

histor

loved used Empire especially told first Ancient History interested interesting long world old big books
know started get look love also take go Vietnam interested people subject book
never since past read think reading time war military book great
two quite young find anything teacher know age Re
little really part favourite see back always interest people year World became
different class American book great
well European grandfather taught present learned Rome day
every enough

Journal of historiography

tarıhyazını

2019

KIŞ 2020 2(2)



tarihyazımı
journal of historiography

Editör

Doç. Dr. Fatih DURGUN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Yayın Kurulu (Editörler Kurulu)

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK- İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa
Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN- Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Necmettin ALKAN- Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN- Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Cenk REYHAN- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL- İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Tufan TURAN- Sakarya Üniversitesi

Yazı İşleri Sorumlusu ve Yayıncı

Prof. Dr. Ahmet Şimşek

Teknik Destek

Arş. Gör. Burak ASLANMİRZA- Kocaeli Üniversitesi
Arş. Gör. Özge ASLANMİRZA - Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğrt. Üyesi İbrahim TURAN- İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Hasan AYDIN – Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YAZICI – Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KEÇİŞ – Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Namık ÇENCEN – Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Neval AKÇA BERK – Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ – Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğrt. Üyesi Cumhur BEKAR – Samsun Üniversitesi
Dr. Öğrt. Üyesi Kutlu AKALIN- İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğrt. Üyesi Kübra SARI SEO LECOQ – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğrt. Üyesi Muhammet Zahit ATÇIL- İstanbul Medeniyet Üniversitesi



Editörden...

Tarihyazımı Dergisi Türkiye ve dünyada tarihyazımına ilişkin en temel konu ve tartışmaları gündeme taşıyarak yolunda emin adımlarla ilerliyor. Dergimizin bu sayısı tarih yazıcılığının geçmişi ve bugününe ilişkin dört araştırma makalesi, dört yayın kritiği, bir makale çevirisi ve bir röportaj içeriyor.

Cenk Reyhan, “Tarih Nasıl Yazılır?: Paul Veyne’in Tarihin İdiografikliği Tezine Tarihbilimsel Bir Eleştiri” başlıklı makalesinde tarih disiplininin bilimselliğini reddeden ve onu “idiografik” bir kategoride değerlendiren ünlü Fransız tarihçi Paul Veyne’in tarih metodolojisiyle hesaplaşma denemesinde bulunuyor. Veyne’in tarihin epistemolojisi üzerine sunduğu önermelerin eleştirel analizini yapan Reyhan, bilimleri “nomotetik” ve “idiografik” olarak ayırmanın sorunlu yönlerine dikkat çekiyor, metodolojik birlik temelinde bilimlerin “birliği/tekliğini” vurgulayarak tarihin bilim niteliğini savunuyor.

Cumhur Ersin Adıgüzel’in “Endülüs’te Tarih Yazıcılığı” makalesi bizi 8-15. yüzyıllar arasında Endülüs’te yazılan tarih eserlerinin dünyasına götürüyor. Adıgüzel’in makalesi, ülkemizde çok fazla bilgi sahibi olunmayan bir tarihyazımı konusu hakkında genel çerçeve çizmesiyle yakın ilgiyi hak ediyor. Endülüs tarihyazımının İslam tarihçilik geleneğiyle biçimlenmesinin yanı sıra geliştiği İspanya coğrafyasının yerel tarih geleneklerinden de beslendiğine dikkat çekiyor.

Hüseyin Salikoğlu, “Agathias ve Eseri Historiae” adlı makalesinde Bizans tarihçiliğinin biraz gölgede kalmış fakat aslında çok önemli bir tarihçisi olan Agathias’ın tarihçiliğini değerlendiriyor. Salikoğlu’nun da dikkat çektiği üzere Iustinianus dönemi denilince akla gelen tarihçi Procopius olmasına rağmen Agathias’ın eserinin Sasaniler ve Hunlar hakkında önemli bilgiler içermesi, onu muhtevasıyla sadece Bizans tarihi için değil Bizans ve iletişim halinde olduğu çevresindeki dünyaya ilişkin de temel bir kaynak haline getiriyor.

Bu sayımızdaki son araştırma makalesi Özgün Kabacaoğlu'nun "İki Lider, İki Sultan Süleyman: Tarihsel Kurgular Yoluyla Lider Algısının İnşası". Kabacaoğlu, 2003 tarihli "Hürrem Sultan" ve 2011 tarihli "Muhteşem Yüzyıl" dizilerinde sunulan iki farklı Sultan Süleyman tipolojisinin varlığına dikkat çekerek tarihsel kurguyla inşa edilen liderlik özelliklerinin toplumun güncel lider imajı beklentisi ve algısından kaynaklandığı üzerinde duruyor.

Tarihyazımının bu sayısında dört yayın kritiği yer alıyor. Herbir yayın kritiğinin içerdiği kapsamlı analizler, incelenen eserler hakkında okuyucuda doyurucu ve eleştirel bir kanaat oluşmasını sağlıyor. Sedat Gencer: Michel de Certeau tarafından yazılan "Tarihyazımı", Özgün Kabacaoğlu: Sinan Birdal'ın "Kutsal Roma İmparatorluğu ve Osmanlı: Küresel Emperyal İktidardan Mutlakıyetçi Devletlere", Ahmet Enes Karakaya: Jonathan Phillips'in "The Life and Legend of the Sultan Saladin" ve Erkam Çiftçi: Ahmet Özcan, Özhan Kapıcı ve Yalçın Murgul editörlüğünde hazırlanan "Dünyada Osmanlı Tarihyazımı -I- "başlıklı eserleri değerlendirdiler.

Çeviri kısmında Atakan Çiçek: Dmitri Starostin'in "Carolingian History and the Historians' Metanarrative" adlı 2018 yılında *História da Historiografia* dergisinde çıkmış olan makalesini "Karolenj Tarihi ve Tarihçilerin Anlatı Zanaatı" başlığıyla çevirdi. Bu çeviri, günümüz Karolenj tarihçiliğinin hangi temalar üzerinde durdukları ve neleri tartıştıklarını görmek açısından Türkçede önemli bir boşluğu dolduruyor.

Röportaj bölümünde Serkan Yazıcı'nın "Prof. Dr. M. Şükrü Hanioglu ile Hayatı, Tarihçiliği ve Tarihçilik Üzerine Bir Söyleşi" başlıklı röportajı yer alıyor. Son dönem Osmanlı tarihinin önde gelen tarihçilerinden Şükrü Hanioglu'nun tarihçiliği ve eserleri etrafında şekillenen bu röportaj bize, Hanioglu'nun akademik macerasındaki ana izlekleri görme imkanını sunuyor.

Dergimizin bu sayısının çıkmasında emeği geçen yazarlarımız başta olmak üzere makale hakemlerine, fikirleriyle desteklerini esirgemeyen meslektaşlarımıza ve teknik yardımlarından ötürü Burak & Özge Aslanmirza'ya teşekkür ederim.

Tarihçilik camiasına faydalı olması dileğiyle...

Sayı Editörü

Doç. Dr. Fatih DURGUN



**Tarih Nasıl Yazılır?:
Paul Veyne'in Tarihin İdiografikliği Tezine
Tarihbilimsel Bir Eleştiri**

Cenk Reyhan*

orcid/0000-0001-6188-2738

Öz: Alman filozofları, bilimleri, “doğa bilimleri” ve “tin bilimleri” olarak ikiye ayırdılar. Bilimler arasındaki bu keskin epistemolojik ayrışma sonucunda, bir tarafta betimleme-açıklamaya yönelik yasalı/doğabilim, diğer tarafta anlamaya-anlamlandırmaya yönelik yarasız/tin-insanbilim şeklinde iki karşıt metodoloji gelişti. Paul Veyne’in “Tarih Nasıl Yazılır” başlıklı kitabında bu tür ayırım belirgin bir şekilde izlenebilir. Veyne, kitabında, tarih disiplinini “idiografik” kategoride değerlendirmekte ve “nomotetik” bilimlerden; bilimden, kati bir surette ayrı tutmakta ve neden bilim olmadığına dair bir tartışma yürütmektedir. Makale, Veyne’in adı geçen kitabı örneğinde, tarihin idiografikliği tezinin, bilimin birliği/bilimin tekliği bağlamında, tarihbilimsel bir eleştirisine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Doğabilim, Tinbilim, Nomotetik, idiografik, Paul Veyne.

**How to Write History:¹
A Historical Scientific Critique of Paul Veyne’s Thesis
on the Idiography of History**

Abstract: German philosophers classified the sciences into two as “natural sciences” and “spiritual sciences”. As a result of this sharp epistemological classification, two opposing methodologies developed. Lawful/natural science developed in order to describe-explain on the one side and lawless/spiritual-human science developed to understand-interpret on the

* Prof. Dr. Ankara HBV Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, e-posta:cenk.reyhan@hbv.edu.tr

¹ The original French title of Paul Veyne’s study is “Comment on écrit l’histoire : essai d’épistémologie”. (Paris: Seuil, 1971.)It was translated to English as “Writing History: Essay on Epistemology”. (Trans. Mina Moore-Rivoluceri), Manchester: Manchester University, 1984.)The conducting of the article at hand is discussed over a Turkish translation of Veyne’s book: “Tarih Nasıl Yazılır?”.(Trans. Nihan Özyıldırım), İstanbul: Metis, 2014.)

other. Such a classification could easily be traced in the study of Paul Veyne: "Writing History: Essay on Epistemology". Veyne, in his study, evaluates the discipline of history in "idiographic" category, strictly separate it from "nomothetic" sciences; science and conduct an explanation on why it is not a science. This article, in the sample of Veyne's study, focuses on the historiological/historical scientific critical of the thesis of the idiography of history within the context of unity of science/uniqueness of science.

Key Words: Science, Natural Science, Spiritual Science, Nomothetic, Idiographic, Paul Veyne

Extended Summary

Paul Veyne, one of the protagonists of the science's epistemological division, argues a dual distinction as the form of lawful/natural science for description-explanation on the one hand, and the lawless/spiritual-human science for understanding-meaning on the other in his study: "Writing History: Essay on Epistemology". In his study, Veyne considered the discipline of history in "idiographic" category, natural sciences on the other hand, in "nomothetic" category. Starting from this division, after he explained why history cannot be considered in the category of natural sciences, claimed that history is not a science. Following the tradition of "two sciences/two cultures", he argued that while nomothetic sciences aimed at introducing laws and types, the idiographic sciences on the other hand, proceeded through singularities. In the critique on whether history can present a type, Veyne sought the criterias of natural science in the methodology of history, and based on that, he concluded it was not possible for history to develop a typology. Hence, Veyne disregarded the aspects of historiology/historical science such as classification, comparison, typology development and conceptualization, and their relationship with historical material. Our aim is to discuss whether we can accept history as a science in the context of Veyne's claims.

Method

Veyne's claims that history cannot be accepted as science will be determined in this text and the probability of the arguments he developed will be epistemologically discussed. For this purpose, Veyne's theories will be compared and criticized with the historical background of the scope of science. The arguments developed about whether science can divided two since Kant and the argument of the unity of science will be discussed.

Discussion

The scientificization of history for Veyne can be pointed out by two attempts: to explain the events with the relevant law or to explain the history as a whole and to explain the driving force behind it. However, he claimed the first attempt to be impossible, for the methodology of historical science bears no resemblance to the methodology of natural sciences. Although the second attempt has been tried to form by the Marxist theory he claimed, it was also an unsuccessful one. For Veyne, if the revolution is precise as long as the reasons that led to the revolution in the Marxist initiative changed within reasonable limits, then history would have been scientificized. Claiming that Marxism could never foresee such a projection, he ruled out the Marxist literature as well.

Veyne while evaluating history within the nomothetic studies that do not produce laws regarding the whole, he also took a dim view of macro-scale holistic explanations as Marx's historical materialism, as well as Weber's ideal typology. Because historical explanation cannot follow one-time and exactly drawn roads, history is not possible to be a science. For him, determinism is not enough for science to be possible. Universal determinism should produce more general clusters and models need to be deciphered using a shortened method applied to macroscopic results. Veyne, claiming that history doesn't provide this, it should be cast aside out of science. Moles however, stated that "human sciences" are better equipped than sciences such as physics, chemistry, astronomy, which are mentioned as "harsh". It is because human sciences have to touch the complex phenomena that are variable, random and uncertain in the field of knowledge and the daily universe in which people live. What is more, he claimed "human sciences" are beyond for these reasons. Even though we don't consider the subject in the context of "unity/uniqueness of science" or from a dichotomy such as harsh-uncertain, backwards-forwards, we attach importance to Moles's proposal which is to develop the logic and epistemology of the uncertain and possible.

One of the arguments of Veyne is that history is not science, because historical knowledge is an obstacle to the notion. The reasons of this are that (1) historical knowledge is descriptive, (2) history is not based on explanatory principles, (3) words are needed to explain about things. If we follow the literature however, we see that while nomothetic sciences are descriptive and explanatory, idiographic sciences are understanding and interpretative. Accordingly, Veyne adopting a two-culturalist classification, concluded that historiography is not "explanatory"/idiographic, but "descriptive"/nomothetic. In addition, while stating that "words to explain how" are needed in historiography, evaluated his expectation on historiography within the context of nomothetic sciences.

When we return back to the argument of Veyne that the theories and types attempted to be created in history are ready summaries of the plotline, we encounter the question of how to write history without typology. "The French Revolution" for example is not a type, while "revolution" is a type. In the context of

“deciphering with a shortened method applied to macroscopic results”, “ The French Revolution” is the sample case of revolution typology. “Waterloo War” is the sample case of war typology.

Result

As a result, science aims to make visible not the phenomena of events and cases, but historical-social facts behind it, accordingly models/type(ologies), non-singular and repetitive war (s), revolution (s), etc. The function of science, making the concrete abstract, is possible with the notion that “description-explanation” or “understanding-explanation” or both, should be analyzed together in the analysis of causality. In this case, because there is no principatory difference between sciences, two folded scientism/two culturalists approach must be overcome. The writing of history, the question of how to write it, should be free of this dichotomy and evaluated within the context of the unity/uniqueness of science and within "historical science".

Kökenleri Kant’a değin inen bir ayırımla; Alman filozofları, bilimleri, “doğa bilimleri” ve “tin bilimleri” olarak ikiye ayırdılar. (Özlem, 2017: 23-24.)² Bilimler arasındaki bu keskin “epistemolojik ayırıştırma” bir tarafta betimleme-açıklamaya yönelik yasalı, diğer tarafta anlamaya-anlamlandırmaya/yorumlamaya yönelik yarasız iki karşıt metodolojinin gelişmesine neden oldu. 1- Nomotetik (yasa koyucu) yaklaşım, 2- idiografik (tekil olanı kavrayıcı) yaklaşım. (Marshall, 1999: 322.)

İncelemelerdeki olay ve olgularla ilgili olarak, nomotetik yaklaşımdaki “genel” ve “yasa” olma halinin yerini idiografik yaklaşımda “özgül” ve “biricik” olma hali alır. Paul Veyne’in Türkçeye “Tarih Nasıl Yazılır” başlığıyla çevrilen kitabı bu tür bir ayırımın belirgin şekilde izlenebileceği ideal bir örnektir. Veyne, kitabında, tarih disiplini “idiografik” kategoride değerlendirmekte, “nomotetik” bilimlerden; bilimden, kati bir surette ayrı tutmakta ve bu disiplinin neden bilim olmadığına dair bir tartışma yürütmektedir.

Makalemiz, Paul Veyne’in adı geçen “kitab”ı örneğinde ve ilgili “tema” kapsamında, “iki kültürcü/iki bilimci” ayırışmaya dayalı bu yaklaşımın, bilimin birliği/tekliği³ bağlamında, tarihbilimsel bir eleştirisidir. Ara başlıklarımız

²Snow’un 1959’da ortaya attığı “iki bilim” arasındaki ayırışmaya vurgu yapan “iki kültür” (Snow, 2010, 98.) kavramı da bu kapsamda değerlendirilebilir.

³Bilimin birliği konusunun genel yaklaşımları, ontolojik ve epistemolojik olarak iki ayrı başlık altında özetlenebilir. (Cat, 2020), (Erişim: 19.05.2020.)

Veyne'in bu eserinden "alıntı" olarak seçilmiş ifadelerdir. Bu ifadeleri, Veyne'in tezini önerme örnekleri olarak seçtik, değerlendirdik. Konuyla ilgili literatürün tümüne ya da kitabın bütününe (bütün temalara) dair bir araştırma incelemenizin sınırlarını aşmaktadır.

"Fizik ya da Ekonomi Nomografiktir, Tarihse İdiografik" Önermesi

Veyne, "iki bilim/iki kültür" geleneğini izleyerek, "bir yanda, yasalar ve tipler çıkarmayı amaçlayan nomografik bilimlerin diğer yanda "münferit olanla ilgilenen idiografik bilimlerin varlığını vurgular. Tarih disiplini bu kategoride nerede durur? O'na göre, "fizik ya da ekonomi nomografiktir, tarihse idiografik." (Veyne, 2014: 21.) Bu açıklamaya göre, Veyne, nomografiklik ölçeğini "yasalar", "tipler/tipolojiler" çıkarmak; buna karşın, idiografiklik ölçeğini "tekillik" ile belirler. Tarihte çok tipik bir durum var mıdır diye soran Veyne'in verdiği cevap, tarihin tipiklik içermemesi bakımından olumsuzluk içerir:

"Tıp ya da botanik gibi, bir tip -filanca bitki, falanca hastalık- sayfalarca betimleyen bilimler vardır; onların talihli tarafı şudur: İki gelincik, hatta iki suççeği, iki savaş veya Aydınlanmacı mutlakiyet'ten çok daha fazla birbirine benzer. Tarih tipolojiye elverişli olsaydı, bu durum çok uzun zamandır biliniyor olurdu. Muhakkak ki birbirini tekrar eden şemalar vardır, çünkü bir sorunun mümkün olan çözümlerinin kombinasyonları sınırsız değildir." (Veyne, 2014: 166.)

Veyne'e göre, "tarihçi tipik olan karşısında doğa bilimciyle aynı tavrı alamaz. Doğa bilimci bir gelincik gördüğünde "bu tipik bir gelincik" der ve buna ekleyecek pek fazla bir şeyi yoktur. İki gelincik, hatta iki suççeği, iki savaş veya aydınlanmacı mutlakiyetten çok daha fazla birbirine benzer. Tarih, tıp ya da botanik gibi sayfalarca "betimleyen bilimlerden" (Veyne, 2014: 166.) değildir, tipolojiye elverişsizdir. Tarihçi, öncelikle, örneğin, Ptolemaios monarşisinin aydınlanmacı mutlakiyet tipine mi uyduğunun, yoksa belgelerin başka bir yorumunu gerekli kıldığının uzun uzun doğrulamasını yapmak zorundadır. (Veyne, 2014: 168.) Bu süreçteki "kavramsallaştırma", Veyne için bilimselliğin bir parçası değildir. Özetle, her ne kadar idiografikliği bilim kategorisine dahil etse ve tarihi de bu kategori içinde değerlendirse de; Veyne açısından bilimsellik, betimleme-açıklama/nomotetik yaklaşım ile gerçekleşir, anlama-anlamlandırma/idiografik yaklaşım ile değil.

Veyne'nin belirttiği, tarihçinin yanlış anlamlara çare bulmak için buna uygun tipolojiler uydurduğu, ancak bunların da yeri geldiğinde tuzağa dönüştüğü (Veyne, 2014: 176.)⁴ konusundaki eleştirisi ise bilimin doğasını reddetmektir. Zaten

⁴ (Halbuki yukarıda, "tarih tipolojiye elverişli olsaydı" (Veyne, 2014: 166) diyerek bunun imkânsızlığına vurgu yapmıştı.)

kendisinin ifadesi ile tipoloji “yanlış anlamlara çare bulmak” ise, hangi bilim dalı yanlış anlamalara çare aramaktan, tipoloji geliştirmekten kendini soyutlayabilir?

Veyne, tarihbilimde, doğa bilim ölçütleri aramakta, tarihin zaman-mekân-insan boyutunu bilimselliğin dışında değerlendirmekte; tarihbilimin olmazsa olmazı olan, sınıflandırma, karşılaştırma, tipoloji geliştirme ve kavramsallaştırma vb. yönünü ve bu süreçte tarihsel malzemeyle/veri tabanıyla olan ilişkisini vb. nesnellik olarak yorumlamaktadır. (Veyne, 2014: 54.) Weber’in ki de dahil olmak üzere tipoloji üretme girişimlerinin hızla tarihsel monografiler sıralamasına dönüştüğünü, sonuçta bunların eksik ve kullanılamaz olduğunu belirterek (Veyne, 2014: 166.) bu araştırmaları bilim dışına atmaktadır. Ne de olsa monografiler, geneli değil tekili ifade eder ve genel/tümel, evrensel, yasa üretmeye yönelik beklentileri karşılamaya elverişli değildir. Veyne, görünürde,

“Muhakkak ki, birbirini tekrar eden şemalar vardır, çünkü bir sorunun mümkün olan çözümlerinin kombinasyonları sınırsız değildir, çünkü insan taklitçi bir hayvandır, çünkü içgüdüleri vardır, çünkü eylemin de (iktisatta görüldüğü gibi) kendi esrarengiz mantığı vardır; tek bir grev değil bir çok grev olmuştur, keza Yahudi peygamberliğinin dört büyük, on iki küçük ve çok sayıda meçhul peygamberleri vardır.” (Veyne, 2014: 166.)

diyerek, tarihin yazımının zaman-mekân-insan boyutunu da dikkate alıyor izlenimi vermektedir, fakat sonuç itibariyle, konuyu yine doğa bilim merkezli açıklama/nomografiklik ölçütü içinde değerlendirmektedir:

“Fakat nihayetinde her şey tipik değildir, olaylar bitkiler gibi türlerine göre üremezler ve bir tipoloji ancak çok zayıf ölçüde anlaşılabilir, kendini bir tarih lügatine dökümüne –bir başka deyişle, kavrama- indirgiyorsa (“savaş: güçler arasında silahlı çatışma”) ya da kavram enflasyonuna teslim olmuşsa tamamlanmış olur.” (Veyne, 2014: 166.)

Veyne, son çözümlemede, tarihin yazımına yönelik olarak nomografik ölçüt içinde kalarak “doğal bir nesne” aramakta ve fakat bulamamaktadır:

“Tarihte bitki gibi, bir tipoloji ya da sınıflandırmayı mümkün kılacak doğal bir nesne yoktur. (Veyne, 2014: 167.)

Aslında bu alıntılar, Veyne’in, tarihin idiografikliği konusundaki yaklaşımının “öz”ünü de vermektedir.

Doğa bilim ile tarih-toplumbilim arasındaki ayırım ve benzerliklerin, “epistemolojik” ve “metodolojik” çerçevelerinin belirlenmesinde, “tümel” ve “tekil” açıklamalar önemli bir belirleyicilik içermektedir. Özlem (1998: 8-9)’e göre (aktaran Uluocak, s. 77 vd.), bir genel/tümel/evrensel kavram, soyutlama aracılığıyla da olsa, sadece tekillerdeki ortak “nitelikleri”, ifade etmeye elveren bir kavramdır. Durumun mantıksal ve epistemolojik açıdan bu şekilde konumlandırılmış olmasına rağmen, geneli/tümeli/evrenseli düşünmeksizin herhangi bir bilgi faaliyetinin gerçekleştirilebilmesinin imkânsızlığı, bu noktadaki bir açmazı işaret etmektedir.

“Hiçbir Zaman Bilim Olmayacak Tarih” Önermesi

Veyne'e göre, “hiçbir zaman bilim olmayacak tarihin”, (Veyne, 2014: 227), bilimsel olmasının koşulları şudur (Veyne, 2014: 344):

““Bilimsel tarih” tanımlaması çok farklı iki girişime işaret edebilir: Olayları, her birinin ilgili olduğu farklı yasaya göre, bilimsel olarak açıklamak ya da tarihi bir bütün olarak açıklamak, onun anlamlarını keşfetmek, hangi itici gücün onu bütün olarak ilerlettiğini bulmak.” (Veyne, 2014: 344.)

Veyne, her ne kadar, “bilimsel bir tarihin koşulları” başlığında, en azından bunun koşullarına dair bir kapı aralasa da son çözümlemede ulaştığı sonuç bunun imkânsızlığıdır. Veyne, “bilimsel tarih” tanımlamasının çok farklı iki girişime işaret edebildiğine dikkat çekerek bunların, “olayları, her birinin ilgili olduğu farklı yasaya göre, bilimsel olarak açıklamak ya da tarihi bir bütün olarak açıklamak, onun anahtarını keşfetmek, hangi itici gücün onu bütün olarak ilerlettiğini bulmak” (Veyne, 2014: 344.), olduğunu belirtir. Fakat, bu iki yolun da bilimselliğe çıkmadığı sonucuna ulaşır. Zira, “birinci girişimin imkânsızlığını gördük; bu tür bir açıklama ya son derece eksik olacak ya da hiç kullanışlı olmayacaktır. İkinci girişim Marksistlerin girişimidir: Tarihin önemli bir parçasını bütün olarak açıklamak mümkün müdür; bir başka deyişle, 1914-1918 savaşı da, Rus devrimi de, kübist resim de olsa olayın arkasında aynı türden nedenler, yani kapitalist üretim ilişkilerini bulmak mümkün müdür?” (Veyne, 2014: 344.) diye imalı bir soru sorarak bunun da mümkün olmadığına dair cevap verir. Devamında, doğa bilime geçerek, onun tarihçiliğe üstünlüğünü ispatlamaya yönelik bir örnek verir:

“Jeolojide, bir bölgenin yeryüzü şekillerini açıklamak istendiğinde, her çakıl taşının kendine has macerası tek tek incelenmez (şu taş don sonucunda kopmuş, diğerini oradan geçen bir koyun koparmış); erozyonun yapısı ve türünün incelenmesiyle yetinilir,

(...)

Aynı şekilde tarihte de neden kategorilerinden birinin, iktisadın, diğerlerine nispetle çok daha güçlü etkileri olduğu, diğer nedenlerin muhakkak ki onun üzerinde etkili olabileceği, ama bu etkilerin yine de sınırlı kalacağı kabul edilir.” (Veyne, 2014: 344.)

Marksizmin, “yalnızca bir varsayım, ama makul bir varsayım” olduğunu belirten Veyne, her şeyin bir “olgu” meselesine gelip dayandığına değinip, (ki, olgular da nesnel bağlar içerir, Veyne, 2014: 54.) “belirli bir neden kategorisinin sürekli olarak diğerlerinden daha yaygın etkileri olabilir mi?” diye sorar. Bunun cevabı, Jeolojide evet, tıpta daha çok hayırdır. O'na göre, tarihte “belirleyici bir kategori” olması gerekseydi, bunun iktisat olacağını düşünmek akla yakın olurdu. Fakat diğer faaliyetlere göre bunca önemi olan iktisadi faaliyetin, diğerlerine

hükmetmeye, yani onları açıklamaya kadar işi vardırıp vardiirmedığını ise henüz bilmiyoruz. (Veyne, 2014: 344.) Bütün bu açıklamalar; Veyne’i, tarih disiplininin bilimselliğini yadsımaya götürür.

“Bilimsel Tarih Neden İmkânsızdır” Önermesi

“Bilimsel tarih neden imkânsızdır?” başlığında, (Veyne, 2014: 345.) Veyne, iktisadi üretim ilişkileri en azından kabaca, güvenilir bir neden olsaydı ya da en azından kabaca beklentimize uygun sonuçlar doğursaydı, Marksizm haklı olur, tarih de bilim olurdu diye yazar. Mesela, devrime yol açan nedenler (proleteryanın tutumu, milli özellikler, partinin genel çizgisi) makul sınırlar içinde değiştiği sürece devrimin kesin olması gerekirdi; belirli bir altyapıya (kapitalizm) çeşitli üstyapıların cevap vermesi gerekirdi -herhangi bir üstyapı (mesela destan) değil belirli bir üstyapının (gerçekçi roman ya da kaçış romanı)-. Kaldı ki, Marksizm hiçbir zaman hiçbir şeyi ne öngörmüş ne de açıklamıştır. (Veyne, 2014:345-346.) Veyne, böylece, tarihsel-toplumsal gerçeklikten doğanın diyalektiğine vb. dair pek çok tema üzerine çözümler yürüten, bunu yaparken de kendi içinde bile çeşitli ekollere ayrılan Marksist külliyyatı göz ardı etmektedir.

Öncelikle belirtilmesi gerekir ki, Marks’ın incelediği bütün tarihsel-toplumsal olay ve olgular Marks’tan önce de vardı. Marks’ı önceki-öteki araştırmacılardan ayıran O’nun “diyalektik yöntem”idir. Ollman’ı izleyerek, diyalektik olmayan araştırmalarda küçük bir parçanın diğer parçalarla ilişkisi incelenerek bütünü inşa edilmesinin aksine, diyalektik bir araştırmada önce bütünlüyle yani, sistemle başlanıp parçanın bütün içinde nasıl bir yer tuttuğu araştırılıp ve başlangıç noktası olan bütüne ilişkin sağlam bir kavrayışa ulaşılmasını temel bir farklılık olarak belirtir. Marks’a göre, kapitalizm, bir başlangıç noktasıdır ve kapitalizme dair incelenen herhangi bir şey için bir sıçrama tahtasıdır. Bu yöntem üzerinden kapitalizmi açıklayan Marks’a göre sistem, kendi içinde zorunlu koşullarının ve sonuçlarının etkileşimiyle toplumsal süreçleri de kapsar. (Ollman, 2015: 33.)

Bir yandan, tekillik ve özgüllük içeren, doğal olarak tümele/genele/evrensele dair yasalar üretemeyen “mikro ölçekli” monografik incelemeleri bilimin dışına atan Veyne’in; diğer yandan, Marks’ın tarihsel ve diyalektik materyalizmi ya da Weber’in ideal tipolojileri/modelleri gibi, “tarihi açıklama”yı (Veyne, 2014: 344.) amaçlayan “makro ölçekli”, bütüncü modellere/tiplere/şemalara vb. yönelik bakışı da olumsuzdur ve bu olumsuzluk tarihin bilim dışına itilmesinin bir başka gerekçesidir:

“Tarihçi, açıklayıcı bir şemayı genellemeye, ondan bir teori elde etmeye çalışırsa, şemanın elinin altında kaybolacağını deneyimle bilir. Kısacası tarihsel açıklama, bir kereliğine ve kesin olarak çizilmiş yolları izlemez; tarihin anatomisi yoktur, orada “yumuşağın serti” bulunmaz.” (Veyne, 2014: 346.)

(...)

“Bundan tarih diye bir bilimin olamayacağı sonucu da çıkar, çünkü bilimin mümkün olması için determinizmin var olması yetmez. Bilim ancak, (bitmez tükenmez ayrıntıları dolayısıyla her yerde izlenemeyen) evrensel determinizmin daha genel küme etkileri ortaya koyduğu ve modellerin ya da baskın sonuçların bu makroskopik sonuçlara uygulanan kısaltılmış bir yöntemle deşifre edildiği ve işlenebildiği alanlarda mümkündür. (Veyne,2014: 347.)

Söz konusu alanda determinizm bu etkileri taşıyamıyorsa şifre çözmek imkânsız, ilgili bilim de mümkün değildir.” (Veyne, 2014: 348.)

Veyne’in “bilimsellik ölçütü” doğa bilimlerini insan bilimlerinden ayırmaya, daha ileri aşamada insan bilimlerini bilimsellikten ayırıp sanatsallık içinde değerlendirmeye yeterli midir? “Bilimsellik” söz konusu olduğunda Moles’ın, Veyne ile aynı fikirde olmadığı sonucunu çıkarırsayabiliriz.

Moles’e göre, “belirsizin bilimleri” (insanbilimleri) “sert bilimlerden” (doğa bilimlerinden), daha ileri bir konumdadır. Fizik, kimya, astronomi, hatta biyoloji gibi, kesin oldukları ve kavramları iyi belirlenmiş olduğu için “sert” olarak nitelendirilen bilimler, adlarını gasp etmişlerdir. Moles’a göre:

“Bunların taraftarları, bizi çevreleyen olgular kütesinde, “en kolayından başlanır” şeklindeki, iyi bilinen heuristik ilkeye göre- maddileştirilmiş birimlerle “ölçüm”ü apaçık olan olguları seçerek inceleme yoluna gitmişlerdir ve kendi ifadelerinin göreceli kesinliğinden yararlanan bir kavramlar mimarisi oluşturmuşlardır. Onları izleyenler, başka şeylerin yanı sıra, kesinlik fikrini genişletmişler ve kendilerini ilk tutumlarında rahatlatan dikkat çekici başarılar kazanmışlardır; fakat doğanın maddi yanları dışında kalan ve “bilimleri”nin bir kenara bıraktığı tüm diğer olgular hakkında yeterli bir epistemolojik çaba harcamamışlardır.

İnsan bilimleri, *başlangıçtan beri*, belirsiz olgularla ve muğlak kavramlarla karşı karşıya gelmişler ve onları, bu halleriyle ele almak zorunda kalmışlardır. Bu amaçla, belirsizin ve olası olanın bir mantığını ve bir epistemolojisini (örneğin “ölçekler”) geliştirmek ve bunları pekin bir tarzda kullanmak gereğini hissetmişlerdir; kuşkusuz bunun böyle bir girişimin içsel olarak kapsadığı tüm rizikoları hiçbir zaman engellemediği ortadadır.

Ancak, izledikleri bu yol nedeniyle, kendilerine önerilen alanın gözlenebilir ve tekrar eden olgularından hiçbiri konusunda -ifade edilmiş veya edilmemiş- hiçbir zaman şöyle ya da böyle, tümden-sahiplenme iddiası taşımamışlardır. Demek ki, bilgi planında, *karmaşık olgulara* ve dolayısıyla değişken, rastlantısal, dış hatlarında belirsiz olan ve insanın mücadele etmek durumunda olduğu günlük evrenin dokusunu oluşturan olgulara yaklaşmak bakımından, daha iyi donatılmış bir durumdadırlar.

Epistemolojik açıdan, belirsizin bilimlerini temsil eden insan bilimleri, demek ki, gerçeklikte bu planda, sert bilimlerden *daha ileri* bir

durumdadırlar ve genelde BİLİM'e dünyanın zenginliğini karşılamak için gerekli akıl yürütme biçimlerini ve araçlarını sağlayabilecek bir konumdadırlar." (Moles, 2012: 321-322.) (Vurgular Moles'ın)

Konuya, belirsiz-sert, ileri-geri vb. dikotomisi içinden bakarsak yine iki bilimci/iki kültürcü yaklaşım içinden bakmış oluruz. Bu bakımdan, biz, "bilimin birliği/bilimin tekliği" yaklaşımı kapsamında; bu tür bir ayırımı doğru bulmuyor, fakat, Moles'ın, "belirsizin bilimleri" kavramsallaştırması ile ileri sürdüğü yeni bir yaklaşım önerisini önemsiyoruz. Bilimin birliği içinde değerlendirildiğinde, Cartwright'ı izleyerek, denilebilir ki, gerçek yasa yoktur, en iyi şekilde "ceteris paribus" genellemeler vardır -yalnızca özel koşullar altında, genellikle ideal koşullar altında olan- genellemeler. Sorun şudur ki, her denklem bir "ceteris paribus" yasasıdır. (Cartwright, 1983: 46.)

"Tarihsel Kavramlar Tuhaf Araçlardır" Önermesi

Veyne'in yaklaşımıyla, tarih tekilin tümeller aracılığıyla benimsenmesidir. (Veyne, 2014: 175.) Tekil olan Peloponnes Savaşı'nın, tümel kavramsaldaki karşılığı "savaş"tır, ki Veyne'in deyimiyile, "savaş bir ideal tip"tir, onu Ortaçağ'daki "özel savaş"tan, anarşiden, gerilladan ya da "Yüzyıl savaşları"ndan ayırt etmek gerektiği zaman bunun farkına varılır. (Veyne, 2014: 175.) Bizce, "savaş" tipolojisi, elbette ki, zaman ve mekânsal açıdan farklılıklar taşıyabilir (ilkel çağlardaki ile uzay çağındaki savaşların teknolojileri, etki kapasitesi vb. farklılaşır ya da farklı coğrafyalarda tarihsel toplumsal gerçekliğe göre farklı şekillerde gelişebilir) ama olay ve olgusal olarak "savaş" tekrarlanmaktadır. Fakat Veyne bunlarla ilişkili değildir; "muhakkak ki, birbirini tekrar eden şemalar vardır"; diyerek buna, "tek bir grev değil bir çok grev olmuştur" diye örnek eklese de; Veyne, tarih üreten insana özgü "tarihsel birikim" değil, doğaya özgü "doğal bir nesne" aramaktadır. Ne de olsa, "olaylar, bitkiler gibi türlerine göre üremezler". (Veyne, 2014: 166.) O'na göre; tarihte, bitki gibi, hayvan gibi, bir tipoloji ya da sınıflandırmayı (yukarıda; tarihin yazımında, ideal tip aracılığı ile sınıflandırmaları yapılmasını eleştirmesiyle çelişecek bir şekilde) mümkün kılacak doğal bir nesne yoktur. (Veyne, 2014: 167.) Halbuki Moles'ın doğa bilimlerine yönelttiği eleştiri tam da bu bilimlerin "doğal nesne" ölçütü içinde kalıp, insanlığa dair belirsiz olay ve olgulara kayıtsız kalmaları, denilebilir ki, insan bilimlerindeki gibi risk almamalarıdır. Veyne' göre:

"Tarihsel kavramlar tuhaf araçlardır", bütün tanımları aşan bir tanımla yüklüdürler ve bu sayede anlamayı sağlarlar; yine aynı sebepten sürekli yanlış anlamaya çanak tutarlar.

(...)

Özellikle tarihte kullanılan kavramlar, gerek fizik ya da iktisat gibi tündengelimli bilimlerinden, gerek biyoloji gibi gelişim halindeki bilimlerinden çok farklıdır. Güç, manyetik alan, talep esnekliği, kinetik

enerji bunları inşa etmeyi sağlayan bir teoriyle mükemmelen tanımlanmış soyutlamalardır". (Veyne, 2014: 179.)

Veyne'e göre, "tarihsel kavramlar" (kent, devrim) paradoks barındıran kavramlardır. (Veyne, 2014: 180.) Devrim ya da kent daha önce bilinen bütün devrimlerden ya da kentlerden yapılmıştır. Gelecekteki deneyimlerimizden gelecek zenginliğe kesinlikle açıktır ve bunu bekler. (Veyne, 2014: 181.) Ampirik bir kavram hiçbir şekilde tanımlanamaz, sadece açıklanabilir. Aynı nesneyi belirten isim altında asla kesinlikle emin olamayız. (Veyne, 2014: 182.) Tehlikenin nerede olduğu açık: sınıflandırıcı kavramlar. (Veyne, 2014: 185.) Kavram tarihsel bilginin önünde engeldir, çünkü tarihsel bilgi betimleyicidir; tarihin açıklayıcı ilkelere değil, şeylerin nasıl olduğunu söylemek için kelimelere ihtiyacı vardır. (Veyne, 2014: 190.) Tarih kitabı, sürekli değişen bir hakikat ile sürekli anakronik kavramlar arasındaki bir muharebenin meydanıdır. (Veyne, 2014: 193.)

Moles'ın yaklaşımını da dikkate alarak, kent ve devrimin tarihsel kavramlar oldukları ile başlarsak, bizce bu ve benzeri kavramların tarihselliği de tartışılabilir, bunu aşağıda savaş, devrim tipolojileri örneğinde tartışacağız. Konumuzla doğrudan ilişkisi bakımından değerlendirildiğinde, Veyne'e, kavramın, tarihsel bilginin önünde neden engel olduğunu sorduğumuzda aldığımız cevap, 1- "tarihsel bilginin betimleyici" olduğu, 2- "tarihin açıklayıcı ilkelere değil" ve 3- şeylerin nasıl olduğunu söylemek için "kelimelere ihtiyacı" olduğudur. (Veyne, 2014: 190.) Böylece kullanılan kelimelerde, "iki bilimci/iki kültürcü" bir sınıflandırmanın olduğu ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, literatürü takip edersek, nomotetik bilimler, betimleyici ve açıklayıcı, idiografik bilimler anlamacı ve anlamlandırıcı/yorumlayıcıdır. Buna göre, Veyne, 1- betimleyici ve anlamacılığı ayrı kategoride değerlendirip, 2- tarihin yazımının, "açıklayıcı"/idiografik değil "betimleyici"/nomotetik olduğu sonucuna ulaşmış ve 3- tarihin yazımına dair beklentisini, "nasıl olduğunu açıklayacak kelimeler"e getirerek, tarih disiplinini nomografik bilimlerde değerlendirmiş olur.

Veyne'e göre, tarihyazımı bizim anakronik yanlış anlama eğilimimize karşı sürekli bir mücadeledir. (Veyne, 2014: 187.) Veyne, tarihin yazımının tarihi, bir yanıla "anakronizm"ler tarihi değil midir diye sorar:

"Kavram enflasyonuna bir kere düşüldü mü, her yerde baroklar, kapitalizmler, *homo ludens*'ler bulunur ve Marshall Planı ezeli politikanın bir tecellisi olup çıkar. Tarihyazımının tarihi bir yanıla, hazır fikirlerin neden olduğu anakronizimlerin tarihi değil midir?" (Veyne, 2014: 166.) (Vurgu Veyne'in)

Veyne'in, yukarıdaki sorusuna cevabımız, hayır, değildir. Veyne'i izleyerek, elbette ki,

"Olimpiyat yarışları oyun değildi, antikçağın felsefi tarikatları ekol değildi, kişisel tanrıçılık tektanrıçılık değildi, Romalı azatlı köleler grubu yeni doğmakta olan burjuva sınıfı değildi, Romalı şövalyeler bir sınıf değildi, eyalet meclisleri kent-devletlerin imparator tarafından izin verilmiş dinsel kuruluşlarıydı sadece, hükümetle eyaletler arasında aracı yapılar değil... (Veyne, 2014: 176.)"dir.

Veyne'nin buna dair bir başka örneği Yunan milliyetçiliğidir. Veyne, milliyetçilik kavramının eski Yunan ve Roma ilişkisini bir yandan daha iyi anlaşılmasını sağlarken bir yandan da anlamaya engel olduğunu vurgular. Bu engel Yunan-Roma ilişkisini, XIX. Yüzyıl milliyetçilik kavramı ile ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır. (Veyne, 2014: 177-178.).

Veyne, tarihin yazım süreciyle ilgili olarak anakronizme düşülebileceği endişesi taşımasına bizde katılıyoruz. Fakat, hangi tarihbilimci böyle bir anakronizme düşebilir ya da anakronizme düşen tarihbilimci midir? Tarihbilimcinin anakronizme düşmemek için bulduğu "ad hoc" tipler ise, iki kültürü aşan, "tekil bilim" in doğasında var olan olay ve olguları hem betimlemeye/açıklamaya hem de anlamaya/anlamlandırmaya dair metodoloji geliştirme ile ilgilidir. Buradaki endişe sadece tarihin yazımını değil; veri tabanı, "doğal nesne"/doğa bilim olmayıp, toplumsal-tarihsel gerçekliğe dair "olay ve olgular"/insan bilim olan tüm bilim dallarını ve inceleme alanlarını kapsamaktadır. Bu kapsamda; Veyne'in yaklaşımına göre değerlendirilirse, doğa bilimdeki "doğal nesne"nin insanbilimlerindeki kavramsal karşılığı "tarihsel nesne" olur. Fakat, Veyne'e göre, "tarihsel nesne, ne olması istenirse o olur ve eşdeğerli binlerce kıstasa göre yeniden kesip biçebilir" (Veyne 2014: 167.) Veyne, burada, aşağıda "olay örgüsü" kavramında da irdeleneceğimiz üzere, "bilim"den, tarihbilimden değil, başka bir şeyden (roman, hikâye, senaryo vb.) bahsediyor olsa gerek.

"Teoriler, Tipler, Kavramlar Hep Aynı Şeydir: Olay Örgüsünün Hazır Özetleri" Önermesi

Tipoloji(ler) konusundaki eleştirisine gelince, "itiraf etmek hoş değil ama", der Veyne, buna, "Weber'in tipolojileri de dahil"dir: (Veyne, 2014: 166.)

"Teoriler, tipler, kavramlar hep aynı şeydir: Olay örgüsünün hazır özetleri. (Veyne, 2014: 168.) Dolayısıyla tarihçilere teorilerin ya da tiplerin kurulmasını ya da bunların kullanılmamasını şart koşmanın bir yararı yok; onlar öteden beri bunu yapıyorlar ve ağızlarını açtıkları anda başka türüsünü yapmaları mümkün değildir. Ve başka türüsünü yapabilecek kadar ilerlemiş değiller." (Veyne, 2014: 168.)

Tiplerin aslında kavramlardan başka bir şey olmadığını (Veyne, 2014: 169.) belirten Veyne, Weber'in geliştirdiği "tipolojiler/ideal tipler" de dahil olmak üzere tipoloji geliştirmeyi eleştirir.

Belirtilmelidir ki, tarih ve sosyoloji alanları arasındaki ilişki, Weber'in sosyolojisi açısından bakıldığında, hermeneutik "biricik ve tekil olayları vurgulayan idiografik" bilimlerle "genel açıklamalı yasa modelini kullanan nomotetik" bilimler arasındaki bütünselliğin kurulma çabası üzerinden tanımlanmaktadır. Weber'in bütünselci epistemolojisinin en önemli yönü bu iki alan arasında kurduğu bilgi kuramsal anlayışında yatmaktadır. (Uluocak, 2012:

184.) Özlem'e göre, "Max Weber'in bilim kuramını ve sosyolojiyi temellendirmesini bir çerçeveye oturtabilmek için, şu üç etkenler topluluğuna betimleyici bir anlatımla özlü olarak yer verme gereği vardır: 1- Kuramın felsefi temellerinde yer etmiş olan Yeni Kantçı Rickert'in bilim felsefesinin ana çizgileri; 2- Max Weber'in Alman Tarih Okulu'na bağlı tarih felsefesinin ve tarih kuramının bazı yönleri; 3- sosyolojik bilgi eleştirisi döneminde Comte sosyolojisine yöneltilen felsefi eleştiriler." (Özlem, 2017: 28-29.)

Veyne, tarihin yazım sürecine dair itiraz ettiği "tip/tipoloji" olmadan tarih nasıl yazılır? Şöyle ki, "Fransız Devrimi" bir tip değildir, fakat "devrim" bir tiptir. "Model" terimi ile "tip" terimi özdeştir ve Weber'in ve çağdaş sosyologların "modeller" yazacakları yerde "ideal tipler" diye yazmaları da bu anlamda tutarlıdır. Aslında, özgüllüklere bağlı tarihçilerin bile her zaman modeller/tipler kullandıklarını söylemek yanlış olmaz. (Burke, 2000: 27.) "Makroskopik sonuçlara uygulanan kısaltılmış bir yöntemle deşifre edilmesi" bağlamında, "Fransız Devrimi", devrim tipolojisinin örneğidir. "Waterloo Savaşı", savaş tipolojisinin örneğidir.

Bizce; bilim, model/tipoloji üretmezse betimleme-açıklama, anlama-anlamlandırma yeteneğini yitirir. Mesela "feodalizm"den "kapitalizme" geçiş gibi (ki, iki farklı model/tip(oloji)den bahsediyoruz) karmaşık değişim süreçlerinin temel niteliklerini belirlemede yararlı olabilir. Bu etkiler, Veyne'in betimleme-açıklama denkliğinden farklı olarak; Burke'e göre, "elbette betimseldir ve değişimin nasıl olacağını açıklamaz" ama çağdaşlaşma model ya da kuramında yapıldığı gibi, "değişimin tipik evrelerini teşhis etme" girişimlerinde de bulunulmuştur. (Burke, 2000: 30.)

Model/tip geliştirmeye dair Collingwood'un ifadesi "şemalar ve kalıplar" olarak adlandırma şeklindedir ve bunu "çekmeceleme sistemi" olarak tanımlar. (Collingwood, 2005: 100.) Halbuki, aksine, insanbilimlerini rasyonel bilginin yeni bir alanı olan "belirsizin bilimlerini" olarak nitelendiren Moles, (yukarıdaki alıntısını da akılda tutarak değerlendirildiğinde, -Moles, 2012: 322.-) şematikleştirmenin önemine ve bilimsellik ile olan "olmazsa olmaz" ilişkisine vurgu yapar. "Bilimsel düşüncenin daima şematik olduğu, ancak ve ancak bütünü temsil etmek üzere seçilen parçalara, yani örneklere dayandığı (Moles, 2012: 31.)"nı ifade eder. Goblot'nun, "düşünmek, şematize etmektir" ifadesine atfen, "insan zihninin dünya üzerinde etkili olmak üzere kendi işleyişinde herhangi bir yararının olabilmesi için, dünyanın indirgenmesi, şematikleştirilmesi yönünde çalışmasının gerekliliğini" öne sürer. Moles ulaştığı sonuçta, Goblot'nun yukarıdaki ifadesine ek yapar: "Düşünmek, şemalaştırmaktır ve şemalaştırmayan, düşünmemektedir, hiç olmazsa işlemsel bir tarzda." (Moles, 2012: 324.) Bu yaklaşım, tarihe bütüncül yaklaşımların geliştirdiği kavramsallaştırma, model/tip geliştirme girişimlerine karşı yürütülen tarihi "şematize etme", "kalıplara sokma" şeklindeki indirgemeci eleştirilere de bir cevap niteliğindedir. Halbuki, Veyne, bilimsellik ölçütünü doğa bilimselliğinin "nomografik-yasa/kanun" kesinliği ve bunu insan bilimlerinin idiografik karşıtlığı üzerinden kurguladığı için, "olay örgüsü"nü hazır özetleri

olarak tanımladığı teori, kavram, model, tip gibi bilimselliğin temel açıklama modellerini de bilim dışına atmaktadır.

Veyne'in "olay örgüsü" vurgusu tarihin yazımı açısından ne anlama gelir? Olguların tek başlarına bulunmadığına, nesnel bağlantıları olduğuna dikkat çeken Veyne'e göre,

"Tarihin dokusu olay örgüsü denilen şeye benzer. Maddi sebeplerle amaçlar ve rastlantıların, son derece insani ve pek az "bilimsel" bir karışımıdır. Tarihçinin hayattan keyfine göre kesip aldığı ve olguların kendi nesnel bağlantılarını ve görece önemlerini barındıran bir dilimdir." (Veyne, 2014: 54.)

Olay örgüsü terimi, tarihçinin çalıştığı şeyin bir drama ya da bir roman kadar "insani" olduğunu hatırlatmak gibi bir faydası vardır. Veyne için, tarih disiplini, insaniliğinden dolayı ya da tersten okursak doğa bilimsel olmadığından dolayı bilimsel olamaz. Tarihsel olarak "Feodal toplumun ortaya çıkışı"nın ya da "II. Felipe'nin Akdeniz siyaseti" ya da bu siyasetin epizodundan başka bir şey olmayan "Galileo devrimi" edebi olarak "Savaş ve Barış" ya da "Antonius ve Kleopatra" aynı kategoride değerlendirilir. Olay örgüsü, değişik, geçici ritimlerden alınmış enine bir kesit, spektral bir analiz olabilir. İnsanıdır ve determinizmin bir parçası olamaz. (Veyne, 2014: 54-55.)

Fulfort, "olay örgüsü"nü "büyük anlatı"lar bağlamında değerlendirir. Toynbee'nin "A Study of History/Bir Tarih Çalışması" başlıklı (1. cildi 1934, son cildi 1961'de yayımlanan) 12 ciltlik eseri örneğinden hareketle, "olay örgüsü", der; "bir tür anlatı düzenini temsil ediyor." (Fulfort, 2014: 34). Fulfort, devamında şöyle bir soru sorar:

"Ya tüm önemli medeniyetleri, gelişimlerinde çeşitli paralellikler bulmaya çalışarak incerseniz? Tarihin tamamında bulunan bir örüntü mü keşfetmiş olursunuz?" (Fulfort, 2014: 34.)

"Toynbee binlerce olguyu anlamlı bir kalıp içine sığdırıp bunlardan insan davranışları hakkında dersler çıkaran bir tarih çalışması, bir "büyük anlatı" yaratmıştı." (Fulfort, 2014: 28. Diğer örnekler için bkz. Age.: 2. Bölüm.)

Fulfort, bu tarz makroskopik tarih çalışmalarını "büyük anlatı" olarak değerlendirir ve onları "tarihin örüntüleri" olarak yorumlar. (Fulfort, 2014: 27.) Buradaki olay ve olguları inceleyen tarihbilim(c)i nin yaptığı şey, (eğer olay ve olgu anlatısından veya tüm barındırdığı sorunlarla vakanüvislikten değil de tarihbilim ve tarihbilimcilikten bahsediyorsak) Veyne'nin yazdığı gibi görünen olay ve olguyu "öyküleme" ya da Fulfortun kitabının alt başlığındaki vurgu ile "hikâyecilik" değil, görünen olay ve olgunun arkasındaki görünmeyen(ler)i "çözümleme", belirsizin bilimini yapmaktır. Doğa bilimlerinin doğanın maddi yanları dışında kalan olgulara ilgisizliğinden farklı olarak, insan bilimleri, belirsiz olgularla ve muğlak kavramlarla karşılaşarak onları, bu halleriyle ele almak zorunda kalma risklerini başlangıçtan beri taşımaktadır. Bu "epistemolojik çaba" bizi Marks'ın ifadesi ile, zaten görünen gerçek olsaydı bilime gerek kalmazdı görüşüne getiriyor:

“Eğer nesnelerin (şeylerin) görünüşleriyle özleri arasında hiçbir farklılık bulunmuyorsa, bu durumda, bilim de gereksizdir.” (Akt. Woolgar, 1999: 41.)

Bu kapsamda değerlendirildiğinde, aslında, iktidar kavgalarından, toplumsal denetime, iktisadi krizlerden, salgın hastalıklara vb. tarihsel-toplumsal gerçekliğe karşılık gelen olay ve olgular (“tarihsel nesne”ler) tekrarlanabilirler ve biricik değillerdir. Buradaki sorun; bilimin, olay ve olguyu/görüneni, görüldüğü gibi değil (tekillik ve tekrarlanamazlık) onun ardındaki tarihsel-toplumsal gerçeklikleri/görünmeyenleri de görünür (olay ve olgu olarak tekil olmayan ve tekrarlanan savaş(lar), devrim(ler) vb -Veyne’nin grev(ler) örneği de dahil olmak üzere- modeller/tipler) kılmasıyla ölçüldüğünde (aksi taktirde bilime gerek olmazdı) yukarıdaki iki bilimci/iki kültürcü yaklaşımdan, yani nomotetik ve idiografik ayırımdan, farklı sonuçların ortaya çıkabileceğidir.

Sonuç

Bilimin, tekil/yalın bilimin, bir yanda betimleme-açıklamaya yönelik, yasalı, “doğa bilimleri” diğer yanda anlamaya-anlamlandırmaya yönelik, yasadız “tin-insan bilimleri” olarak ikiye ayrılması geleneği, bilimi “iki kültürcü/iki bilimci” bir yaklaşımın içinde açmazlara sevk etmektedir. Veyne’in, bu yaklaşım üzerinde yürüyerek yazdığı “Tarih Nasıl Yazılır?” kitabında da görüldüğü üzere, bilim bu denli keskin bir “epistemolojik ayrışma” ile tanımlanabilir mi? Bilimin doğasında var olan, “ontolojik” ve “metodolojik” farklılıklar “epistemolojik” birliğin önüne mi geçiyor? Sorular çoğaltılabilir.

Bu sorulara cevaben, tekil/yalın haldeki bilimde, olaylar ve olgular arasındaki sebep-sonuç ilişkileri, ister nomotetik “betimleme-açıklama”, ister idiografik “anlama-anlamlandırma”, isterse ikisi bir arada çözümlensin, aranılan nedenselliğin genel ya da tikel veya tekil olduğuna bakılmaksızın, her disiplin “bilim” kimliği kazanır. Çünkü “nedensellik analizinde”, daima bilimin, tekil ve yalın haldeki bilimin, temelinde yatan soyutlama (somutu soyutta kurma) işlevi bulunur. (Divitçioğlu, 2004: 15.) Bu bağlamda, varsayılan iki tür bilim arasında ilkece bir fark olmadığını da akılda tutarak (Kincaid, 1990: 70.) “tarihin nasıl yazılacağına” dair, bilimde iki kültürcü/iki bilimci yaklaşımının (literatürdeki nomotetik ve idiografik ayrışımının) aşılması gerektiğini vurguluyor, tarihin yazımının da bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini öngörüyoruz. Bu yaklaşım bizi bilimin birliği/tekliği bağlamında “tarihbilim”e götürür.

Kaynakça

Burke, P. (2000). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Mete Tunçay (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Cartwright, Nancy, "The Truth Doesn't Explain Much", *How the Laws of Physics Lie*, Oxford: Clarendon Press, New York: Oxford University Press, 1983, s. 43-54.

Cat, J. (2017, August 16). The Unity of Science. Retrieved May 29, 2020, from <https://plato.stanford.edu/entries/scientific-unity/#EpisUnit>. (Erişim: 19.05.2020.)

Collingwood, R. G. (2005). *Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar*, Ahmet Hamdi Aydoğan (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fulfort, R. (2014). *Anlatının Gücü, Kitle Kültürü Çağında Hikâyecilik*, Ezgi Kardelen (Çev.), İstanbul: Kolektif Yayınları.

Kincaid, H. (1990). "Defending Laws in the Social Sciences", *Philosophy of the Social Sciences, Vol. 20, No. 1*, 56-83.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, (Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Moles, A. (2012). *Belirsizin Bilimleri: İnsan Bilimleri İçin Yeni Bir Epistemoloji*, Nuri Bilgin (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ollman, B. (2015). *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar*, Cenk Saraçoğlu, (Çev.), İstanbul: Yordam Yayınları.

Özlem, D. (2017). *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, İstanbul: Notos Yayınları.

Snow, C. P. (2010). *İki Kültür*, Tuncay Birkan (Çev.), Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Uluocak, Ş. (2012). *Doğa Bilimleri Kültür Bilimleri Ayrımında Sosyolojik Açidan Kuramlaştırma Sürecinin Tartışılması*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Veyne, P. (2014). *Tarih Nasıl Yazılır?* Nihan Özyıldırım (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Woolgar, S. (1999). *Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*,. Hüsamettin Arslan (Çev), İstanbul: Paradigma Yayınları.



Endülüs'te Tarih Yazıcılığı

C. Ersin Adıgüzel*

orcid/0000-0002-1302-7873

Özet: Iber Yarımadası'nda VIII-XV. yüzyıllar arasında devam eden İslâm hakimiyeti boyunca Müslüman yazarlar tarafından telif edilen dünya tarihi, bölge tarihi, şehir tarihi, tabakât-terâcim eserleri, fehreseler, tezkireler ve o dönemde tarih yazıcılığından ayrı düşünülmemeyen coğrafya kitapları gibi eserlerle zengin bir tarih yazıcılığı literatürü ortaya çıkmıştır. Endülüs'te yaşayan çeşitli milletlere mensup kişilerin tarih alanında yazdıkları eserle söz konusu literatür daha da zengin bir hal almıştır. Günümüze ulaşan en eski örnekler, söz konusu tarih yazıcılığının Endülüs'ün fethinden yaklaşık bir buçuk asır sonra kaleme alınan eserlerle başladığını göstermektedir. Endülüslü tarihçilerin kaleme aldıkları ilk örneklerden itibaren Endülüs'te tarih yazıcılığının İslâm tarih yazıcılığı geleneğinin etkisi altında geliştiği görülmektedir. Bu erken dönem eserlerinin bazılarının Endülüs coğrafyası ve bölgenin İslam hakimiyeti öncesi tarihi hakkında da bilgiler sunması, Endülüslü tarihçiler arasında Latince kaleme alınmış mahalli eserlerden de faydalanan kişilerin varlığını göstermektedir. Endülüs'te ilmin çeşitli sahalarında büyük gelişmelerin yaşandığı XI-XII. yüzyıllarda tarih yazıcılığı açısından da son derece önemli eserler telif edilmiştir. Bu çalışma, Endülüs'te IX-XV. yüzyıllar arasında Müslüman yazarlar tarafından dünya tarihi, bölge tarihi ve şehir tarihi olarak telif edilen eserleri genel hatlarıyla ele alarak bu eserlerin karakteristik özelliklerini, Endülüs tarihi açısından taşıdıkları kaynaklık değerini ve İslâm tarih yazıcılığı geleneği ile ilişkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, İslâm, Tarih Yazıcılığı, Yerel Tarih

Historiography in al-Andalus

Abstract: During the Islamic rule in al-Andalus between the 8-15th centuries, a rich historiographical literature had emerged by means of works such as world history, regional history, urban history, bio-bibliographic dictionaries, *fahrasas*, literature biographies and geography books that were inseparable from historiography of that time, which were written by Muslim writers. In addition to this, the literature had been flourished in the field of history by the people of various nations living in there. The oldest examples had reached this time

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: ceadiguzel@istanbul.edu.tr.

show that the historiography started in al-Andalus with the works written approximately one and a half century after the Muslim conquest of al-Andalus. It is seen that historiography in al-Andalus had developed under the influence of the Islamic historiographical tradition from the first examples of Andalusian historians. Some of these early works also provide information about the geography of Iberian Peninsula and its history before the Islamic rule. Thus, the fact indicates that the existence of people among the Andalusian historians benefited from local works written in Latin. The Andalusian historians had compiled extremely important works in terms of historiography in the 11-12th centuries when remarkable developments were produced in various fields of science in al-Andalus. This work aims to determine the characteristic features of the history books which were written as world history, regional history and urban history in al-Andalus between the 9-15th centuries, their values of source in terms of history of al-Andalus and their relations with the Islamic historiography.

Keywords: al-Andalus, Islam, Historiography, Local History

Extended Summary

During the Islamic rule in al-Andalus continued for more than nine centuries, many works had been penned on various subjects of history. These works diversified considerably in terms of the subject, such as history books were written on the political history of al-Andalus, bio-bibliographical dictionaries, the fahrasa books that complemented or detailed these bio-bibliographical dictionaries, and the geography books that cannot be considered apart from historiography because of the conception of the writing in that period. The first history book “Kitāb al-Tārīkh” was written by Abd al-Malik ibn Habīb, who was an eminent Islamic jurisprudence scholar, in al-Andalus in the first half of the 3/9th century. He compiled information about historical issues from Qur’anic verses and hadith, and from early Islamic historians’ knowledge such as Ibn Ishāk, Ibn Hishām and al-Wāqidī.

Crucial political and scientific developments had occurred in al-Andalus in the 4/10th century. In this period, Abd al-Rahmān III, the ruler of Spanish Umayyads, had rebuilt up the state power and the authority and carried it further by suppressing internal revolts had lasted for a long time, conducting militarily and politically successful struggles against the Christian kingdoms and Fātimids, declaring the caliphate in al-Andalus and developing diplomatic relations with the Holy Roman-German Empire and the Byzantine Empire. This stable administration was also continued by his son Hakam II and his grandson Hishām II. Thanks to the relations between al-Andalus and the Eastern Islamic world, the developments in the scientific life in the East had received by Andalusians. The first remarkable developments in the field of history in al-Andalus were seen in this century.

The collapse of the Spanish Umayyads at the beginning of the 5/11th century was the start of the period of the political depression that lasted for about a century. At the same time, great developments were experienced in the scientific life of al-Andalus. These growths were the results of the scientific activities had

improved and carried out by Muslim scholars ever since the conquest and the patronage of the scholars by the rulers who governed the cities and regions of the party kings period. The developments in the scientific field in al-Andalus were also observed in historiography and significant history books were written in this period.

Shortly after the heavy defeat of the Muslims by a Crusader army, formed with the efforts of the Kingdom of Castile, in the Battle of Las Navas de Tolosa in 1212, the Almohads entered the process of the collapse. The weakness resulted in the capture of a great deal of the Andalusian lands by the kingdoms such as Castile, Aragon, and Portugal. Besides the political, economic and social consequences of the loss of the Andalusian Muslims' lands, its effects were observed on the poetry, literature and historiography at the same time. The social and economic difficulties had been experienced by the Muslim people residing in the lost Andalusian cities led to an immigration wave within al-Andalus and to the Maghrib. In the last period of al-Andalus, history books were written with the impacts of the change, that deeply affected the social structure of the region, for more than a century after the establishment of the Nasrids. It is possible to see the consequences of the loss of the land in al-Andalus in history books had been written an instructive way with their classification that take lessons from the past in this period.

The Andalusian historians were mostly interested in the history of the region in which they lived apart from few examples, which had compiled as world history. Although the conquest of al-Andalus and Islamic rule were at the center of the Andalusian historiography, it is noteworthy that the physical geography of the Iberian Peninsula and its pre-Islamic history had been studied ever since the 4/10th century. This situation displays the existence of an interest on the history of the region among Andalusian Muslims and it can also be thought that the Muslims adopted the land in which they lived and considered the Islamic rule as a continuation of the previous period.

Significant developments in terms of historiography were observed in al-Andalus during the last period of the Spanish Umayyads and the period of the party kings. For example, Ibn Hayyān, who was accepted as the greatest historian and lived in this period, had the opportunity to select the reliable information from the works of Andalusian historiography compiled in the previous century by evaluating them. Because of the effect of the administration of the Almoravids and Almohads, the sources of the history of al-Andalus mainly consist of works were written by Moorish historians such as Ibn Idhārī and Ibn Sa'īd in these periods.

As discussed in the context of this study, significant three features particularly necessitate to evaluate the historiography, starting with Ibn Hayyān in the 5/11th century, continuing with Ibn Sāhib al-Salāt in the 6/12th century and ending with Ibn al-Khātīb in the 8/14th century, in Andalusian historiography and make their works of these historians the valuable sources of Andalusian history. Firstly, all of these authors compiled the works with their eyewitnesses or information that received from them. Another feature is that the historians criticized the accounts of the sources and used them in the works after they

checked their reliability. To write their works on the basis of the archival resources by accessing to the official correspondence of the state is the final feature that increases the importance of the works such as al-Muqtabas, al-Mann bi'l-imâma, al-Ihâta and al-Lamha al-badriyya.

Giriş

Endülüs'te dokuz asırdan fazla süren İslam varlığı boyunca tarihin çeşitli konularına dair çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu eserler, bölgenin siyasî tarihi hakkında yazılmış tarih kitaplarının yanı sıra, bilim tarihi, sosyal tarih ve edebiyat tarihi için ana kaynaklar olan tabakât-terâcim eserleri ve bu eserleri tamamlayan yahut detaylandıran fehrese kitapları ile yazıldıkları dönemin telif anlayışı dolayısıyla tarih yazımından ayrı düşünülemez olan coğrafya kitapları gibi konu bakımından oldukça çeşitlilik göstermektedir.

Endülüs'ün 92/711 yılında Müslümanlar tarafından fethi ve akabinde bölgeye Müslüman nüfusun iskan edilmesi, gerek yerleşen Müslümanlar gerekse yerli halk için yeni bir toplumsal yapı inşasının başlangıcı olmuştur. Etnik köken, kültür, dinî inanç ve konuştukları dil bakımından farklılık gösteren unsurların bir arada yaşamaya başlaması İber Yarımadası'nın toplumsal ve kültürel tarihinde önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Endülüs'ün yeni sakini olan Müslümanlar burada yerleşik bir toplumsal düzene sahip olabilmek için zamana ihtiyaç duymuşlar, bu ise Endülüs'teki İslâm hakimiyetinin erken dönemleri hakkında tarih yazıcılığıyla ilgili eserlerin fetihten sonra görece geç bir tarihte ortaya çıkmasının başlıca sebebi olmuştur. Bu bağlamda Endülüs tarihinin erken dönemine dair bilgi veren en eski kaynakların Endülüslü Müslüman tarihçiler tarafından değil, İber Yarımadası'nda yaşayan müsta'ribler¹ (mozarab) veya Belâzurî'nin *Fütûhü'l-büldân*'ı ve İbn Abdülhakem'in *Futûhu Mısır ve'l-Mağrib ve'l-Endelüs*'ü gibi Endülüs dışından kişilerce telif edilmiş olması şaşırtıcı olmasa gerektir. Bunlardan müsta'ribler tarafından yazılanlarda, Endülüs'ün fethinden sonra İber Yarımadası'na yerleşen Müslüman topluluk hakkında uyanan ilginin sonucu olarak Müslümanlar hakkında bilgi derleme çabası dikkat çeker (Albarrán Iruela, 2013: 47 vd). Belâzurî eserinde İslâm hakimiyetindeki bölgeler hakkında bilgiler verirken Endülüs'ün fethi ve bölge hakkında da kısaca bilgi verir (Belâzurî, 1987: 330-331). İbn Abdülhakem ise Endülüs'ün fethi ve valiler dönemi hakkında kendisinden sonraki tarihçiler tarafından da kullanılacak detaylı bilgiler vermiştir (İbn Abdülhakem, 1964: 70 vd).

Münhasıran Endülüs tarihine dair yazıldığı bilinen en eski eser de yine Endülüs dışında, Mısır'da Ebû Osman Sa'îd b. Kesîr (ö. 226/840) tarafından yazılan ancak günümüze ulaşmamış bulunan *Ahbâru'l-Endelüs* adlı kitaptır (Mekkî, 1957, s. 185). Endülüs'te tarih alanında telif edildiği bilinen ilk eser İslâm fethinden

¹ Müsta'rib terimi, inanç olarak İslâm'ı kabul etmemekle birlikte Endülüs'te Müslümanlarla bir arada yaşayarak kültürel olarak Müslümanlardan etkilenen, Arapça konuşan topluluğu ifade eder. Müsta'ribler tarafından yazılıp günümüze ulaştığı bilinen en eski tarihli kronik 741 yılına aittir.

yaklaşık bir buçuk asır sonra, III/IX. yüzyılın ilk yarısında yazılmıştır. İleride görüleceği üzere, *Kitâbü't-Târîh* adını taşıyan bu ilk eser, bir fıkıh bilgini olan yazarı tarafından âyet ve hadis-i şeriflerde tarihî konular hakkında verilen bilgilerin yanı sıra İbn İshâk, İbn Hişâm ve Vâkıdî gibi erken dönem İslâm tarihçilerin naklettiği bilgiler derlenerek oluşturulmuştur. Endülüs'te tarih alanındaki dikkat çeken ilk gelişmelerse IV/X. yüzyılda görülmüştür. Endülüs'ün fethinden IV/X. yüzyıla kadarki dönemin tarihi hakkında bilgi veren eserlerin kaynakları, yazıldıkları dönemde Endülüs'ün fethine dair şifahi olarak tedavülde olan bilgilerle bir kısmı günümüze ulaşmayan kitaplardır. Bu durum aynı konu hakkındaki farklı kayıtların, özellikle de Endülüs'ün fethi ve erken dönem tarihi hakkındaki bilgilerin değerlendirilme problemini de beraberinde getirmektedir. Endülüs'ün fethine dair bilgiler üzerine E. Manzano Moreno tarafından yapılan karşılaştırmalı analiz, erken dönem Endülüs kaynaklarının İbnü'l-Esîr ve Makkarî'nin de aralarında bulunduğu sonraki dönem tarihçileri tarafından yapılan tercihlerle kimi zaman farklı yönlerle işaret eden bilgiler bir araya getirilmek suretiyle daha ayrıntılı; kimi zamansa muhtasar bir şekilde yeniden yazıldığını göstermiştir (Manzano Moreno, 2012: 174-175). Fakat burada karşımıza, erken dönem Endülüs tarihçilerinden birinin eserini yazarken yapmış olduğu bir hatanın yahut herhangi bir tasarrufun, kendisinden sonraki tarihçiler tarafından birbirinden farklı şekillerde nakledilmesi şeklinde yeni bir problem daha çıkmaktadır (Manzano Moreno, 2012: 13-14).

Söz konusu dönemde Endülüs tarih yazıcılığının dikkat çeken hususlarından biri de, IV/X. yüzyıl itibariyle bazı tarihçilerin özellikle Endülüs coğrafyası hakkında İber Yarımadası'nda telif edilmiş olan Latince eserlerden faydalanmış olmalarıdır (Franco-Sánchez, 1991, s. 291). Arapça'ya *Kitâbu Hurîşiyüş* adıyla tercüme edilen Orosios'un (ö. 418) *Historiae*'si, başta Ahmed er-Râzî olmak üzere Bekrî ve Uzrî gibi Endülüslü tarih ve coğrafya yazarlarının İber Yarımadası'nın İslâm öncesi tarihi veya coğrafyası hakkında verdikleri bilgilerin temel kaynağı olmuştur (Molina, 1984, s. 73 vd). Bu durum, söz konusu dönemde Endülüs'te eserini bir tarihçi ve/veya coğrafyacı yaklaşımıyla telif eden müelliflerin artık yetişmiş olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

V/XI. yüzyılda Endülüs'te ilmî hayattaki gelişmelere paralel olarak tarih yazıcılığında da bilgi genişlemesi ve metodoloji açısından kayda değer gelişmeler görülmüştür. Bunda, Endülüs tarih yazıcılığının bir önceki yüzyılda derlenen eserlerindeki bilgilerin değerlendirilip güvenilir olanların seçilerek yazılmasının ve Doğu İslâm dünyasında telif edilen birçok eserin Endülüs'e aktarılmasının önemli payı bulunmaktadır. Endülüs'ün her ikisi de Kuzey Afrika'da kurulmuş olan Murâbitlar Devleti ve daha sonra Muvahhidler Devleti idaresi altına girmesinden sonra Endülüs ile Mağrib arasındaki ilişkiler daha da yakınlaşmıştır. Bunun tarih yazıcılığındaki yansıması ise Endülüs'ün VI/XII ve VII/XIII. yüzyılları hakkındaki eserlerin çoğunlukla Mağribli tarihçiler tarafından kaleme alınması şeklinde görülmüştür.

Ortaçağ İslâm dünyasında sıklıkla tesadüf edildiği şekilde, Endülüs'te de tarih alanında eser telif eden kişilerin çoğunlukla devlet hizmetinde görev yapan

veya devlet ricaline yakın kimseler olduğu görülmektedir. Bu durum, tarihçiye askerî mücadeleler, anlaşmalar, resmî yazışmalar ve ilişki kurulan devletlerle yapılan görüşmeler gibi devlet arşivinde muhafaza edilen belgelere kolaylıkla erişebilme imkanı sunarken; ortaya çıkan eserin ithaf edildiği hükümdar veya himayesi altında bulunulan hanedan taraftarı bir bakışla kaleme alınması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Şu halde, bir dünya tarihi, bölge tarihi veya hanedan tarihi şeklinde yazılmış olan tarih kitapları için geçerli olan objektiflik meselesi Endülüs'te telif edilen eserler için de geçerlidir (Viguera Molins, 1990: 88).

Bu çalışma, Endülüs'te IX-XV. yüzyıllar arasında Müslüman tarihçiler tarafından yazılan genel tarih, bölge tarihi ve şehir tarihi olarak telif edilen eserlerle sınırlandırılmıştır. Tarihin diğer konularına dair yazılan eserler müstakil bir araştırma konusu kabul edilerek bu çalışmaya dahil edilmemiştir. İncelenen dönem, Endülüs tarih yazıcılığındaki gelişmeler dikkate alınarak dönemlere ayrılmış ve her bir dönemin Endülüs siyasî tarihi ve ilmî hayatındaki gelişmelerle bağlantısına temas edilmiştir. Bu çalışma kapsamına dahil edilen eserlerin daha iyi değerlendirilebilmesi için öncelikle yazarlarının hayatı hakkında kısaca bilgi verilmiş, ardından eserin muhtevası ve Endülüs tarihi açısından kaynaklık değeri açısından incelenmesine geçilmiştir.

Endülüs'te Tarih Yazıcılığının Başlangıcı

Endülüs'te ortaya çıkan çok sayıda ayaklanma arasında "Rabad isyanı" adıyla bilinen II/VIII. yüzyıl sonunda Kurtuba (Córdoba) banliyölerinde ortaya çıkan hareket, ilim adamlarının toplum nezdindeki etkinliğini göstermişti. Endülüs Emevî hükümdarı I. Hakem tarafından güç kullanılarak bastırılmaya çalışılsa da, ondan sonraki hükümdarlar döneminde fakihler etkinliklerini sürdürdüler. Hükümdar ve toplum nezdinde dönemin en nüfuzlu fakih, Medineli meşhur hadis âlimi Mâlik b. Enes'in Endülüslü son öğrencisi ve *el-Muvatta* adlı eserinin en meşhur râvîsi olan Yahya b. Yahya el-Leysî (ö. 234/848) idi. Söz konusu dönemde Endülüslü öğrenciler tahsillerini ilerletmek amacıyla çoğunlukla Kayrevan, Mısır ve Hicaz'a giderek öğrendikleri bilgileri Endülüs'e taşımakta; Endülüs için birçok yeni bilgiyi kendi topraklarına ulaştırmaktaydı (Adıgüzel, 2016: 68 vd).

Endülüs'te tarih alanında telif edilip günümüze ulaştığı bilinen en eski eser bu dönemde yaşayan Kurtubalı fakih Abdülmelik b. Habîb'in (ö. 238/853) yazdığı *Kitâbü't-Târîh* adlı kitaptır. Endülüs'te Mâlikî fıkıh geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olan Abdülmelik b. Habîb fıkıhtan tıbbâ, tarihten astrolojiye kadar çeşitli alanlara dair eserler telif etmiş çok yönlü bir âlimdir. Muhtemelen 174/790 yılı civarında Kurtuba yakınlarında dünyaya gelmiş ve ailesi Rabad isyanı sebebiyle buradan ayrılarak İlbîre'ye² (Elvira) yerleşmişti. Kurtuba'da Şebtûn ve

² İlbîre, İspanya'nın güneyinde ve günümüzde Granada şehrine yaklaşık 12 km. mesafede yer alan bir yerleşim birimidir.

Yahya b. Yahya el-Leysî gibi dönemin meşhur bilginlerinden ders aldıktan sonra öğrenimini ilerletmek amacıyla Doğu İslâm dünyasına seyahate çıkmış ve üç-dört yıl sonra o dönemde Endülüs ilmî hayatına önemli katkılar sağlayacak bir müktesebata sahip olarak Endülüs'e dönmüştü. İlbîre'ye yerleşerek öğretimle meşgul olan Abdülmelik b. Habîb, ilim alanında şöhreti yayılınca Endülüs Emevî hükümdarı II. Abdurrahman tarafından Kurtuba'ya davet edilmiş, hayatının sonuna kadar yaşadığı Kurtuba'da telif ve tedris faaliyetlerine devam etmişti (Huşenî, 1992: 245-254).

Bilinen tek nüshası İngiltere'de Oxford Bodleian Kütüphanesi'nde bulunan *Kitâbü't-Târîh*, örneğine dönemin İslâm tarihçileri arasında çokça rastlandığı şekilde dünya tarihi olarak tasarlanmış bir tarih kitabıdır. Abdülmelik b. Habîb, yaratılıştan başlayarak Endülüs Emevî hükümdarı II. Abdurrahman'a kadarki dönemle ilgili bilgilere *bâb* adını verdiği kısımlar altında yer vermiştir. Eserini telif ederken kullandığı "... *İbn Habîb dedi ki...*" şeklindeki ifadeler, Dozy ve onu takip eden bazı tarihçiler tarafından *Kitâbü't-Târîh*'in Abdülmelik b. Habîb'e aidiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır (Dozy, 1841: I, 32 vd). Eserin Abdülmelik b. Habîb'in öğrencilerinden biri tarafından yazıya geçirilmiş olması da muhtemeldir. Esasen bir fakih olan Abdülmelik b. Habîb eserini bir tarihçi yaklaşımıyla kaleme almamıştır. Nitekim müellifin kitabında fıkıh bilginleri nesillerine (tabaka) yer vermesi de fakih kimliğinin eserdeki yansımalarından biridir. *Kitâbü't-Târîh*'i bir tarih kitabından ziyade, bir fakihin tarihle ilgili sahip olduğu bilgilerin bir tasnifi şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Kitâbü't-Târîh, yararlandığı kaynaklar açısından da Endülüslü tarihçiler veya tarihçi yönü de olan kişilerce yazılan eserlerden farklıdır. Eserde herhangi bir kitaptan iktibasta bulunulmadığı gibi, birkaç örnek dışında verilen bilginin kaynağı hakkında da çoğunlukla bilgi sunulmamaktadır. Konuyla ilgili Kur'ân'dan âyet veya Hz. Muhammed'den rivayet edilmiş hadis-i şerif bulunması halinde yer verilir. İslâm öncesi dönemle ilgili kaydedilen bilgilerde tam isnad zinciri bulunmaz. Bunun yerine, eğer hakkında bilgi verilen olayla ilgili bir hadis-i şerif ulaşırsa "*Resulullah (sav) buyurdu ki...*" şeklinde doğrudan hadise yer verilir, veya sahabeden naklederken "... *İbn Abbâs dedi ki...*", "... *İbn Mes'ûd dedi ki...*" şeklinde çoğunlukla sadece rivayetin geldiği kişinin ismi zikredilir (Kırş. Manzano Moreno, 2012: 13). Abdülmelik b. Habîb'in *Kitâbü't-Târîh*'i yazarken İbn İshâk, İbn Hişâm, Vâkıdî gibi erken dönem İslâm tarihçilerinden faydalandığı görülmektedir. Eserde isrâiliyatın en önemli kaynaklarından olan Vehb b. Münebbih'ten gelen çok sayıda rivayet de yer alır (Abdülmelik b. Habîb, 1991: 33, 75, 76, 83). *Kitâbü't-Târîh*'te Endülüs'ün erken dönemine dair yer alan bilgiler sonraki pekçok tarihçi tarafından kullanılmıştır.

Tarihin Peşinde: X. Yüzyılda Endülüs'te Tarih Yazıcılığı

Endülüs'te IV/X. yüzyıl, gerek siyasî gerekse ilmî açıdan önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. 300/912 yılında Endülüs Emevî hükümdarı olan III.

Abdurrahman, uzunca bir süredir devam eden iç isyanları bastırmış, kuzeydeki Hıristiyan krallıklar ve Fâtımîler'e karşı askerî ve siyasî alanda başarılı mücadeleler yürütmüş, Endülüs'te halifeliği ilan etmiş, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler geliştirerek devletin sarsılan güç ve nüfuzunu toparlamış ve daha ileriye taşımıştı. Onun bu yönetimi oğlu II. Hakem ve torunu II. Hişâm'ın halifelikleri döneminde de sürdürülmüştü. Endülüs ile Doğu İslâm dünyası arasındaki ilişkiler sayesinde Doğu'da ilmî hayatta görülen gelişmeler de Endülüs'e aktarılmaya devam etmekteydi.

Bu dönemde yaşayan Ahmed b. Muhammed er-Râzî (ö. 344/955), IV/X. yüzyıla kadar Endülüs'te yetişen en önemli tarihçi ve coğrafyacı olarak değerlendirilir. Ahmed b. Muhammed er-Râzî'nin ailesi, kökenleri İran'ın Rey şehrine dayandığı için Endülüs'te er-Râzî nisbesiyle tanınmakta olup Endülüs Emevî Devleti'nin hizmetindeydi. Babası Muhammed b. Musa er-Râzî (ö. 276/890), Endülüs Emevî hükümdarları I. Muhammed ve onun ölümünden sonra tahta geçen Münzir'le yakın ilişkiler geliştirmişti. Endülüs'ün fethi esnasında kahramanlarıyla öne çıkmış kişilerin soy bilgisine dair *Kitâbü'r-râyât* adında kendisine atfedilen bir eser vardır. Bir fıkıh bilgini ve kendisi gibi tarihçi olan oğlu İsa b. Ahmed er-Râzî (ö. 379/989) eserlerini Endülüs Emevî halifesi II. Hakem ve Hâcib el-Mansûr'un isteği üzerine yazmıştı. (Elices Ocón, 2017: 60).

Ahmed b. Muhammed er-Râzî'nin günümüze ulaştığı bilinmeyen *Ahbâru mülûki'l-Endelüs* adlı eseri, Endülüslü bir tarihçi tarafından hadiselerin bir olaylar örgüsü ve tarih yazım mantığı içinde yazıldığı ilk eser olarak kabul edilir. Müellifin yaşadığı dönemde görüştüğü yaşlı kişilerden derlediği rivayetler eserin önemli kaynaklarından birini teşkil eder. *Ahbâru mülûki'l-Endelüs*'ün en dikkat çekici yönlerinden biri de, İber Yarımadası hakkında verdiği coğrafi bilgiler ile Endülüs'ün fethinden önceki Vizigotlar ve Roma dönemlerine dair bilgilere yer vermiş olmasıdır (Özdemir, 2009: 14). İber Yarımadası'nın İslâm öncesi dönemi hakkındaki bilgilere niçin ilk kez IV/X. yüzyılda Ahmed er-Râzî'nin eserinde yer verildiği, bu eserin günümüze ulaşmış İspanyolca tercümesi olan *Cronica del Moro Rasis* ile ilgilenen bazı tarihçiler tarafından sorgulanmıştır. Eseri neşreden D. Catalán ve M. S. de Andrés, Ahmed er-Râzî'nin zihin dünyasında Endülüs Emevî Devleti'nin varlığını ve gücünü sürdürebilmesinin Endülüs'teki çeşitli toplulukların buldukları topraklarda bir arada yaşamaları sayesinde mümkün olabileceği yönünde bir bilincin oluştuğu ve müellifin de eserinde Endülüs'ün İslâm öncesi dönemine bu sebeple yer vermiş olabileceği kanaatindedir (Catalán ve de Andrés, 1975, Giriş s. 30). IV/X. yüzyıl ortalarında Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında gelişen diplomatik ilişkiler esnasında Bizans imparatorunun Endülüs Emevî halifesine gönderdiği hediyeler arasında İber Yarımadası'nda doğmuş olan Paulus Orosius'un *Historiae* adlı dünya tarihi de bulunmaktaydı ve eser kısa süre içinde Arapça'ya tercüme edilmişti. Eserin tercümesi, bilgiye ve ilim adamlarına verdiği değerle tanınan ve kendisi de âlim kişiliğine atıfla "el-ahkem" olarak meşhur olan Endülüs Emevî halifesi II. Hakem tarafından titizlikle takip edilmekteydi ve Kurtuba kadısı Kâsım b. Asbağ'ın da içinde bulunduğu bir heyet tarafından gerçekleştirilmişti (Adıgüzel, 2020, s. 9). Bu

gelişme, o dönemde Endülüs'te bölgenin İslâm öncesi tarihine duyulmakta olan ilginin bir sonucu olarak görülebilir. Ahmed er-Râzî'nin, Orosius'un eserinin Arapça'ya tercüme edilmiş altı-yedi yıl kadar sonra vefat ettiğini burada hatırlamak gerekir. Dolayısıyla Ahmed er-Râzî'nin de bu ilgi doğrultusunda eserinde Endülüs'ün İslâm öncesi tarihi hakkında bilgilere yer verdiği düşünmek mümkündür. Eser üç kısım halinde planlanmıştır. İlk bölümde Endülüs'ün topografik yapısı hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde İber Yarımadası'nın İslâm öncesi tarihinden kısaca bahsedilmiş, üçüncü bölümdeyse Endülüs'ün fethiyle başlayıp Endülüs Emevî halifesi II. Hakem'e kadarki dönem olayları kaydedilmiştir (Gayangos, 1852: 5).

Ahmed er-Râzî'nin kitabı *Ahbâr mecmû'a* ve *Zikru bilâdi'l-Endelüs* gibi müellifleri bilinmeyen tarih kitaplarının yanı sıra İbn Hayyân, el-Uzrî, İbnü'l-Ebbâr ve İbnü'l-Hatîb gibi Endülüslü; İbn İzârî, İbnü'l-Esîr, Himyerî ve Makkarî gibi Endülüs coğrafyası dışından müelliflerin de aralarında bulunduğu çok sayıda kişiye kaynaklık etmiştir (Provençal, 2008: 55). Bu tarihçilerin yaptıkları iktibaslarla özgün haliyle kısmen günümüze ulaşan *Ahbâru mülûki'l-Endelüs*'ün Portekizce'ye yapılmış ancak kayıp bir tercümesinin *Cronica del Moro Rasis* adıyla İspanyolca'ya yapılan bir tercümesi günümüze ulaşmıştır, ancak bu tercümede çok sayıda hata, ilave ve çıkarmalar mevcuttur (Özdemir, 2009: 14).

IV/X. yüzyılda Endülüs'te telif edilen bir başka tarih kitabı, Halife III. Abdurrahman döneminde yazılan ve müellifi bilinmeyen *Ahbâr mecmû'a*'dır. Eserin tam ismi *Ahbârun mecmû'atun fî fethi'l-Endelüs ve zikri men veliyehâ mine'l-ümerâ ilâ duhûli Abdirrahmân b. Mu'âviye ve tegallübihî aleyhâ ve mülkihî fihâ hüve ve veledühû ve hurûbi'l-kâine fî zâlike beynehüm* şeklindedir. İsminin de işaret ettiği üzere eserde, Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethi, burayı Emevî Devleti'ne bağlı olarak yöneten valiler dönemi, Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu Abdurrahman b. Muâviye ve kendisinden sonra tahta geçen ve Endülüs'te hilafeti ilan eden III. Abdurrahman dönemi sonuna kadarki süreçte meydana gelen olaylar hakkında bilgi verilmektedir. Kendisiyle aynı yüzyılda yaşamış tarihçilerin eserlerinden iktibaslarla bulunmasının yanı sıra, eserde zaman zaman kullanılan "dedi ki" ibaresi, *Ahbâr mecmû'a* müellifinin eserinde şifahi bilgilere de yer verdiğine işaret etmektedir. İbnü'l-Kûtiyye ve İbn Abdürabbih ile aynı dönemde yaşayan *Ahbâr mecmû'a* müellifinin bazı konularda bu iki müelliflerle ortak bilgiler veriyor oluşu kullanılan kaynak ortaklığının sonucu olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte *Ahbâr mecmû'a* müellifinin bahsi geçen iki müelliften birçok konuda farklı bilgiler kaydetmiş olması eserin özgünlüğüne işaret etmektedir (Ağırakça, 1988: 489).

Emevî Devleti'ne bağlı orduların Kuzey Afrika'daki ilerleyişi ve buradan İber Yarımadası'na geçiş ile başlayan kitapta Endülüs'ün fethine dair ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Bununla birlikte müellifin bu bilgileri hangi kaynaklardan aldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Endülüs'ün fetih yıllarına dair verilen bilgilerde olayların meydana geliş vakti hakkında bazen bilgi verilmekte, bazen de verilmemektedir. Eserde zaman bilgisinin verilmesi konusunda herhangi bir kriterin varlığından söz etmek zordur; müellifin ulaşabildiği durumlarda tarihlere yer

verdiği düşünülebilir. Sebebi ne olursa olsun, sonuç olarak bu durum tarih yazıcılığı açısından olay akışını ve bunun doğruluğunu tespit edişi zorlaştırmakta ve bir olayın ne zaman meydana geldiğini tam olarak tespit etmeyi kimi zaman imkansız hale getirmektedir. Hakkında bilgi verdiği hükümdarın dönemine dair şahsi kanaati ve genel bir değerlendirmenin ardından o dönemdeki hadiseler yer vermektedir. *Ahbâr mecmû'a*'da yer alan bilgilerden, İber Yarımadası'nın İslâm öncesi tarihine dair bir takım bilgilere sahip olduğu ancak bunun bir tarih kitabında nasıl bir kurguyla işleneceği konusunun bir netliğe sahip olmadığı söylenebilir (*Ahbâr mecmû'a*, 1989: 25).

Endülüs Emevî Devleti döneminde telif edilen tarih kitapları arasında dikkat çeken eserlerden biri de İbnü'l-Kûtiyye'nin (ö. 367/977) *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs* adıyla bilinen kitabıdır.³ Tam adı Ebû Bekir Muhammed b. Ömer olup, annesi tarafından aile kökenlerinin adı Endülüs kaynaklarında Ğaytaşa şeklinde geçen Vizigot kralı Witiza'ya dayanması sebebiyle İbnü'l-Kûtiyye nisbesiyle meşhur olmuştur. Kurtubalı olan İbnü'l-Kûtiyye, Bağdat'tan ayrıldıktan sonra Endülüs'e yerleşen meşhur dil bilgini Ebû Ali el-Kâlî'den çok istifade etmiş ve Arap dili alanında temayüz etmiş biriydi. İbnü'l-Kûtiyye'nin dil ve tarihe dair telif ettiği eserler günümüze ulaşmıştır. Öğrencilerinden İbnü'l-Faradî, İbnü'l-Kûtiyye'nin Endülüs tarihi konusunda geniş bilgi sahibi olduğunu ancak öğrencilerin kendisinden daha çok dil alanında istifade ettiklerini kaydetmektedir. (İbnü'l-Faradî, 2008: II, 102-103). İbnü'l-Kûtiyye'nin hayatı hakkında bilgi verirken Kâdı İyâz, İbnü'l-Faradî'den nakille, "... (İbnü'l-Kûtiyye) *Endülüs tarihi, yöneticilerinin ve burada yetişen kişilerin hayatı hakkında 'hafız' idi, ve onun tarihi hakkında bir tasnifi vardı.*" şeklinde ifadeler yer vermektedir (Kâdı İyâz, 1981: VI, 297). Kâdı İyâz'ın bu ifadesi iki açıdan önemlidir. Birincisi, İbnü'l-Kûtiyye hakkında kullandığı "hafız" ibaresiyle onun tarihle ilgilenen veya bu alanda birikim sahibi herhangi bir kişi değil, derinlik sahibi biri olduğunu göstermesi; ikincisi ve belki daha önemlisi bu alanda eserinin de bulunduğunu kaydetmiş olmasıdır. İbnü'l-Faradî, İbnü'l-Kûtiyye'nin hayatına yer verirken onun tarih alanında eserinin bulunduğunu kaydetmediği halde Kâdı İyâz'ın İbnü'l-Faradî'den nakille böyle bir bilgiye yer vermiş olması, Kâdı İyâz'ın bu bilgiye İbnü'l-Faradî'nin farklı bir nüshasında veya başka bir kaynak vasıtasıyla ulaşmış olabileceğiyle izah edilebilir.

Târîhu iftitâhi'l-Endelüs'te Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethedildiği 92/711 yılından, Emîr Abdullah dönemi (300/912) sonuna kadarki dönemde meydana gelen olaylar kaydedilmiştir. Fierro, İbnü'l-Kûtiyye'nin kendisinin de taraftarı olduğu Endülüs Emevî Devleti'nin Allah tarafından kendisine verilen Endülüs'ü yönetme işini, Endülüs toplumunu oluşturan tüm kesimlere karşı adil bir şekilde yönetmeye devam etmesi amacıyla bu eseri yazdığı görüşündedir (Fierro, 1989: 511). İbnü'l-Kûtiyye, Got kökenden gelmesi sebebiyle eserinde

³ İbnü'l-Kûtiyye'nin öğrencilerinden meşhur tabakât müellifi İbnü'l-Faradî de dahil Endülüslü tarihçilerin eserlerinde kendisine izafe edilen bu isimde bir esere rastlanmaz. Bununla birlikte, eserin ismi ilk olarak Yakût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-üdebâ'*sında *Târîhu'l-Endelüs* şeklinde kaydedilmiştir. Eserin, İbnü'l-Kûtiyye'den rivayet eden öğrencileri vasıtasıyla kendisine atfedildiği ve zaman içinde bu isimle anılmaya başlandığı düşünülebilir.

Vizigotlar ve müvelledler⁴ hakkında da önemli bilgilere yer vermiştir. Abdülmelik b. Habîb'in *Târîhü'l-Endelüs*'ünde olduğu gibi, İbnü'l-Kûtiyye'nin *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*'ünde de "... *Ebû Bekir Ömer b. Muhammed* (İbnü'l-Kûtiyye) *dedi ki...*" şeklindeki ifadeler, eserin İbnü'l-Kûtiyye'nin öğrencilerinden biri tarafından kaleme alındığı düşüncesini akla getirmektedir. (Fierro, 1989: 489). Eserin başlangıcında "...*Hocalarımızdan Muhammed b. Lübâbe, Muhammed b. Saîd el-Murâdî, Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen ve Muhammed b. Zekeriya el-İşbîlî çok sayıda kişi bize rivayet etti ki...*" şeklinde yer alan ifade, İbnü'l-Kûtiyye'nin eserde geçen bilgileri aldığı kaynak kişiler hakkında önemli bilgi sunmaktadır (İbnü'l-Kûtiyye, 1989: 29). Endülüs tarihine dair kendisinden önce eser telif edilen Abdülmelik b. Habîb'in de aralarında bulunduğu çok sayıda kişiden gelen rivayetlere yer vermiştir. İbnü'l-Kûtiyye'nin kendisiyle aynı yıllarda yaşadığı tahmin edilen *Ahbâr mecmû'a* yazarının verdiklerinden farklı bilgilere yer vermesi, bu iki müellifin farklı kaynaklar kullandığına veya farklı tercihlerde bulunduğuna işaret etmektedir. Eserde, rüyalar gibi ihtiyatla yaklaşılması gereken bilgiler mevcutsa da, İbnü'l-Kûtiyye'nin Vezir Temmâm b. Alkame tarafından yazılan *Urcûze* gibi günümüze ulaşmamış eserlerden faydalanmış olması *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*'ün kaynaklık değerini artırmaktadır. (İbnü'l-Kûtiyye, 1989: s. 32).

IV/X. yüzyılda yaşayan ve daha çok tabip yönüyle tanınan Kurtubalı Arîb b. Sa'd (ö. 369/979) tarafından Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserine zeyil olarak yazılan *Sılatu Târîhi't-Taberî*, her şeyden önce İslâm dünyasının bu büyük tarihçisinin eserinin yazılışından kısa bir süre sonra Endülüs'te üzerine zeyil yazıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Eserini 291/903 yılı olaylarıyla başlatan Arîb b. Sa'd, 294/907 yılına kadar Taberî'nin verdiği bilgileri özetlemiş, 295-302/907-915 yılları arasındaki olaylarında Taberî'de geçen bilgilere ilavelerde bulunmuş, 302-320/915-932 yılları arasında Endülüs'te meydana gelen olayları yıl esasına göre bizzat kendisi kaydetmiştir (Özdemir, 2009, s. 14-15). Kitabını, Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e gelişi ve burada idareyi eline alışıyla başlayan erken dönem olayları ve Arîb'in kendi yaşadığı dönem olan Endülüs Emevî Halifesi II. Hakem'in vefatından kısa bir süre öncesine kadar geçen dönemin olaylarına ayrılacak şekilde planlandığı anlaşılmaktadır. Abdurrahman b. Habîb'in *Kitâbü't-Târîh*'i ile Ahmed er-Râzî'nin *Ahbâr*'ını bu iki kısım için kaynak olarak kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir (Arîb b. Sa'd, 1992, Giriş, s. 70-71). Ayrıca tabip olarak halifenin hizmetinde bulunuyor oluşu kendisine Endülüs Emevî sarayının arşivine erişebilme imkanı da sunmaktaydı. Arîb b. Sa'd'ın eserinin İbnü'l-Ebbâr, İbnü'l-Hatîb, İbn İzârî, Himyerî ve Makkarî gibi Endülüslü veya Endülüs dışında yaşamış tarihçilerin eserlerini telif ederken kullandıkları kaynaklar arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde yazılan bir başka tarih kitabı, Endülüs Emevî hükümdarı III. Abdurrahman'ın 300/912 yılında tahta geçişinden 317/929 yılında Endülüs'te halifeliği ilan edişine kadarki dönem olaylarını içeren müellifi bilinmeyen eserdir. Söz konusu kitap 1950 yılında E. García Gómez ve E. Lévi Provençal tarafından

⁴ Müvelled ibaresi, İber Yarımadası'nın İslâm'ı kabul eden yerli halkını ifade etmek üzere kullanılır.

Crónica Anónima de Abd al-Rahman III adıyla yayınlanmıştır. Eserin bir sonraki yüzyılda yaşamış biri tarafından yazılmış olması da muhtemel olup, İbn Hayyân'ın bahsi geçen yıllar hakkında verdiği bilgilerin bir özeti şeklinde de değerlendirilebilir (Martínez Enamorado, 2005: 141-143).

XI-XII. Asırlarda Endülüs Tarih Yazıcılığının İki Önemli İsmi: Sultânü'l-müverrihîn İbn Hayyân ve İbn Sâhibüssalât

V/XI. yüzyıl başlarında Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılış sürecine girmesi, Endülüs'te yaklaşık bir asır süren siyasî buhran döneminin başlangıcı olmuştur. Bununla birlikte söz konusu dönem Endülüs ilmî hayatında büyük gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Endülüs'ün fethinden itibaren Müslüman bilginlerin sürdürdükleri ilmî faaliyetin gelişerek devam etmesi ile mülûkü't-tavâif döneminin her biri bulunduğu şehir ve bölgeleri idare eden hükümdarlarının ilim adamlarını himaye etmeleri bu gelişmeyi ortaya çıkaran başlıca etkenlerdi (Adıgüzel, 2016: 195 vd.). Endülüs'te ilmî sahadaki gelişmeler tarih yazıcılığında da görülmüş ve Endülüs'te önemli tarih kitapları bu dönemde yazılmıştır.

Bu dönemde yaşayan İbn Hayyân Endülüs'te İslâm hakimiyeti boyunca yetişen tarihçilerin en büyüğü olarak kabul edilir (ö. 469/1076). Tarih alanında sahip olduğu büyük şöhrete karşın hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Tam adı Ebû Mervân Hayyân b. Halef olup İspanyol asıllı mühtedi bir ailenin çocuğu olarak 377/987 yılında Kurtuba'da doğmuştur. Şehrin canlı ilmî muhitinde Ebû Ömer b. Ebü'l-Habbâb, Ebü'l-Alâ Sâid b. Hassân el-Bağdâdî ve Ebü'l-Hafs Ömer b. Hüseyin gibi hocalardan dil ve hadis alanında istifade etmiştir (İbn Beşkuvâl, 1990: I, 247). İbn Hayyân'ın babası, Endülüs Emevî Devleti'nin en güçlü olduğu dönemlerde Kurtuba'da Hâcib el-Mansûr ve onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Abdülmelik'in hizmetinde katip olarak çalışmaktaydı. Endülüs Emevî Devleti'nin çöküşüne ve bu devletin yıkılışından sonra Endülüs'ün dört bir yanında hüküm süren küçük devletçiklerin ortaya çıkışına şahit olmuştu. İbn Hayyân *el-Muktebes*'i, söz konusu dönemde Endülüs'te Müslüman devletçikler arasında yaşanan mücadeleler ve Müslümanların Hıristiyan krallıklar karşısında yaşadığı zor durumu yaşamış biri olarak yazmıştı. (Martínez Enamorado, 2008: 30-34).

İbn Hayyân'ın Endülüs tarihine dair çok sayıda eser yazdığı bilinmektedir. Bunlardan 399-463/1008-1071 yıllarını kapsayan altmış ciltlik *el-Metîn* isimli eseri, birçoğuna şahit olduğu hadiseleri ihtiva etmekteydi. *Ahbâru'd-devleti'l-Âmiriyye* adlı eserinde Endülüs Emevî Devleti'nin son dönem siyasî hayatının etkili ailesi olan Âmirîler hakkında bilgi vermiş; *el-Batşatü'l-kübrâ*'da ise Abbâdîlerin Kurtuba'yı ele geçirip Cehverî idaresinin sona erişini konu edinmişti. (Özdemir, 2009: 15-16). İbn Hayyân'ın günümüze bazı kısımları ulaşmış bulunan eseri *el-Muktebes*, onun yazdıkları arasından günümüze ulaşan tek kitabıdır. Eser, müelliften önce yaşamış olan Abdülmelik b. Habîb, İbnü'l-Kûtiyye, Arîb b. Sa'd ve Ahmed er-Râzî ve onun oğlu İsa b. Ahmed gibi Endülüslü tarihçilerin eserlerine ve

babasının görevi dolayısıyla edindiği çevre sayesinde Endülüs Emevî Devleti'nin arşivlerine ulaşabilmenin verdiği avantaja sahip olarak telif edilmiştir. *el-Muktebes*, Endülüs'ün fethinden Endülüs Emevî halifesi II. Hakem döneminin (366/976) sonuna kadarki olayları ihtiva etmektedir ve yıllara göre tasnif edilmiştir. İbn Hayyân'ın eserini kaleme alırken takip ettiği en belirgin özelliği, hangi dönemin olaylarını yazıyorsa o dönemde yaşamış tarihçinin yazdıklarını merkeze alarak, o döneme en yakın olandan kendisine kadar gelen tarihçilerin eserlerini inceleyerek bir sonuca ulaşmasıdır. Mesela İbn Hayyân IV/X. yüzyılın ilk yılları olaylarını yazarken öncelikle Arîb b. Sa'd'ın kitabını, ardından İbnü'l-Kûtiyye ve Ahmed er-Râzî'nin yazdıklarını incelemektedir. Bu durumun sonucu olarak İbn Hayyân'ın verdiği bilgiler, o bilgileri yaşadığı dönemde kaydetmiş tarihçilerin yazdıklarından çoğunlukla daha detaylı olarak karşımıza çıkmaktadır (Arîb b. Sa'd, 1992: Giriş, 80). İbn Hayyân, kaynaklardaki bilgileri tenkide tabi tuttuktan sonra doğru olduğuna kanaat getirdiği bilgilere dayanarak eserini kaleme almıştır. Özellikle III. Abdurrahman ve II. Hakem dönemlerini yazarken bu iki hükümdar döneminde yaşamış ve olaylara şahit olmuş veya olaylar hakkında bilgisi bulunan kişilerden de istifade etmiştir. Olayları sebep-sonuç ilişkisi kurarak ele almış ve eserini bir olaylar örgüsü şeklinde telif etmiştir. Endülüs Emevî Devleti'ni ilgilendirdiği durumlarda Mağrib'deki gelişmelere de yer vermiş olması bu bağlamda dikkate değerdir (İbn Hayyân, 1965: 26-27). İbn Hayyân'ın eserini yazarken takip ettiği bu titiz yaklaşım ve verdiği detaylar *el-Muktebes*'e Endülüs Emevî Devleti dönemi tarihi hakkında yazılmış en değerli kaynak vasfını kazandırmaktadır.

İbn Hayyân'ın ölümünden bir süre sonra telif edildiği anlaşılan ve müellifi bilinmeyen bir risaleye de burada yer verilmelidir. Münhasıran mülûkû't-tavâif dönemini konu edinen kitapçık, İbn İzârî'nin *el-Beyânü'l-muğrib*'ini neşreden E. Levi Provençal tarafından bu eserin üçüncü cildinin sonunda zeyil olarak yayınlanmıştır. Söz konusu risalenin günümüze ulaşan nüshasında bazı eksiklikler olsa gerektir, zira Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılışından sonra toprakları üzerinde ortaya çıkan irili ufaklı çok sayıda devletçiğin bir kısmı hakkında bilgi verilirken bazıları hakkında bilgi verilmediği görülmektedir. Yine de bu durum, eserin Endülüs'te siyasî parçalanmanın yaşandığı dönemin önemli kaynaklarından biri olma vasfına engel değildir. V/XI. yüzyıl başında bir süre Kurtuba idaresini de ellerinde tutan Hammûdîler'in Şîî inancına mensup oluşlarından dolayı bu emîrlikten "el-Fâtımî" şeklinde bahsedilmiş olması dikkate değerdir (Müellifi meçhul, 1983b, s. 292).

İbn Hayyân'dan sonra Endülüs'te yetişen bir başka önemli tarihçi VI/XII. yüzyılda yaşamış olan İbn Sâhibüssalât'tır. Tam adı Ebû Mervân Abdülmelik b. Muhammed (ö. 594/1198'den sonra) olup muhtemelen dedelerinden birinin cami imamı olmasından dolayı İbn Sâhibüssalât diye tanınmıştır. Taşındığı nisbeden İşbîliyeli (Sevilla) bir aileye mensup olduğu anlaşılan İbn Sâhibüssalât'ın hayatı hakkında kendi eserinde yer verdikleri dışında bilgi neredeyse bulunmamaktadır. Muvahhidler Devleti döneminde halife ve devlet ricaliyle yakın ilişkilere sahip olan İbn Sâhibüssalât 594/1198 yılında İşbîliye Ulu Camii'ne hatip olarak

görevlendirilmiştir. Hayatının bundan sonrası hakkında bilgi bulunmamaktadır (Abdülhâdî et-Tâzî, 1999: XX, 299-300).

İbn Sâhibüssalât'ın günümüze ulaştığı bilinen tek eseri olan *el-Men bi'l-imâme* Muvahhidler Devleti tarihinin temel kaynaklarından biridir. Üç ciltlik eserin birinci ve üçüncü cildi kayıptır. Olayların meydana geldiği yıl esasına göre tertip edilen *el-Men bi'l-imâme*, Muvahhidler Devleti'nin İslâm devletleri ve İber Yarımadası'nın Hıristiyan krallıkları ile ilişkilerine dair bilgileri resmî mektup ve yazışmalara da yer vererek aktarması dolayısıyla son derece kıymetli bir eserdir. Müellifin eserinde olayların doğru bir şekilde ve edebî bir dille aktarılması konusuna önem verdiği görülmektedir. İbn Sâhibüssalât *el-Men bi'l-imâme*'de yer verdiği bilgilerin kimden rivayet edildiğini kaydeder. Muvahhidler Devleti sarayına yakın olmak İbn Sâhibüssalât'a dönemin birçok önemli hadisesine ya bizzat şahit olma ya da bu hadiselerin ayrıntılarını öğrenme imkanı sunmuş ve o da bu bilgilere "... müellif dedi ki..." veya kendi ismini de zikrederek "... müellif Abdülmelik b. Muhammed dedi ki..." şeklinde ibarelerle eserinde yer vermiştir. Dolayısıyla müellifin eserine aldığı bu tür bilgiler *el-Men bi'l-imâme*'nin kaynaklık değerini artıran hususların başında gelmektedir. Nitekim eser, İbn İzârî, İbnü'l-Hatîb, İbn Haldûn ve Makkarî gibi sonraki dönem tarihçilerine kaynaklık etmiştir.

Endülüs Düşerken: XIV-XV. Yüzyıllarda Endülüs'te Tarih Yazıcılığı

Endülüs'te 609/1212 yılında meydana gelen el-İkâb Savaşı'nda (Las Navas de Tolosa) Müslümanların Kastilya Krallığı'nın gayretleriyle oluşturulan bir Haçlı ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğramasından kısa bir süre sonra Muvahhidler Devleti yıkılış sürecine girmiş ve yaşanan zafiyet Endülüs topraklarının büyük bir kısmının Kastilya, Aragon ve Portekiz krallıkları tarafından ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştı. Yaşanan toprak kayıplarının Endülüslü Müslümanlar açısından siyasî, iktisadî ve toplumsal sonuçlarının yanı sıra şiir, edebiyat ve tarih yazıcılığı üzerinde de etkileri görülmüştür. Kaybedilen Endülüs şehirlerinde yerleşik Müslüman halkın yaşadığı sosyal ve ekonomik zorluklar, Endülüs içinde ve Endülüs'ten Mağrib'e bir göç dalgasına da sebep olmuştur. Endülüs'ün bu son döneminde tarih alanında eserler, Endülüs'te toplumsal yapıyı derinden etkileyen bu gelişmelerin de etkisiyle, Müslümanlar tarafından kurulan son devlet olan Nasrîler'in kuruluşundan bir asrı aşkın bir süre sonra yazılabilmektedir. Endülüs'te yaşanan toprak kayıplarının etkilerini bu dönemde yazılan tarih kitaplarının tasnifiyle öğretici ve geçmişte yaşananlardan ders alıcı bir üslupla yazılışlarında görmek mümkündür.

Hiç şüphesiz Endülüs'te yetişen edip ve tarihçilerin en önemlilerinden biri de VIII/XIV. yüzyılda Nasrîler döneminde yaşayan Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'dir. İlim geleneğine sahip bir ailenin çocuğu olarak 713/1313 yılında Gırnata (Granada) yakınlarındaki Levşe'de (Loja) doğan İbnü'l-Hatîb, Gırnata'da İbnü'l-Fahhâr, Vezir İbnü'l-Ceyyâb ve İbn Cüzey başta olmak üzere dönemin önde gelen hocalarından ders almış ve Vezir İbnü'l-Ceyyâb'ın sır katibi olarak başladığı devlet

görevinde vezirliğe kadar yükselmişti. Yaşadığı dönemde Endülüs siyasî hayatının en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri olan İbnü'l-Hatîb, siyaset meydanında kendisine düşmanlık besleyen rakiplerinin Nasrî sultanı V. Muhammed'i de yanlarına alması üzerine Endülüs'te daha fazla kalamayacağını anlayarak Tilimsan'a giderek Merînîler'e sığınmış, bu esnada Endülüs'te gıyaben yargılanarak katli yönünde hüküm verilmişti. Bu hüküm Nasrî sultanı V. Muhammed tarafından da onaylanınca Merînîler'den İbnü'l-Hatîb'in iadesi istendi. Merînî Sultanı I. Ahmed bir süre İbnü'l-Hatîb'i koruduysa da, Nasrîler'le ilişkisinin bozulması üzerine İbnü'l-Hatîb tutuklandı ve Nasrîler tarafından bir süre hapsedildikten sonra öldürüldü. (el-Ubûdî-Tomar, 2000: 74).

İbnü'l-Hatîb edebiyattan tarihe, tasavvuftan tıbbaya kadar çeşitli alanlarda çok sayıda eser kaleme almış velûd bir yazardır. Bu çalışma bağlamında onun Gırnata şehir tarihi olarak tasarladığı *el-İhâta fî ahbâri Gırnâta* ile kendi dönemine kadarki Nasrî hanedan tarihi şeklinde yazdığı *el-Lemhatü'l-bedriyye* adlı eserleri üzerinde durulacaktır. *el-İhâta fî ahbâri Gırnâta*, V/XI. yüzyılda Zîrîler'in merkez edinmesiyle Endülüs'ün büyük şehirlerinden biri haline gelen Gırnata'nın coğrafi yapısı ve burada veya başka bir yerde doğmuş olsun, şehirle ilgisi bulunan kişiler hakkında bilgilerin yer aldığı bir kitaptır. Eserini yazarken İbn Hayyân ve İbn Hâkân gibi Endülüslü, İbn Saîd, İbn İzârî ve İbn Abdülmelik gibi Mağribli müelliflerin eserlerinden çokça yararlandığı görülmektedir. Biyografiler esas alınarak alfabetik olarak tasnif edilmiş olan *el-İhâta* benzer şekilde tasnif edilen terâcim eserlerinden farklıdır, zira ihtiva ettiği kapsayıcı bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde eserin Gırnata'nın XI-XIV. yüzyılları hakkında bilgi veren bir şehir tarihi olduğu görülür. Nitekim İbnü'l-Hatîb de *el-İhâta*'nın mukaddimesinde eserini yazış sebebinin Gırnata tarihine dair yeterli bir eserin bulunmayışı olduğunu ifade eder (İbnü'l-Hatîb, 1973: I, 85). *el-İhâta*'da Endülüs'ün ilişkileri bağlamında Hıristiyan krallıklarla Kuzey Afrika'daki Merînîler Devleti hakkında verilen bilgiler dolayısıyla eser son dönem Endülüs tarihi şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim VIII/XIV. yüzyılda Endülüs'ün Gırnata ve çevresindeki birkaç küçük şehirden ibaret olduğu hatırlandığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır.

İbnü'l-Hatîb'in tarih alanında telif ettiği bir başka eseri olan *el-Lemhatü'l-bedriyye*, Nasrîler'in kuruluşundan 765/1364 yılına kadarki dönemi konu edinen bir hanedan tarihidir. Gırnata tarihiyle ilgili İbnü'l-Kûtiyye'nin de aralarında bulunduğu erken dönem Endülüslü tarihçilerin eserlerinden istifade etmiş, konuyla ilgili farklı rivayetlere de yer vermiştir (İbnü'l-Hatîb, 2009: 47-48). İlim adamı yönü bir yana, yaşadığı dönemde Nasrîler'in siyasî hayatının merkezindeki şahsiyetlerden biri olan İbnü'l-Hatîb, bir tarihçinin ihtiyaç duyduğu kaynakların bizzat içindeydi; yaşadığı dönemde Nasrî sultanından ve devlet ricalinden işittiği sözlerle şahit olduğu olayları yazmıştı. Beş kısım olarak planlanan *el-Lemhatü'l-bedriyye*, Gırnata şehrinin topografik yapısı, şehir sınırları dahilindeki yerler, şehir halkı ve Nasrî sultanlarının hayatları hakkında bilgiler vermektedir. Eserde, müellifin eseri tamamladıktan sonra yapması muhtemel ilavelerden kaynaklanan bir takım kopukluklar ve uyuşmazlıkların bulunduğu görülmektedir.

Endülüs tarihine dair yazılmış ve günümüze yazarı bilinmeden ulaşan birkaç eser mevcuttur. Bunlardan biri, İbnü'l-Hatîb'in yaşadığı dönemde veya onun ölümünden bir süre sonra yazıldığı düşünülen bir eserdir. Başlığı bulunmayan kitabın ilk cümlesi *Zikru bilâdi'l-Endelüs* olduğundan eserin neşrini 1983 yılında ilk kez gerçekleştiren Luis Molina tarafından kitap bu isimle yayınlanmış olup, Abdülkadir Bûbâye tarafından 2007 yılında *Târîhu'l-Endelüs* adıyla yapılmış bir başka neşri de mevcuttur. Tam olarak ne zaman yazıldığı bilinmemekle birlikte, eseri neşreden Luis Molina bu eserin yazarının VIII/XIV. veya IX/XV. yüzyılda yaşamış olabileceği kanaatindedir (Molina, 2015: 261). Nitekim eserde İlbîre hakkında bilgi verilirken şehrin Bâdîs (b. Habbûs) tarafından harap edildikten sonra yerleşimin Gırnata'ya taşındığı ve eserin yazıldığı dönemde Gırnata'nın Endülüs'te İslâm idaresinin merkezi olduğu ifade edilmektedir (Müellifi meçhul, 1983a: 69). Eserin Endülüs coğrafyasına ayrılan ilk kısmı büyük ölçüde IV/X. yüzyılda Ahmed er-Râzî tarafından yazılan esere dayanmaktadır, bununla birlikte İbn Sîde, İbn Hûrdâzbîh gibi Müslüman coğrafyacılarından da istifade edildiği de görülmektedir (Müellifi meçhul, 1983a: 9-10). Konulara göre tasnif edilen eserde sırasıyla Endülüs şehirleri, Endülüs'ün İslâm hakimiyeti öncesi tarihi, Müslümanların Endülüs'ü fethi, valiler dönemi ve Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşuyla birlikte tahta çıkan hükümdarlar hakkında bilgilere yer verilmektedir. Endülüs Emevî Devleti hükümdarları döneminde meydana gelen olaylar Endülüs'te emîrlik ve halifelik dönemleri şeklinde ikiye ayrılarak ve her biri içinde tahta çıkan hükümdar sırasına göre kaydedilmektedir. Eserin Luis Molina tarafından yapılan neşri için esas alınan nüshada mülûkû't-tavâif dönemi hakkında verilen çok kısa bilgiden sonrası eksiktir. Abdülkadir Bûbâye tarafından yapılan neşre esas alınan nüshada Nasrîler dönemi hakkında da bilgiler mevcuttur (Müellifi meçhul, 2007: 267-271).

İslâm hakimiyeti döneminde Endülüs'te Müslüman bir yazar tarafından kaleme alınan son eser, Nasrîler döneminin son üç hükümdarı hakkında bilgi veren ve yazarı bilinmeyen *Nübzetü'l-asr fi ahbâri mülûki Benî Nasr* adlı eserdir. Müellifin, söz konusu dönemde Endülüs'te Müslümanların yaşadıkları Hıristiyan baskısı sebebiyle deşifre olmamak için ismini gizli tutmuş olması muhtemeldir (Özdemir, 2009: 20). Müellif kitabın mukaddimesinde "... ve bu sürede düşmanın bütün Endülüs topraklarını nasıl istila ettiğini zikredeceğim." şeklindeki cümlesiyle eseri yazma amacını açıklamaktadır. (Müellifi meçhul, 2002: 1). 882/1478 yılıyla başlayan *Nübzetü'l-asr*'da Nasrîler'le ilgili önemli olaylar kronolojik sıra takip edilerek verilmektedir. Kullanılan üslup, eserin Endülüs'te İslâm hakimiyetinin ortadan kalkış sürecine şahit olan bir kişinin kaleminden çıktığını düşündürmektedir. Makkarî, Nasrîler'in son dönemini büyük ölçüde bu esere dayanarak yazmıştır (Özdemir, 2009: 20).

Sonuç

II/VIII. yüzyıl başlarından IX/XV. yüzyıl sonlarına kadar Endülüs'te devam eden İslam hakimiyeti boyunca tarihin çeşitli konularına dair çok sayıda eser yazılmıştır. Bilgilerin hangi kaynaklardan alındığının tespitindeki zorluklar, söz konusu bilgilerin herhangi bir tenkide tabi tutulmaması, olayların meydana geldiği zaman hakkında bilginin bulunmayışı, Endülüs topografisine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemesi gibi hususlar bu erken dönem eserlerinin ortak özellikleri arasında zikredilebilir. Bununla birlikte Endülüs tarih yazıcılığının süreç içinde gelişerek IV/X. yüzyıldan itibaren olayların bir akış ve kurgu çerçevesinde ele alındığı tarih kitaplarının yazılmaya başlandığı görülmektedir. Endülüs'te tarih yazıcılığının ilk örneklerinden itibaren İslâm tarih yazıcılığı geleneğini takip ettiği anlaşılmaktadır. İslâm tarih yazıcılığında görülebilen öğrenci tarafından hocasının eserine ilavede bulunma durumu, Endülüs'te tarih alanında eser telif eden erken dönem müellifleri -Abdülmelik b. Habîb ve İbnü'l-Kûtiyye gibi- için de geçerli olabilir.

Endülüs'teki tarih yazıcılığı içinde dünya tarihi şeklinde tasarlanan az sayıdaki örnek bir kenarda tutulursa, Endülüslü tarihçilerin çoğunlukla yaşadıkları bölgenin tarihiyle ilgilendikleri görülmektedir. Endülüs tarih yazıcılığının merkezinde Endülüs'ün fethi ve buradaki İslâm hakimiyeti bulunmakla birlikte, IV/X. yüzyıldan itibaren İber Yarımadası'nın fizikî coğrafyası ve İslâm hakimiyeti öncesi tarihine de yer verilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum, Endülüs'te Müslümanlar arasında bölgenin geçmişine duyulan bir ilginin varlığını göstermenin yanı sıra, Müslümanların yaşadıkları yeri benimsemiş oldukları ve yarımadadaki İslâm hakimiyetini önceki dönemlerin bir devamı olarak değerlendirdikleri de düşünülebilir.

Endülüs Emevî Devleti'nin son dönemleri ile bu devletin yıkılışından sonra ortaya çıkan mülûkü't-tavâif döneminde tarih yazıcılığı açısından Endülüs'te önemli gelişmeler görülmüştür. Bu dönemde yaşayan ve Endülüs'te yetişen en büyük tarihçi olarak kabul edilen İbn Hayyân, Endülüs tarih yazıcılığının bir önceki yüzyılda derlenen eserlerindeki bilgileri değerlendirerek güvenilir olanları seçme imkanına kavuşmuştur. Endülüs'ün V/XI. yüzyıl sonlarından VII/XIII. yüzyıl ortalarına kadar önce Murâbıtlar Devleti ardından Muvahhidler Devleti idaresinde kalmış olmasının da etkisiyle Endülüs tarihinin bu dönemlerle ilgili kaynaklarını büyük ölçüde İbn İzârî ve İbn Saîd gibi Mağribli tarihçiler tarafından yazılan eserler teşkil etmektedir.

Bu çalışma bağlamında ele alındığı üzere V/XI. yüzyılda İbn Hayyân ile başlayan, VI/XII. yüzyılda İbn Sâhibüssalât ile devam eden ve VIII/XIV. yüzyılda İbnü'l-Hatîb ile sona eren tarihçiliği Endülüs tarih yazıcılığında ayrı bir yerde değerlendirmeyi gerekli kılan ve bu tarihçilerin eserlerini Endülüs tarihi kaynakları arasında seçkin hale getiren üç özellik dikkat çeker. Bunlardan biri, yazarlarının görgü şahidi oldukları ve/veya görgü şahitlerinden aldıkları bilgilerle eserlerini telif etmiş olmasıdır. Kaynaklarda geçen rivayetleri tenkit ederek

güvenilir olduğuna kanaat getirdiklerini eserlerine almış olmaları bir diğer hususiyettir. Son olarak, devletin resmî yazışmalarına erişebilme imkanına sahip olarak eserlerini arşiv belgelerine de dayanarak yazmış olmaları *el-Muktebes*, *el-Men bi'l-imâme* ile *el-İhâta* ve *el-Lemhatü'l-bedriyye*'nin önemini artıran bir diğer özelliktir.

Kaynakça

Abdülmelik b. Habîb (1991). *Târîhu'l-Endelüs* (thk. Jorge Aguadé). Madrid: Consejo Superior Investigaciones Científicas.

Adıgüzel, C. E. (2016). XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat. (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

_____, (2020). Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik Münasebetler ve Bunun Endülüs'te İlmî Hayat ve Sanat Üzerindeki Etkileri. *İSTEM*, (35), 1-15.

Ağırakça, A. (1988). Ahbâr Mecmûa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I, 488-489.

Albarrán Iruela, J. (2013). Dos crónicas mozárabes, fuentes para el estudio de la conquista de al-Ándalus. *Revista Historia Autónoma*, (2), 45-58.

Arîb b. Sa'îd (1992). *La Cronica de 'Arîb sobre al-Andalus* (thk. ve trc. Juan Castilla Brazales). Granada: Impredisur.

Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya (1987) *Fütûhu'l-büldân* (trc. Mustafa Fayda). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Cronica del Moro Rasis (1975). (ed. Diego Catalán ve M. S. de Andrés). Madrid: Gredos.

de Gayangos, P. (1852). Memoria sobre la Autenticidad de la *Cronica denominada del Moro Rasis*. Madrid: Real Academia de la Historia.

Dozy, R. (1860). *Recherches sur l'Histoire et la Litterature de l'Espagne pendant le Moyen Age*. Leiden: E.J. Brill.

Elices Ocón, J. (2017). El pasado preislámico en al-Andalus: fuentes árabes, recepción de la antigüedad y legitimación en época omeya (ss. VIII-X) (Yayınlanmamış doktora tezi). Universidad Autónoma de Madrid, Facultad de Filosofía y Letras, Madrid.

Fierro, M. I. (1989). La Obra Histórica de Ibn al-Qutiyya. *Al-Qantara*, (X), 485-512.

Franco-Sánchez, F. (2001). La Conquista Musulmana del Mágreb y al-Andalus según las Crónicas Mozárabes. *Mélanges d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire: offerts à Slimane Mustapha Zbiss* (koor. Mohammed Hassine Fantar, Saloua Khaddar Zangar), Tunus: Imprimerie Arabe de Tunisie, 285-307.

Huşenî, Muhammed b. Hâris (1992). *Ahbâru'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn* (thk. María Luisa Ávila-Luis Molina), Madrid: Consejo Superior Investigaciones Científicas.

İbn Abdülhakem, Abdurrahman b. Abdullah (1964). *Fütûhu İfrîkiye ve'l-Endelüs* (thk. Abdullah Enis et-Tabbâ'), Beyrut: Mektebetü'l-Medrese ve Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî.

İbn Beşkuvâl (1990). *es-Sıla* (thk. İbrahim el-Ebyârî), Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî.

İbn Hayyân, Hayyân b. Halef (1965). *el-Muktebes fî ahbâri beledi'l-Endelüs* (thk. Abdurrahman Ali el-Haccî), Beyrut: Dâru's-Sekâfe.

İbn Sâhibüssalât, Ebû Mervân Abdülmelik b. Muhammed (1987). *el-Men bi'l-imâme* (thk. Abdülhâdî et-Tâzî), Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah (2008). *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

İbnü'l-Faradî, Ebû'l-Velîd Abdullah b. Muhammed (2008). *Târîhu ulemâi'l-Endelüs* (thk. Beşşâr Avvâd Marûf), Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah Lisânüddîn Muhammed b. Abdullah (1973-1977). *el-İhâta fî ahbâri Gırnâta I-IV* (thk. Muhammed Abdullah İnân), Kahire: Mektebetü'l-Hancî.

_____ (2009). *el-Lemhatü'l-bedriyye fi'd-devleti'n-Nasriyye* (thk. Muhammed Mesud Cibrân), Beyrut: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî.

İbnü'l-Kûtiyye, Ebû Bekir Muhammed b. Ömer (1989). *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs* (thk. İbrahim el-Ebyârî), Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî.

Kâdı İyâz, İyâz b. Musa (1981). *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik* (thk. Saîd Ahmed A'rab), Rabat: Vizâratü'l-Evkâf ve Şüûni'l-İslâmiyye.

Manzano Moreno, E. (2012). *Los relatos de la conquista de al-Andalus en las fuentes árabes: un estudio sobre su procedencia.* <http://digital.csic.es/handle/10261/44814>.

Martínez Enamorado, V. (2008). Ibn Hayyan, el abanderado de la historia de al-Ándalus. *Jábega*, (97), 30-43.

_____ (2005). Crónica Anónima de 'Abd al-Rahman III. *Enciclopedia de al-Andalus* Granada: Fundación El Legado Andalusi. I, 141-143.

Mekkî, M. A. (1957). Egipto y los orígenes de la historiografía arábigo-española. Contribución al estudio de las primeras fuentes de historia hispanomusulmana. *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos*, (5/ 1-2), 157-248.

Molina, L. (1984). Orosio y los Geógrafos Hispanomusulmanes. *Al-Qantara*, (5), 63-92.

_____ (2015). Sobre el autor del *Dikr bilâd al-Andalus*. *Al-Qantara*, (36), 259-272.

Müellifi meçhul (1983a), *Zikru bilâdi'l-Endelüs* (thk. Luis Molina), Madrid: Consejo Superior Investigaciones Científicas.

Müellifi meçhul (1983b). Zeyl. *el-Beyânü'l-muğrib* (thk. E. L. Provençal-G.S. Colin), Beyrut: Dâru's-Sekâfe.

Müellifi meçhul (1989). *Ahbârun mecmû'atun fi fethi'l-Endelüs ve zikri men veliyehâ mine'l-ümerâ ilâ duhûli Abdirrahmân b. Mu'âviye ve tegallühî aleyhâ ve mülkihi fihâ hüve ve veledühü ve hurûbi'l-kâine fi zâlike beynehüm* (thk. İbrahim el-Ebyârî), Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî.

Müellifi meçhul (2002). *Nübzetü'l-asr fi ahbâri mülûki Benî Nasr. Teslîmü Gırnâta ve nüzûhu'l-Endelüsiyyîn ile'l-Mağrib* (thk. Ferid el-Büstânî), Tıtvân: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye.

Müellifi meçhul (2007). *Târîhu'l-Endelüs* (thk. Abdülkadir Bûbâye), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Özdemir, M. (2009). Endülüs Tarihinin Mevcut Kaynakları Üzerine (I) (Endülüslülere Ait Kaynaklar), *İSTEM*, (14), 11-40.

Provençal, E. L. (2008). La Description de l'Espagne" d'Ahmad al-Razi. *Islamic Geography* (ed. Fuat Sezgin). Frankfurt: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften.

et-Tâzî, A. (1999). İbn Sâhibüssalât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XX, 299-300.

el-Ubûdî, C.-Tomar, C. (2000). İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, 74-76.

Viguera Molins, M. J. (1988). Cronicas de al-Andalus. *España. Al-Andalus. Sefarad: Síntesis y nuevas perspectivas* (ed. Felipe Maíllo Salgado), Salamanca: Universidad de Salamanca, 85-98.



Agathias ve Eseri *Historiae*

Hüseyin Salikoğlu*

orcid/0000-0001-7054-9259

Öz: Köklü değişimlerin yaşandığı Iustinianus çağı geç dönem Roma İmparatorluğu'nun tarihine damga vurmuştu. Yeni tarih yazım türlerinin ortaya çıktığı ve tarih yazımı konusunda oldukça dinamik bir dönemdi. Bu verimli dönemde eser veren önemli tarihçilerden biri de Agathias'tı. İyi bir eğitim alan ve ardından başkent Constantinopolis'te avukatlık yapan Agathias da tıpkı Procopius gibi klasik geleneğe sadık kalarak eserini yazdı. Attik Yunan geleneğini takip eden Agathias, Procopius'un *Savaşlar* adlı eserini kaldığı yerden devam ettirdi. *Savaşlar*, yazarı Procopius'u döneminin en iyi tarihçileri arasına yerleştirmiş, aynı şey Agathias'ın *Historiae* adlı eserinden de beklenmişti. Bu yüzden Agathias nitelikli bir hatip ve iyi bir nüktedan olsa da öncülü Procopius'un gölgesinde kalmıştı. Çok da iyi bir tarihçi olmadığı – en azından Procopius kadar- şeklindeki eleştirilere karşın üç imparatorun iktidarına tanıklık etmiş Agathias'ın anlatıları çok değerlidir. Çünkü onun Sasaniler, Hunlar ve etrafındaki dünya hakkında verdiği bilgiler başka kaynaklarda bulunamamaktadır. Agathias'ın eseri, çok katmanlı yapısının ortaya çıkarılabilmesi için birçok disiplinin katkı sağlayacağı yeni bir bakış açısıyla detaylıca incelenmeyi hak etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Agathias, Procopius, Roma Tarih yazımı.

AGATHIAS AND HIS WORK *HISTORIAE*

Abstract: The Justinianic era, during which radical changes occurred, made an impact on the history of the later Roman Empire. It was, from a historiographic standpoint, a very dynamic period in which new genres of historiography emerged. Agathias was one of the remarkable historians who flourished in this fruitful period. Working as a lawyer in the capital city, Constantinople, Agathias wrote his work, just like Procopius, remaining faithful to the classical tradition. Following the Attic tradition, Agathias continued Procopius' *Wars* where he left off. The *Wars* placed its author Procopius among the best historians of his time, and the same was

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi, hsalikoglu@gmail.com

expected from Agathias' *Historiae*. He, therefore, was overshadowed by his predecessor Procopius, even though Agathias was a qualified rhetor and a satirist. Despite the criticisms that he was not a very good historian – at least so good as Procopius-, the narratives of Agathias, who witnessed the rule of three emperors, are very valuable in many aspects. Because the information he provided us about the Sassanids, Huns and the world around him cannot be found in other sources. Agathias deserves to be scrutinized in a multidisciplinary approach so that the *Historiae's* multi-layered aspects be brought to light.

Key Words: Agathias, Procopius, Roman Historiography.

Extended Summary

The Later Roman Empire witnessed a very dynamic period during which on the one hand, the pagan culture began to lose its influence and the Christian culture was institutionalized, on the other hand, the cultural foundations of the Eastern Roman Civilization, which would later be defined as Byzantium, were laid out. During this era, Roman historiography, which had its roots in ancient Greek one, continued the tradition in this later period, and witnessed the birth of a new type of historiography. During the period of later Roman Empire, new historiographic genres appeared, but the classical tradition was not completely abandoned.

Historians of this era, who tended to express themselves in the artistic language of the classical age, actually had two distinctive features: First; They were persons who had served as jurists, diplomats or military officials in the administration of Roman Empire and they had the opportunity to witness the state affairs at a high level. Second, they did not write about the much earlier periods than the one they lived, but wrote about the events they experienced themselves or the events that were in the living memories of their contemporaries. They chose to write in the classicizing style of Thucydides who had used the Attic dialect of ancient Greek. So was Agathias, a continuator of this classicizing tradition.

Born around 532 in Myrina, Agathias came to the capital city at a very young age. Agathias, went to Alexandria to study rhetoric as a young boy. He felt the demolishing earthquake in Berytus in 551 while he was still in Alexandria. Agathias spent an overnight on the island of Cos on his way back to Constantinople by sea and he witnessed how the island was devastated by the tsunami caused by the earthquake. For the next four years, he studied law in Constantinopolis. Thus, he became a *scholasticus*, namely a lawyer.

Deducing from his writings, Agathias who had an active social life, had a large circle of friends. He is believed to have died c. 582. Agathias' literary activities began in his youth, with a few short poems called the *Daphniaca*. In the middle of his literary activities, he published a corpus of humorous poems, often known as the *Kyklos* or the *Cycle*, to which he in person added about a hundred poems. With neither the *Daphniaca* nor the *Cycle*, did he manage to obtain the imperial artistic patronage that he had longed for. Thus, Agathias abandoned poetry, which he

described as his first love, and turned to the field of history. He attributed this shift to the encouragement of his friends.

In this period, he produced his work of history called *Historiae*, which makes his name known today. *Historiae*, the continuation of Procopius of Caesarea's historical work *Wars*, drew attention to the social and intellectual history of the period. *Historiae* provides us with a detailed information of General Narses' campaigns against the Franks in Italy and Lazica expedition in the east. Almost a third of the *Historiae*, main focus of which was the battles and military campaigns on the eastern and the western fronts during the last years of Justinian rule, was enriched with irrelevant narratives and information on various subjects by Agathias such as the Sassanian culture, religion and history.

After Procopius was rediscovered by the Italian humanists in the 15th century, the *Historiae*, which is the continuation of Procopius' extremely important work for the history of Italy, was also put under the spotlight. Another reason arousing great interest in Agathias was his poems in the Greek Anthology.

Concluding Remarks

Although the author is not considered as a very successful historian by some researchers today, Agathias' *Historiae* is an important resource and is not devoid of literary merit. The reason for the harsh criticism of Agathias is that he was a writer who, unlike Procopius, wrote more about what he heard, not what he saw. Agathias' willingness to continue Procopius' work was of course a difficult task for a lawyer who had never seen a war. The problem did not however, stemmed from this fact, but from his claim to continue Procopius' history. Although the shadow of Procopius' work is on *Historiae*, this work provides us with very significant information on the Sassanids, Huns and the world of that period. The end of the Justinianic era, which was already a very dynamic period, led way to a period in which classical culture was about to die. Classical values were gradually weakening and works produced with classical culture were losing volume to the same extent. Compared to Procopius, he produced a relatively shorter work but this might have been another consequence of the fading classical culture. However, the fact that historians such as Menandros Protector, Ioannes of Epiphania and Theophylact Simocatta benefited from *Historiae* and also the number of the surviving manuscripts indicate that *Historiae* was appreciated at its own age.

Agathias never claimed to be a second Procopius. On the contrary he vowed to be a different narrator than his contemporary historians. Agathias, therefore, does not deserve to be overshadowed by Procopius due to his extraordinary style, superior satire ability and his important work he contributed to the late Roman historiography.

Giriş

Roma İmparatorluğu'nun köklü değişimler geçirdiği Iustinianus dönemini anlatan tarihçilerin başında Procopius ve onun *Savaşlar* adlı eserini devam ettiren Agathias gelir. Bir yandan pagan kültürün etkisini kaybetmeye başladığı ve Hristiyan kültürün kurumsallaştığı, diğer yandan sonradan Bizans olarak tanımlanacak Doğu Roma Uygarlığının kültürel temellerinin atıldığı oldukça dinamik bir dönemdi. Aslında bu döneminin nasıl değerlendirilmesi gerektiği zor bir konudur. Bir yönüyle Batı topraklarının yeniden imparatorluğa katılarak Akdeniz'in efendisi Roma İmparatorluğunu ihya etme fikrine en çok yaklaşıldığı ancak diğer yönüyle de bu beklentinin bir daha gerçekleşmemesine neden olacak siyasi ve askeri çöküş tohumlarının atıldığı, mali konularda sınırların zorlandığı ve muazzam yapı faaliyetlerine girişildiği bir dönemdi. Çelişkilerle ve değişimlerle dolu bu dönemi anlamamıza katkıyı sağlayan oldukça geniş ve çeşitli yazılı materyale sahibiz.

Geç dönem Roma İmparatorluğu tarihi yazılı kaynakları, klasik Atina ve Roma cumhuriyeti gibi daha önceki dönemlerin kaynaklarıyla kıyaslandığında bize daha fazla materyal sunmaktadır. Köklerini eski Yunan tarih yazıcılığından alan Roma tarih yazıcılığı Geç dönemde de bu geleneği devam ettirmekle birlikte yeni bir tarih yazım türünün doğuşuna da tanıklık etti. İlk temsilcisinin Eusebius olduğu bu yeni tür Roma'nın klasik siyasi tarih yazımından oldukça farklıydı. *Kilise Tarihi* olarak bilinen bu yeni yazım türü imparatorluğun geçirdiği köklü dönüşümün de bir göstergesiydi. Geleneksel Roma tarih yazımı köklerini Troialı Aeneas'a bağlayarak başlatılırken bu yeni tarih yazım türü köklerini Âdem'e bağlayarak başlatılmaktaydı (Kaldellis, 2012; 201). Zamanla her ikisi arasında sınırlı da olsa geçişler olacak, klasik üslupla verilen eserlerin içerisinde dâhi dinî referansların olduğu bir hâl alacaktı. Bu türden değişimlerin yaşandığı geç dönem Roma tarihini anlatan tarihçilerden biri de Agathias'tı.

Geç Dönem Roma Tarih Yazımı

Geç dönem Roma İmparatorluğu tarihi yeni yazım türlerinin ortaya çıktığı ancak klasik geleneğin de tamamen terk edilmediği bir dönemdi. Klasik gelenekte yazılmış olmakla birlikte *Breviarium* denilen kısa ve özet tarih eserleri de bu dönemde yeni bir tür olarak ortaya çıktı (Rohrbacher, 2002; 12). Klasik tarih yazım geleneğinin kapsayıcı tarihselliğinden mahrum olan bu yeni tür; Aurelius Victor, Eutropius ve Festus gibi tarihçilerin eserleri ile tanındı. Köklü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı geç dönem Roma İmparatorluğu tarihi özellikle Constantinus'un iktidarıyla birlikte yeni bir yazım türünün gelişimine tanıklık etti. Eusebius'un temsil ettiği ve Hristiyan kilisesinin tarihine odaklanan bu yazım

türünde Sozomenos, Socrates, Theodoretus ve Philostorgius gibi tarihçiler eserler verdi. Kökünü klasik dönemde üretilen *annales* (yıllık kayıtlar) geleneğinden alan kronik yazımı da yine bu ortaya çıkan bir türdü. Marcellinus, Ioannes Malalas ve Theophanes gibi kronik yazarlarının Hristiyanlığın perspektifinden ürettikleri kronikler bu dönemin tarihi için oldukça önemlidir.

Gelişen yeni yazım türlerine karşın klasik gelenekten tam anlamıyla kopulmamış, Ammianus Marcellinus, Eunapius, Olympiodorus, Priscus, Procopius ve Agathias gibi tarihçiler klasik üslupla yazılmış eserler vermeye devam etmişlerdi. Kendilerini klasik çağın sanat diliyle ifade etme eğilimindeki yazarların aslında iki ayırt edici özelliği vardı: Birincisi; Roma devlet idaresinde hukukçu, diplomat veya askeri yetkili olarak görev almış ve devlet meselelerine üst düzeyde tanıklık etmiş kişilerdi. İkincisi, yaşadıkları dönemden çok daha eski dönemler hakkında değil, bizzat kendi yaşadıkları olaylar hakkında veya konuştukları insanların canlı hafızaları içinde yer alan olayları yazmışlardı. Roma iktidarının merkezine yakındılar ve böylelikle imparatorlukta olup bitenler hakkında da kolaylıkla bilgi edinebiliyorlardı. Bürokrasi içinde bulunmanın verdiği olanaklardan yararlanarak devlet arşivlerine erişim olanakları da bulunan klasik geleneğin takipçisi tarih yazarları bilgiye ulaşmakta ayrıcalıklı bir konumdaydılar. Aldıkları eğitimin kalitesini kullandıkları ağıdalı üsluplarıyla ortaya koyar, eğer Yunanca eser veriyorlarsa eski Yunancanın Attika lehçesi ile Latince yazıyorlarsa cumhuriyet döneminde kullanılan Latinceye öykünürlerdi. Herodotus ve Thukydides ya da Livius ve Tacitus gibi şahsiyetleri kendilerine model olarak alırlardı (Treadgold, 2007; 21). Klasik tarih yazımında Yunanca eserler veren Procopius ve Agathias bu konuda en iyi örnekleri teşkil ederler.

Kendilerine model olarak seçtikleri Thukydides'in *Peloponnesos Savaşları Tarihi* adlı eserini adeta bir şablon olarak kullandılar. Bu şablonun kendine has özellikleri bulunmaktaydı. Söz gelimi, tartışmalı konulardan kaçınmak, dil olarak Eski Yunancanın Attika lehçesini kullanmak, savaş, diplomasi ve siyasete odaklanmak, yer yer etnografik, etimolojik detaylar vermek bu şablonun öne çıkan özellikleriydi (Kaldellis, 2012; 205). Procopius ve Agathias'ın tarih eserleri, tıpkı *Peloponnesos Savaşları Tarihi*'ndeki gibi belirli bir zaman aralığında ve bir tema etrafında gelişen siyasi, askeri ve diplomatik olaylarla örülüydü. Her iki eserde de bir kronoloji takip etmek yerine anlatının konulara göre ayrılması benimsenmişti yani her ikisi de tematik eserlerdi. Bu siyasi bir tarih anlatısıydı ve klasik geleneğin tarih yazım kalıpları içerisinde kaleme alınmaktaydı. Bu dönemin siyasi tarihçilerinin öncelikli hedefi, Roma İmparatorluğu'nun ve hükümdarlarının başarılarının ve başarısızlıklarının bir kaydını tutmaktı (Mitchell, 2020:29). Dolayısıyla bu yazım türü içinde din tarihine yer yoktu. Aynı dönemde yazıyor olsalar da bu özellikleriyle kilise tarihçilerinden ayrılmaktaydılar. Hristiyanlığın günlük hayatta yoğun hissedildiği ve devlet politikalarına yön verecek kadar etkili olduğu bu dönemde Agathias gibi Hristiyan olan tarihçiler dinî konulara eserlerinde yer vermediler.

Yaşamı

Klasik geleneğin son temsilcilerinden biri olan Agathias'ın yaşamı hakkındaki bilgilerimizin çoğu kendisinin yazdıklarına dayanır. 532 yılında Myrina kentinde doğan Agathias'ın babası Memnonius Myrina'da avukatlık yapmış bir *rhetor*/hatipti (Cameron, 1970;1). Eugenia adında bir kız kardeş ile adını bilmediğimiz bir erkek kardeşe sahipti (Anth. Gr. VII 593; Anth. Gr. XVI 16).¹ Ailesiyle geldikleri başkent Constantinopolis'te annesi Pericleia'yı henüz üç yaşındayken kaybetti. Çocukluğunu başkentte geçiren Agathias, genç bir delikanlı olduğunda Alexandria'ya (İskenderiye) retorik eğitimi almaya gitti. 551 yılında hâlâ Alexandria'dayken Berytus'ta (Beyrut) meydana gelen depremin sarsıntılarını hissetti (Agathias, II 15.7). Daha sonra deniz yoluyla başkente dönerken Cos adasında geceleyen Agathias depremin neden olduğu tsunaminin adayı nasıl mahvettiğine tanıklık etti (Agathias, II 15.7). Sonraki dört yıl boyunca Constantinopolis'te hukuk eğitimi aldı (PLRE III A; 23-25). Böylelikle bir *scholasticus* yani avukat oldu.

Yazdıklarından oldukça sosyal bir yaşama sahip olduğunu anladığımız Agathias, geniş de bir sosyal çevreye sahipti. Etrafını saran sosyal çevre içinde Ayasofya'nın açılış töreni için bir *ekphrasis* (methiye) yazan *silentarius* (mabeyinci) Paulus, Ayasofya'nın mimarları Isidorus ve Anthemius, Anthemius'un *grammaticus* (öğretmen) olan kardeşi Metrodorus, Syria'lı hekim Uranius ve sarayın tercümanı Sergius vardı (PLRE III A; 23-25)². Oldukça entelektüel bir çevrede yaşayan Agathias hayatını avukatlık yaparak kazanmaktaydı. Gündüz *Basilica* denen mahkeme binasında avukatlık yapıp gün içinde boş vakitlerinde *Basilica*'nın önünde bulunan kitapçılarda arkadaşlarıyla sohbet edip *tabula* (tavla benzeri bir oyun) oynadığı akşam olduğundaysa başkentten elit çevreleriyle partilere katıldığı hayli yoğun bir kent yaşamına sahipti (Treadgold, 2007; 281). Epiphaneia'lı Ioannes, Agathias'ın Constantinopolis'in en meşhur avukatlarından biri olduğundan bahseder (Ioh. Epiph., fr. 1)³. Kariyerinin bu döneminde umumi tuvaletleri inşa ettirdiği Smyrna'da *pater civitatis* (kent babası) unvanını aldı (Anth. Gr. IX 662). Ayrıca kendisi adına doğduğu kent Myrina'da bir heykeli dikilerek onurlandırılmıştı (Anth. Gr. XVI 316). Ölüm tarihi kesin olarak bilinmeyen yazarın bahsettiği son iki olaydan birincisi, Sasani hükümdarı I. Hüsrev'in 579 yılında ölümü, ikincisi General Mauricius'un 582 yazındaki seferidir. Dolayısıyla Agathias'ın 582 yılında öldüğü düşünülebilir. Bu açıdan irdelendiğinde, Iustinianus'un 565 yılında öldüğünde Agathias'ın 33 yaşında olduğu ve II.

¹ Anth. Gr.: Anthologia Graeca olarak bilinen *Yunan Antolojisi* adlı eser bu şekilde kısaltılarak gösterilecektir.

² PLRE: *The Prosopography of the Later Roman Empire* adlı eser bu şekilde kısaltılarak gösterilecektir.

³ Ioh. Epiph.: Epiphaneia'lı Ioannes'e ait eserin bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bu fragman, *Fragmenta Historicorum Graecorum* adlı derleme çalışmanın içinde bulunmaktadır.

Iustinus'un hükümdarlığının tamamıyla ve II. Tiberius'un hükümdarlığının bir kısmına tanıklık ettiği anlaşılacaktır. Agathias'ın tarih eseri *Historia* 558'de başlayıp 582 yılında sonlanır ve eseri Menandros Protector'un tarafından devam ettirilmişti.

Eserleri

Agathias'ın edebi faaliyetleri *Daphniaca* denilen birkaç kısa şiir yazımıyla gençlik yıllarında başlamıştı. Yazarın muhtemelen otuzlu yaşlarda yazmış olduğu *Daphniaca*, hexameter (altı ayaklık) vezinle yazdığı aşk ve romantizm temalı şiirlerinin derlemesiydi. Bu eserin giriş dizelerinden başka bir şey günümüze ulaşmamıştır (PLRE III A; 23-25). Edebi faaliyetlerinin orta aşamasında genellikle *Kyklos* olarak bilinen ve kendisine ait yüz kadar şiir eklediği nükteli şiirler külliyyatını yayınlamıştı. Muhtemelen 567/8 yılında II. Iustinus'un hükümdarlığı döneminde yayınlanan *Kyklos* önemli ölçüde, bugün bilinen adıyla *Yunan Antolojisi*⁴ denen bir başka eserin içinde muhafaza edildiğinden günümüze kadar ulaşmıştır (Cameron, 1970;6). Bu eseri meydana getirirken gördüğü sanatsal himayeden dolayı eserini sarayın baş mabeyincisi Theodorus'a ithaf etmişti. *Kyklos*'tan günümüze yaklaşık otuz kadar şairin şiirleri ulaşmıştı. *Kyklos*'a eski sınıf arkadaşları Ioannes ve Rufinus, hukuk profesörü Iulianus gibi okul çevresinden tanıdığı kişilerin yanında *senator* Cyrus ve başkent'in eski valisi Gabriel'in de bulunduğu kişiler şiirleriyle katkıda bulunmuşlardı (Treadgold, 2007; 282). Bu şiir külliyyatına katkıda bulunan kişiler Agathias'ın sosyal çevresini oluşturan nüfuzlu kişilerdi. Yazdığı şiir külliyyatına dahil ettiği nüfuzlu insanların isimleri daha yüksek mevkiden bir sanatsal himaye imkânı yaratabilirdi. Bu imkân da daha iyi bir makamın ve daha prestijli bir konumun kapısını açmaya yardım etmekteydi. *Kyklos*'un önsözü Iustinianus'a övgü ile başlamaktaydı. Ne *Daphniaca* ne de *Kyklos* ile aradığı sarayın sanatsal himayesini elde edemedi (Treadgold, 2007; 282). Şairlik yeteneği *silentarius* Paulus'unki kadar iyi değildi. Zaten sanat hamiliğiyle ünlü Iustinianus döneminde sadece *Daphniaca* adlı eseri yayınlanmıştı. Bu eser de ne Paulus'un Ayasofya'nın betimini yaptığı methiyesi ne Procopius'un *Yapılar* adlı övgüsü ne de Lydia'lı Ioannes'in eserleri kadar imparator Iustinianus'un ilgisini çekmişti (Cameron, 1970;5). Böylelikle Agathias ilk aşkı olarak tanımladığı şiiri bırakıp tarih alanına yöneldi. Bunun da nedenini arkadaşlarının yüreklendirmesine bağlamıştı (Agathias, Pref.; 9, 11).

⁴ Yunan Antolojisi 10. yüzyılda Constantinus Kephala tarafından seçilerek tematik olarak derlenmiş bir şiir külliyyatıdır. 15 kitap ve bir ek bölümden oluşan bu külliyyat, MÖ 1. Yüzyılda yaşamış Gadralı Meladros'tan MS 6. Yüzyılda yaşamış Agathias'a kadar uzanan dönem içinde Yunanca yazılmış şiirler arasından seçilmiştir. İçerisinde sanat eserlerinin betimlerinden, cinsel içerikli şiirlere, adak ve nasihat içerikli şiirlerden siyasi figürleri tasvir eden şiirlere kadar çok çeşitli konular hakkında yazılmış birçok şiir barındırmaktadır. *Anthologia Palatina* olarak bilinen 15. Yüzyıldan kalma bir elyazması sayesinde günümüze ulaşmıştır. Geç Antikçağ tarihi ve edebiyatı için oldukça önemli bir eserdir.

Historiae

Şiir yazmayı bıraktıktan sonra bugün de isminin anılmasını sağlayan *Historiae* adlı tarih eserini yazdı. Caesarea'lı Procopius'un *Savaşlar* adlı tarih eserinin devamı olan *Historiae*, General Narses'in İtalya'da Franklara karşı seferleri ile doğuda Lazica seferini detaylıca anlatıldıktan sonra dönemin sosyal ve entelektüel tarihe dikkat çekmekteydi. Ana odağının Iustinianus'un son yıllarında yapılan doğu ve batı cephesindeki savaşların oluşturduğu *Historiae*'in neredeyse üçte biri konu dışı anlatımlarla zenginleştirmişti.

Agathias *Historiae* kitabına II. Iustinus'un tahta çıkışının hemen ardından başlamış olduğu düşünülmektedir. II. Tiberius'un egemenliği döneminde hâlâ yazmaktaydı ve kitabın son bölümü incelendiğinde kendisinin kitabı bitiremeden öldüğü anlaşılır.

Agathias'ın beş bölüm hâlinde kaleme aldığı *Historiae*'in birinci kitabı, Agathias'ın tarihe ilgili fikirlerini ortaya koyduğu bir önsöz ve Procopius'un *Savaşlar* kitabını devam ettirdiği iddiasıyla başlar. Procopius'un 553 yazında bitirdiği noktanın hemen öncesinde başlayarak Narses'in zaferini kaleme alır. Bununla birlikte ana anlatımını hayatta kalan Ostrogotlardan bazılarının Franklardan yardım istemesiyle başlatır. Daha sonra Frank ve Alamanni'lerin Roma ordusunu bir kez Palma'da yenmelerine karşın Narses'in 554 yılında Ravenna'ya dönmeden Floransa'yı işgalini anlatır. Konudan biraz saparak Franklar hakkında bilgi vermesi bu bölümde yer alır (Agathias, I 9-31).

Kitabın ikinci kısmı Frank ve Alamanniler'in İtalya'yı yağmaladıklarında Narses'in ordusunu Roma'da toplamasını aktarmasıyla başlar. Bu sırada Alamanniler'in lideri Leutharis ve Alamanni ordusu bir hastalığa yakalanır ve Narses bu durumdan yararlanarak Frank lideri Butilinus ve ordusunu yener. Agathias, Narses'in Ostrogotların çoğunu Napoli yakınlarında bir kalede teslim oluncaya kadar kuşattığını anlattıktan sonra doğu cephesindeki olaylara odaklanır. Sasaniler Roma ordusunu 554 yılında Lazica'da yenerler. Doğru cephesi konusuyla birlikte Sasaniler, Sasani Şahı I. Hüsrev ve kültürleri hakkında bazı ek bilgileri okuyucusuna sunar (Agathias, I 31-67).

Üçüncü bölümü Lazica kralı Gubazes'in 555 yılında Romalı bir komutan tarafından öldürülmesiyle başlatır ve Sasanilerin Bizanslıları tekrar yenmesi ile devam eder. Agathias Lazica'luların krallarının öldürülmesine çok öfkelenmesine karşın Sasanilere topraklarını teslim etmemek için Iustinianus'un himayesine sığındıklarını anlatıp 556 yılının başlarında imparatorun konuyu araştırmayı kabul ettiğini ve Lazika'nın yeni kralı olarak Gubazes'in kardeşi Tzathes'i gönderdiğini aktarır. Bu arada Lazica'luların bir tebaası olan Misimian'lular isyan edip Sasanilere katılırlar. Bunun üzerine Persler Roma ordusunu bölgede kuşatırlar ancak ağır kayıplara rağmen Roma ordusu kuşatmayı yarar (Agathias, I 68-100).

Dördüncü bölümde İmparator Iustinianus'un bölgedeki karmaşanın son bulması için bölgeye bir hâkim göndermesi ve kral Gubazes'i öldüren iki komutanının Lazica'lıların huzurunda yargılanmasını emretmesi aktarılır. Uzun görüşmelerden sonra yargıç komutanları suçlu bulur ve ikisini de infaz eder. Ancak komutanların yargılanması ve cezalandırılmasından sonra tekrar Roma ile Sasanilere karşı ittifak kuracakları sözünü veren Misimian'lılar sözlerini tutmaz. Bunun üzerine Roma ordusu Misimian'lıları yener. Böylelikle Misimian'lılar Romalılara verdikleri sözü yerine getirerek tekrar Sasani karşısında Roma yanında yer almak zorunda kalırlar. Bu ittifak karşısında Sasani ordusu geri çekilmeğe zorlanır. Bu olay I. Hüsrev'i o kadar öfkelenendirir ki geri çekilmekten sorumlu tuttuğu komutanlarının canlı canlı derilerini yüzdürür. Dördüncü bölümün önemli özelliklerinden biri de kuruluşundan 557 yılına kadarki dönemi kapsayan Sasani tarihi hakkında bilgiler verilmesidir (Agathias, I 101-134). Burada savaş anlatısından çıkıp Sasani kültürü, dini ve I. Hüsrev hakkında eşsiz bilgileri paylaşır. Burada aktardığı bilgileri Sasani saray arşivlerinde bulunmuş tercüman arkadaşı Sergius'tan alması aktarılan bilgiyi daha da değerli kılmaktaydı (Cameron, 1969; 69).

Beşinci ve sonuncu bölümde Lazica'daki olaylara geri döner ve 558 yılında isyanın bastırılmasını anlatır. Bu sırada başkent büyük bir depremle sarsılmış ve Iustinianus'un şaheseri Ayasofya'nın kubbesi kısmen çökmüştür. Deprem felaketini ertesi yıl başkentte tekrar ortaya çıkan veba salgınını izler. Depremleri ve veba salgınları üzerine verdiği detayları bilgilerin ardından 559 yılında Hunların Trakya'ya saldırıları, başkenti bile tehdit ettikleri ancak deneyimli komutan Belisarius tarafından nasıl geri püskürtüldükleri anlatılır. Kitap bu noktada aniden sonlanır (Agathias, I 135-162). Muhtemelen altıncı bölümü yazma niyetinde olan Agathias, kafasındakini tamamlayamadan ölmüş olmalıydı (Treadgold, 2007; 282). Agathias, Procopius'un eserini devam ettirmiş kendi eseri de Menandros Protector tarafından devam ettirilmişti. Menandros bu konuyu yazdığı tarih kitabın girişinde bizzat açıklar (Menandros, fr., 1).

Edisyonlar ve Çeviriler

Agathias'ın eserleri orta çağ boyunca bilinmese de Agathias'ın tekrardan tanınması İtalyan Hümanistlerin Procopius'u keşfetmeleriyle aynı zamanda denk gelir. Procopius'un eserlerinin yaşadığı çağda ve sonraki dönemlerde çok rağbet gördüğü bilinmektedir. Buna kanıt olarak çok daha geç bir dönemde hem Photius'un hem de *Suda* adlı eserin ondan bahsedilmesi gösterilebilir. 15. Yüzyılda Bruni ve Biondo gibi İtalyan hümanistler bu meşhur eserleri Constantinopolis'ten İtalya'ya getirtmişti (Croke, 2019; I. 13). İtalya'nın 6. Yüzyıl tarihi hakkında bilgiler veren *Savaşlar* adlı eserin çevirilerini kullanmaya başladılar. 16. Yüzyıla gelindiğinde akademik çalışmaların merkezi Procopius'un Got ve Vandal tarihi için çok değerli bir kaynak haline geldiği Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Alman eyaletlerine kaydı. Cuspinian, Beatus ve Peutinger gibi Alman hümanistler

Procopius'u keşfetti (Croke, 2019; I. 37). 1590'dan 1650'ye kadar Paris ve Leiden'daki akademik çevrelerde Procopius'un eserlerini benimsediler. *Savaşlar* adlı eserin ilk edisyonu 1607'de Ausburg'da yayınlandı. Procopius'un tüm eserlerinin eksiksiz ilk edisyonu 1662/63'de Maltretus tarafından Paris'te yayımlandı. (Croke, 2019; I. 104). Tüm bu gelişmeler Procopius'un tanınırlığını arttırdı. Elbette Procopius'un İtalya tarihi için son derece önemli eserinin devamı olan Agathias'ın *Historiae*'ı da böylelikle mercek altına alındı. *Yunan Antolojisi* adlı eser içerisindeki şiirleri nedeniyle de büyük bir ilgi uyandırmıştı.

Agathias'ın *Historiae*'ının ilk Latince çevirisi Christophorus Persona tarafından 1481'de yapıldı. Bu çevirinin ilk edisyonu Iocabus Mazochius tarafından 1516'da yayınlandı (Reinsch, 2012; 435).⁵ Aynı çeviri 1519'da Ausburg'da tekrar basıldı. Bu aslında Procopius ve Agathias'ın eserlerinin karma bir edisyonuydu. 1594'de Bonaventura Vulcanius tarafından Yunanca metnin *editio princeps* denilen orijinal dilindeki ilk baskısı yapıldı (Forrai, 2014, 246-247).⁶ Johannes Leunclavius eserin çevirisinin eksik olduğunu fark edip elindeki daha iyi Yunanca metinlerle eserin eksik kısımlarını tamamlayıp 1576'da yeni bir çeviri yayınladı. Birkaç kez daha baskısı yapılan eserin ilk modern edisyonu 1828'de Bonn'da Barthold G. Niebuhr tarafından *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*'ın (Bizans Tarih Yazarları Külliyyatı) birinci cildinde yayınlandı (Forrai, 2014, 246-247). Karl Wilhelm Dindorf 1871'de *Historiae*'ın yeni bir modern edisyonunu Leipzig'de yayınladı.⁷ 1969'da Messina'da S. Costanza tarafından modern bir edisyonu yayınlanan eserin en son modern edisyonu 1967'de R. Keydell'in sundu.⁸ J. D. Frendo 1975'de *Historiae*'ı tercüme ederek modern bir dile kazandırdı (Forrai, 2014, 246-247).⁹ Eser 2007'de Fransızcaya, 2008'de de modern Yunan diline kazandırıldı.¹⁰ Günümüzde eserin floransa, Budapeşte, Vatikan, Berlin, Münih ve Milan kentlerinde muhafaza edilen altı el yazması bulunmaktadır (Forrai, 2014, 253).

⁵ Eser ilk olarak şu isimle yayınlanmıştır, *Agathius De bello Gothorum et aliis peregrinis historiis per Christophorum persona Romanum priorem sanctae Balbinae e Graeco in Latinum traductus*, Roma, 1516. Procopius'un *Savaşlar* adlı eseriyle birlikte yapılan karma edisyon; *Procopii Caesariensis de rebus Gothorum Christophoro Persona interprete, Persarum ac Vandalorum a Raphaele Volaterrano latinitate donati libri VII, una cum alijs mediorum temporum historicis*, Basel, 1531.

⁶ Bonaventura Vulcanius'un *Editio princeps*'i (orijinal diliyle ilk baskısı) şu isimle yayınlanmıştır, *Agathiae, Historici et Poetae eximij, De imperio et rebus gestis Iustiniani imperatoris, libri quinque*, Leiden, 1594.

⁷ K. W. Dindorf'un modern edisyonu *Historici Graeci Minores* adlı külliyyatın 2 cildi içinde bulunmaktadır. (Leipzig, 1871) ss. 132-453.

⁸ S. Costanza edisyonu için bakınız; S. Costanza, *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque* (Universita degli Studi, Messina, 1969). En son modern edisyonu için bakınız; R. Keydell, *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque in Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, cilt 2, Berlin Serisi, Walter de Gruyter, 1967.

⁹ *Historiae*'ın İngilizce çevirisi için bakınız; J. D. Frendo, *Agathias: The Histories*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, cilt 2A, Series Berolinensis, Walter de Gruyter, 1975.

¹⁰ Eserin Fransızcası için bakınız; P. Maraval, *Agathias, Histoires; Guerres et malheurs du temps sous Justinien*, Paris, Les Belles Lettres, 2007. Eserin modern Yunancası için bakınız; A. Alexakis, *Αγαθίου Σχολαστικού, Ιστορία*, Athens, Kanakis Editions, 2008.

Tarihçiliği

Agathias'ın *Historiae*'ı yaşadığı paganizmden Hristiyanlığa geçiş döneminin zıt karakteristiğinin karışımına ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Bir kaynak olarak elbette değerlidir ancak Procopius gibi çok usta bir tarihçinin eserini devam ettirdiği iddiasında bulunduğu *Historiae* hep Procopius'un eseriyle kıyaslanabilir gelmiştir. Agathias iyi eğitilmiş ve oldukça yetenekli bir hatipti. Bu yönüyle anlatımında konu dışına çıkışları oldukça heyecan verici aynı zamanda da bilgilendiricidir. *Historiae*'ın elyazmalarının sayısının fazla olması Agathias'ın kendi döneminde de popüler olduğunu göstermektedir. Dönemin diğer eserleriyle kıyaslandığında görece kısa olması onun kopyalanıp okunmasını kolaylaştırmış olmalıydı ve bu da doğal olarak *Historiae*'ın popülerliğine katkı sağlamıştı. Elbette ki cazibesini önemli ölçüde Procopius'un eserini devam ettirmesine borçluydu. Agathias'ın kentli yaşamı, yaptığı iş ve kalabalık sosyal çevresi onun edebi tarzını ve anlatımını derinden etkilemişti (Treadgold, 2007; 290).

Agathias, kendisine üslup olarak Thukydides'in temsil ettiği klasik geleneği, model olarak da Procopius'u seçmişti (Agathias, Pref., 22-27). Geleneksel bir tarih anlatısını sürdüren bu gelenek, siyaset, askeri seferler ve diplomasi üzerine yoğunlaşmaktaydı. Bununla birlikte Agathias ne Thukydides gibi bir asker ne de Procopius gibi cepheden cepheye koşan komutanına eşlik eden bir hukuk müşaviriydi. Kendisi başkentte avukatlık yapmaktaydı ve hiçbir savaşta bulunmamıştı ancak daha önce de bahsedildiği üzere geniş ve nüfuzlu bir sosyal çevreye sahipti. Bu sosyal çevre ona *Historiae*'ı yazarken ihtiyacı olacak bilgi kapılarını açtı. Arkadaşları arasında Syria'lı hekim Uranius ve sarayın tercümanı Sergius Sasani kralı I. Hüsrev'in (532-579) sarayında bulunmuşlardı. Doğu cephesinde süregelen Sasani-Roma savaşları konusunda onlardan istifade etti. Aynı zamanda bir şair olan arkadaşı *silentarius* Paulus da sarayda görevli zengin ve nüfuzlu biriydi. Kendisinin saray içinde etkin bir görev alamamış olması dönemin önemli siyasi ve askeri figürleriyle doğrudan iletişim içinde olmadığı anlamına da gelebilir. Dahası kendisinin sık sık şikayetçi olduğu devletin sanatsal himayesinden mahrum olması bu konunun ispatında bir kanıt olarak görülebilir. Doğu cephesi anlatıları için iki arkadaşına ve saraydan bilgi sağlayabilecek bir arkadaşına sahip olmasına karşın batı cephesindeki bilgileri kimden ya da hangi kaynaktan aldığı bilinmemektedir (Cameron, 1970;39). Kitabında aktardığı olayların çoğuna kendi tanıklık etmemiş, kitabını yazmaya başladığında da anlattığı olaylar üzerinden yaklaşık yirmi yıl geçmişti. Oldukça zayıf bir coğrafya bilgisiyle hiç bulunmadığı Italia, Lazica ve başka yerler hakkında bilgi aktarmıştı.

Bu özellikleriyle günümüz tarihçilerinin ilgisini çekmiş olan Agathias hakkında hatırı sayılır bir literatür oluşmuştur. Ancak bu tarihçiler arasında Agathias'ın nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda bir fikir birliği oluşmamıştır. Sözelimi, Agathias hakkındaki en önemli monografilerden birini yazan tarihçi Averil Cameron; Agathias'ın her ifadesinin bağımsız bir biçimde

kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür (Cameron, 1970;42). Bununla birlikte erken dönem Bizans tarih yazımı konusunda önemli eserler veren tarihçi Treadgold ise; Agathias'ın Procopius'tan daha süslü bir dille yazdığını ve anlatımını mitolojik örneklerle süslediğinin altını çizerken Procopius'la kıyaslandığında Agathias'ın yazılı kaynaklardan daha fazla istifade ettiğini belirtir (Treadgold, 2007; 290). Anthony Kaldellis de Agathias ile ilgili kaleme aldığı makalesinde; Agathias'ın hatiplik yeteneğinin üst düzey olduğunu belirtir. Bu yönüyle Cameron'ın Agathias'ın çok da yetenekli bir tarihçi olmadığı konusundaki görüşlerine karşı çıkar (Kaldellis, 1999; 252). Agathias kitabının dördüncü bölümünde anlattığı bir konuyu sadece Procopius'un eserinde bulabildiğini ki onun neredeyse tüm tarih kitaplarını okuduğunu ve kendisinin ona kıyasla daha az bildiğini bildirir. Buradaki ifade J. B. Bury için Agathias'ın kendisinin Procopius'un astı olduğunun itirafı iken Treadgold gibi tarihçiler için iyi bir söz ustası olan Agathias'ın alaycı bir üslupla iğneleme yapmasıydı (Treadgold, 2007; 290), (Bury, 2016; II. 430-1). Gerçekten de kitabının başka bir kısmında; “sabahın erken saatlerinden gün batımına Basilica'da oturup davalarla dolu dosyaları çalışıp analiz etmek yerine eskinin bilge yazarlarının eserlerini okuyarak yazım tarzını geliştirmesi gerektiğini” yazar (Agathias, III; 1.4). Treadgold'a göre buradaki ifadenin altında da iyi bir hatip olan Agathias'ın nüktedanlığı ve kendini daha üstün bir yazar olarak görmesi yatmaktadır (Treadgold, 2007; 286).

Günümüz tarihçilerinin onun tarihçiliği hakkındaki yorumlarına karşın Agathias, tarihi nasıl algıladığı konusundaki görüşlerini *Historiae*'da açıklamıştır. Uzunca bir önsöz ile kitabına başlayan Agathias tarih ve tarihçilerle ilgili görüşlerinin bir kısmını burada okuyucusuna sunar. Agathias bazı tarihçiler için şu sözleri sarf eder; “Tarih yazdığını iddia eden bu yazarlar ve eserlerinin kapağında tarihçi unvanını kullananların detaylı incelendiğinde şarlatan oldukları görülür” (Agathias, Pref.;18). Biraz daha ileri giderek; bu yazarların gerçekleri sunmak yerine hayattayken imparator veya diğer seçkin kişilere övgüler düzdüklerini, ancak bu insanlar öldüğünde sert şekilde yerdiklerini iddia eder (Agathias, Pref.; 18). Sonra da sonuçları ne olursa olsun kendi adına gerçeği en üst gayesi kılacağını beyan eder (Agathias, Pref.; 20). Belki de bu açıklamalar içinde en önemli ayrıntı şu tümce içinde verilmişti; “tarihimi benim çağdaşlarımın yazılarına hayat vermiş olan ruh ile değil tamamen farklı bir ruh ile yazacağım” (Agathias, Pref.;16). Agathias burada üstü kapalı olarak kimseyi taklit etmeyeceğini dahası alışlagelenin dışında bir eser vereceğini beyan etmişti.

Eserinde Hristiyan olduğu izlenimini verse de anlatımında kilise tarihi pek önemli bir rol oynamaz. Zaten yazılarında açıkça Hristiyan olduğundan da bahsetmez. Burada dikkat edilmesi gereken paganizme bir eğilimden ziyade bir yazım geleneği ve üsluptur (Cameron, 1970; 31). Hem Procopius hem de Agathias başkent Constantinopolis'in Hristiyan atmosferini anlatmaktan imtina etmişlerdir. Kaldellis iki tarihçinin de Hristiyan olmadığını iddia etmiş ve dinle ilgili konuları ele alışlarında dışarıdan bir insan gibi tavır aldıklarını öne sürmüştür (Kaldellis, 2012; 207). M. R. Cataudella, Agathias'ın Hristiyan olduğunu iddia etmiş, Agathias'ın Franklar ve Alamanniler anlatımında her iki halkı barbar olarak sınıflandırmış olsa da Hristiyan Frankları Pagan Alamanniler kadar kötülememiş

olmasını buna dayanak olarak göstermiştir (Cataudella, 2003; 420). Ayrıca Procopius ve Agathias'ın eserlerinde κρείττων (kreitton) ve θεῖον (theion) gibi biri paganların tanrısı için diğeri de Hristiyanların tanrısı için kullanılan iki sözcüğe yer vermelerini değişim çağının dildeki yansıması olarak kabul eder (Cataudella, 2003; 417).

Agathias eserlerinde sık sık hiciv, mizah ve nükte kullanarak kendisinin ahlaki ve didaktik niyetini ortaya koyar (Villaro, 2010; 287). Agathias'ın çok yönlü kişiliği (şair, avukat, hatip, filozof ve tarihçi) onun eserlerinde bariz olarak görülür. Bu yönleri hesaba katılmadan Agathias, Procopius'un gölgesinde onun astı bir tarihçi olarak kalacaktır. Oysa kullandığı dil, anlatısındaki canlılık, seçtiği sözcükler ve hiciv sanatının incelikleri göz önünde tutularak değerlendirildiğinde oldukça sıra dışı bir tarihçi olduğu anlaşılacaktır. Agathias'ın *Historiae*'i içerisinde klasik geleneğin başka unsurlarını da barındıran oldukça karmaşık bir eserdir. Sadece Procopius'un tarihinin devamı bir eser olarak incelenmiş olan *Historiae* birçok disiplinin katkı sağlayacağı yeni bir bakış açısıyla incelenmeyi hak etmektedir. Bu bağlamda Procopius'dan bağımsız olarak *Historiae*'in çok katmanlı ve karmaşık yapısı ortaya konmalıdır.

Sonuç

Agathias'ın günümüzde bazı araştırmacılar tarafından pek de başarılı bir tarihçi olarak kabul edilmemesine karşın *Historiae* oldukça önemli bir kaynaktır ve ayrıca edebi meziyetten de mahrum değildir. Agathias'a yöneltilen sert eleştirilerin başında kendisinin Procopius gibi gördüklerini yazan değil daha çok duyduklarını anlatan bir yazar olması gelmektedir. Agathias'ın Procopius'un eserini devam ettirmek istemesi cephede bulunmamış bir başkent avukatı için elbette ki zor bir görevdi. Böylelikle kendisinin de benzer nitelikte bir eser ortaya koyması beklentisi oluştu. Oysa Agathias, sadece Procopius'un eserini devam ettireceğini söylememiş aynı zamanda kendisinden önceki tarihçiler gibi bir eser vermeyeceğinin de altını çizmişti. İkinci bir Procopius olmayı değil onun eserini farklı bir tarzda devam ettirmeyi taahhüt etmişti. Bu algının yarattığı olumsuz sonuçlara karşın *Historiae* bize Sasaniler, Hunlar ve o dönemin dünyası hakkında çok değerli bilgiler sağlamaktadır. Özellikle Sasani dini, kültürü ve I. Hüsrev hakkında verdiği bilgiler eşsizdir.

Oldukça hareketli bir dönem olan Iustinianus çağının sonu klasik kültürün solmaya yüz tuttuğu bir devre kapı açmıştı. Klasik değerler giderek zayıflıyor ve klasik kültürle üretilen eserler de aynı ölçüde hacim yitiriyordu. Bu bağlamda öncüllerinin ortaya koyduğu eserlerle kıyaslandığında Agathias'ın eseri de pek hacimli sayılmazdı. Ancak Menandros Protector, Epiphaneia'lı Ioannes ve Theophylact Simocatta gibi tarihçilerin bu eserden istifade etmeleri ve günümüze ulaşan el yazmalarının sayısı *Historiae*'in kendi çağında da taktir gördüğünün göstergesiydi. Agathias, sıra dışı tarzı, üstün hiciv yeteneği ve geç dönem Roma

tarih yazımına kazandırdığı bu alışılmamış eseriyle Procopius'un gölgesinde kalmayı hak etmeyen bir tarihçidir.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Agathias. (2006). *The Historia Nova*. Çev., Joseph D. Frendo, Canberra: Sydney University Press.

Anthologia Graeca. (1916). Book 7-8 (Volume II). Çev., W. R. Paton. London: William Heinemann.

Anthologia Graeca. (1916). Book 10-19 (Volume IV). Çev., W. R. Paton. London: William Heinemann.

Fragmenta Historicorum Graecorum. (2010). Cambridge Library Collection (Volume IV). Carl Otfried Müller ed. Cambridge: Cambridge University Press.

Menandros Protector. (2006). *The History of Menander the Guardsman*. Çev., R. C. Blockley. Cambridge: Francis Cairns.

Günümüz Çalışmaları

Bury, J. B. (2016). *History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (Volume 2)*. New York: Dover Publications.

Cameron, A. (1969/1970). Agathias on the Sassanians. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 23/24, 67-18.

Cameron, A. (1970). *Agathias*. Oxford: Clarendon Press.

Cataudella, M. R. (2003). Historiography in the East: Procopius, Witness and Historian. *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity: Fourth to Sixth Century A.D.*, Gabriele Marasco ed., Leiden: Brill, 391-447.

Croke, B. (2019). Procopius, From Manuscripts to Books: 1400-1850. *Histos* 9, I.1-173.

Forrai R. (2014). Agathias. *Catalogus Translationum et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries Volume X*, Greti Dinkova-Bruun ed., Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 238-272.

Kaldellis, A. (1999). The Historical and Religious Views of Agathias: A Reinterpretation. *Byzantion*, (69/1), 206-252.

Kaldellis, A. (2012). Byzantine Historical Writing, 500–920, *The Oxford History of Historical Writing: Volume 2: 400-1400*, Sarah Foot ve Chase F. Robinson ed., Oxford: Oxford University Press, 202-217.

Martindale, J. R. (1992). *The Prosopography of the Later Roman Empire, Volume III A: A. D. 527-641*. Cambridge: Cambridge University Press, 23-25.

Mitchell, S. (2016). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*. Çev., Turhan Kaçar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Reinsch, D. R. (2010). The History of Editing Byzantine Historiographical Texts. *The Byzantine World*. Paul Stephenson ed., Oxon: Routledge, 435-444.

Rohrbacher, D. (2002). *The Historians of Late Antiquity*. London: Routledge.

Treadgold, W. (2007). *The Early Byzantine Historians*. London: Palgrave Macmillan.

Villaro, B. O. (2010). Some Characteristics of the Works of Agathias: Morality and Satire. *Acta Ant. Hung.* (50), 267–287.



İki Dizi, İki Sultan Süleyman: Tarihsel Kurgular Yoluyla Lider Algısının İnşası

Özgün Kabacaoğlu*

orcid/0000-0002-3665-2903

Özet: Osmanlı İmparatorluğu'nun en başarılı padişahlarından biri olarak anılan Kanuni Sultan Süleyman günümüzün en merak edilen tarihi şahsiyetlerinden biridir ve 2000'li yıllar içerisinde iki ayrı televizyon dizisine konu olmuştur. Bununla birlikte aralarında yaklaşık on yıllık fark bulunan bu iki dizi, ilham kaynağı aynı olmasına rağmen iki farklı lider türüne dayanmaktadır. Aynı lider farklı liderler, başka bir ifadeyle lider tipleri olarak seyirci karşısına çıkarılmıştır. Bu lider tipi farklılaşmasının ve dolayısıyla lider algısı farklılaşmasının nedeni ise küresel ve yerel değişimlerle birlikte, sosyal, ekonomik ve politik farklılaşmalardır. Bu farklılaşmaların sonunda da yeni geleneğin icat edilmesidir. Siyasal yöneticilerin toplumun kabul etmesini istediği lider tipinin tarihi diziler ile ortaya konmasının nedeni ise tarihsel kurgunun toplumu etkileme gücü bağlamında açıklanabilir. Bu minvalde de bu çalışma vasıtasıyla, yapısöküm yönetimi kullanılarak tarihsel kurgunun güncel lider imajını etkilediği ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhteşem Yüzyıl, Lider Algısı, Hürrem Sultan, Kanuni Sultan Süleyman, Tarihsel Kurgu

Two TV Series, Two Sultan Suleiman: Establishing The Perception of The Leader through Historical Fiction

Abstract: Known as one of the most successful sultans of the Ottoman Empire, Kanuni Sultan Süleyman is one of the most curious historical person today. In the 2000s, he has been the subject of two separate television series. However, these two series are based on two different types of leaders, although the inspiration is the same. The same leader have been presented to the audience as in different leader types. The reason for this differentiation of leader type and therefore the perception of leader is the social, economic and political differences together with the global and local changes. At the end of this differentiation is the

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, e-mail: ozgunkabacaoğlu@gmail.com

invention of the new tradition. The reason why the type of leader that political administrators want to be accepted by the society is presented with historical tv series can be explained in the context of the power of historical fiction to affect the society. In this respect, through this study, it will be revealed that historical fiction affects the current leader image by using deconstruction method.

Anahtar Kelimeler: Magnificent Century, The Perception of The Leader, Hurrem Sultan, Suleiman the Magnificent, Historical Fiction

Extended Summary

Purpose

Suleiman the Magnificent is one of the most popular historical leaders. Because of his popularity, he has been represented to the society but the representation occurs in two different types in current times. These representations are Hürrem Sultan of 2003 and Muhteşem Yüzyıl of 2011. The important point is that both of these representations do not correspond to the scientific facts.

Both of these series initially focus on the life of Suleiman the Magnificent. His relationship with his wife Hürrem Sultan and the events that revolve around this relationship constitute the subject of these series. However, when we do a more detailed examination of the series, we can understand that the events and historical figures dealt with are handled differently in these two series. Although the choice of history and place is the same, the relationships handled and the types of leaders created through Suleiman the Magnificent are quite different in these two series.

What is the reason for this difference? This study's aim is to look for answers especially on this question. While looking for an answer to this question, the study focuses on historical narratives and the reasons for the change in the understanding of historical leadership.

Method

In order to reach the purpose of the study, literature examining the relationship between historiography and historical fiction and historical science was reviewed. To analyze the relationship between the current developments and the understanding of the historical leader, Turkey's last twenty-five years and how this period has been served in the press were examined. The fictional differences of these two TV series were analyzed. This analyze has been handled by deconstruction method. Based on this, it has been accepted that the meanings of

the tv series are related to the political environment and that they also have subjective meanings about personal life-related political issues.

Analysis

Hürrem Sultan and Muhteşem Yüzyıl TV series, which have been discussed, deal differently with a personality that actually exists. These different screenings should be related to the periods when these two series were shot. Indeed, this argument is also supported by Turkey's evolving history since 21st century. If it is remembered, Turkey's economic and political turmoil experienced in 2003, had made the political leaders who govern the country ineffective. Looking at the Hürrem Sultan series, the Suleiman the Magnificent typography similarly reveals a passive political figure. In contrast, in the Muhteşem Yüzyıl TV series, Suleiman the Magnificent, on the contrary, is an effective leader, a proactive manager and a strong individual. In this time, it is the opposite of the first one. The image of the political leader in the political arena in 2020 is similar. In addition to these explanations, Sultan Süleiman was quoted in the series is incompatible with the facts. The Padisah, who has a historical identity, was actually quite different from both of the typings in these two series.

The parallelism of these two fictions with the developments in current life, and the fact that they can be revealed without being connected with historical facts, are related to the power of historical fiction to direct the real political perception, especially the leader perception of the society. However the producers don't have to be effective in this perception process. Despite them, productions can make real effects to the society. At this point, it should be accepted that historical fiction ultimately meets a demand of the society because historical fictions are accepted by society.

Thus when Hürrem Sultan and the Muhteşem Yüzyıl television series are examined, the following conclusions can be drawn. Accordingly, the Hürrem Sultan television series reveals a passive Sultan Süleyman portrait parallel to the reality of 2003. This situation gets stronger as the series progresses. In the Muhteşem Yüzyıl series, Suleiman the Magnificent typing is a strong, determined person and it is a leader who gets what he wants whenever he wants. It is the opposite of the 2003 TV series Hürrem Sultan. It should be remembered that the leader typologies presented in these two series do not fully coincide with Suleiman the Magnificent, who existed in real life with his mistakes and successes. These fictional leaders' changes are related to the changed political paradigm.

Conclusion

As I have tried to explain with this review, historical fiction is an important tool to attract society. Therefore, the perception of historical leader is an important

tool for legitimizing the current political leader. Being a tool comes from the fact that historical fiction can meet certain demands for society. The reason for the change of leader concept is the change of the political environment. Rising nationalism requires a strong perception of leader. As a result, historical fictions that affect the society are also an effective tool to legitimize and popularize this new type of leader.

Giriş

Anadolu Türk tarihinin en istikrarlı dönemlerinden birine damga vuran Kanuni Sultan Süleyman, dünya tarihinin en ilgi çekici hükümdarlarından biridir. Siyasal ve askeri başarılarıysa, kendisine yönelen ilgiyi açıklamaktadır. Bu ilgi neticesinde olsa gerek, 2000'li yıllar içerisinde yaklaşık on yıl arayla iki farklı dizinin de konusu olmuştur. Lakin bu iki dizide konu alınan Süleyman, farklı tiplere sahiptir. Aynı lider, farklı tipler ile karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu anlamak içinse tarihsel kurgunun niteliği incelenmelidir.

Tarihsel kurgularsa tarihin kendisi ile alakalıdır. Tarihsel bilgiler olmazsa tarihsel kurgulardan bahsedilemez. Zira Haçlı seferlerinin bilinmesi, haçlılarla ilgili bir roman yazmayı olanaklı kılar. Tersine eğer bu seferler ile ilgili bilgi yoksa, yazılan şey hayalgücü ile yaratılmış bir savaş romanı olacaktır. Bu bağlamda Süleyman'ın farklı tiplerinin de kaynağı tarihsel gerçeklerde bulunmaktadır. Nitekim Sultan Süleyman'ın hayatı incelendiğinde bazı kararlarının hem pozitif hem de negatif değerler ürettiği görülmektedir. Örneğin oğlu Mustafa'yı öldürtmesi, devlet için bir babanın zor kararlar alması olarak yorumlanabileceken, diğer taraftan dünyevi hırslarla yapılmış onursuz bir hareket olarak da yorumlanabilecektir. Buradan hareketle de bu tarz kararlar ve koşut gelişen farklı yorumlamalar farklı sonuçlar yaratan bu iki diziye bir meşruiyet sağlamıştır.

Bu minvalde, üzerine birçok spekülasyon yapılan Şehzade Mustafa'nın katli, Hürrem Sultan ve Mahidevran Hatun arasındaki çekişme, Rüstem Paşa'nın hanedan içi çatışmadaki konumu gibi Süleyman dönemi olayları (Emecen, 2010), günümüz insanının zihninde farklı anlamlar yaratmaktadır. Söz konusu hadiselerde dikkat edilmesi gereken noktaysa, muhakkak ki bizlerin bugün Sultan Süleyman'ın kişisel görüşlerine vakıf olamayacağımız gerçeğidir. Bu nedenle de ancak hadiselerin iç yüzü üzerine yapılacak olan spekülasyonlar, kurgu eserlerin mantığı ile doldurulabilecektir. Örneğin en basitiyle bugün bizlerin makul bir kesinlikle Süleyman'ın neden Mustafa'yı idam ettirdiğini bilmemiz mümkün değildir. Ana mesele nedir? Aşık olduğu Hürrem'den olan çocuklarını mı korumak istemiştir? Ya da gerçekten Mustafa isyan hazırlığında mıdır? Tarihçi ya da değil, her düşünen insan için bu soruların cevapları farklı olacaktır.

O halde boşluklar ancak kurgu eserlerce doldurulabilecektir. Kurgu eserlerin ortaya koyacakları sonuçlar, bilimsel olmasa da toplumsal bir anlamı

olmasıyla değerli olacaktır. Bu noktada Umberto Eco'nun Haçlı Seferleri sırasında gerçekleşen ve tarihsel bilgiler ile tam anlaşılabilen Alman İmparatoru Barbarosso'nun ölmesi hadisesini ustalıklarla kurgulayarak çözmesi ele alınabilir. Bu çözüm, ilgi ile okunmuş ve ses getirmiştir (Kanat, 2017: 64-65). İlâveten bir noktadan sonra kurgu eserler, toplumu etkileme güçleri yanında teorik tarih inşaları için de ufuk açabilir. Kurgu eserlerin kazandırdıkları yeni perspektiflerin sonucunda bir araştırmacı, arşivlerde yeni belgeler bulmak hususunda motive olabilir veya yeni teoriler geliştirebilir. Karşılıklı etkileşim halinde de kurgu eserler örneğin Süleyman bahsindeki gibi, oğulları arasındaki taht çatışması üzerine bina edilebildikleri için, esasında tarihsel gerçeklerden beslenir.

Kurgu eserlerin tarih yazımı ile olan ilişkisi de buradan hareketle anlam kazanır. Bu nedenle de popüler kurgular hakkında inceleme çalışmaları özel ilgiyi hak etmektedir. Böylelikle birer tarihsel kurgu olan bu iki dizinin de incelenmesi gerekir. Bu iki dizinin oluşumunun nedenlerini ortaya koymak, tarihyazımı ile lider algısı arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmamıza yarar sağlar. Zira her ne kadar tarihi diziler, yapımcıların maddi kaygılarını taşısa da yüksek sermaye ve siyasal beklentilerden de ilk elden etkilenmektedirler. Bilinçli veya değil yapımcılar ve senaristler ortaya koyacakları eseri tüketecek toplum ve-veya toplumların içinde buldukları siyasal-sosyal ortamdan etkilenmektedirler. Siyasi belirsizlik, seçim atmosferi, ya da mevcut siyasi liderin-liderlerin söylemleri gibi siyasi gelişme ve taleplerden azade değildirler. Böylelikle de lider algısının inşasında bir araç olmaktadır.

İlâveten bu iki dizi, aynı lideri farklı biçimde işlemeleri nedeniyle diğer tarihi kurgu yapımlardan ayrılır. Diğer yapımlar farklı dönem ve liderleri kurgusunda kullanmakta ama bu iki dizi bir lideri ve dönemi ayrı ayrı kurgulamaktadır. Bu ayrı kurgulama hali, son kertede tarihi bilimsel bilginin tahrif edilmesini bize daha yalın anlatmaktadır. Zira aynı dönem ve lideri temelden farklı olarak ele alma, bilimsel, kesinleşmiş açıklamaları dışlayarak var olabilecektir. Nitekim Kanuni Süleyman ne kusursuz ne de basiretsiz bir liderdir (Emecen, 2010; Öztuna, 2006). Halbuki dizilerde bu iki uç söylem ayrı ayrı ele alınmaktadır. Dolayısıyla bilimsel bilgi tahrif edilmektedir.

Sözü edilen iki diziyse, 2003 yapımı Hürrem Sultan ve 2011 yapımı Muhteşem Yüzyıl dizileridir. Hürrem Sultan adlı dizide, Sultan Süleyman pasif bir kişilik olarak görülmektedir. Aksine Muhteşem Yüzyıl adlı dizide aynı lider daha farklı bir görünümle, oldukça yetkin ve proaktif bir şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, gerek eşi Hürrem Sultan, gerekse de hayatındaki diğer kadınlar ve hanedan mensubu şahıslarla olan ilişkilerine de yansır. Ayrıca ilkinde devlet meselelerinde de edilgen bir görünüm sergileyen Süleyman tiplemesi, Muhteşem Yüzyıl adlı dizide devletin bir fiil başıdır.

Bu çalışmanın ana gayesi de yukarıda ifade edilen Süleyman tiplemeleri arasındaki farkları ortaya koymak ve böylelikle aradan geçen yaklaşık on yılda, tarihsel lider ve buradan hareketle güncel lider algısı ve bakış açısındaki değişimi açığa çıkarmaktır. Sultan Süleyman üzerinden gösterilen portrede ne değişmiştir ve buradan hareketle güncel lider algısı nereye doğru evrilmiştir?

Bu soruyu cevaplamak için, bu çalışma içerisinde tarihyazımı ve tarih biliminin epistemolojisi ile alakalı Türkçe ve yabancı dillerdeki literatür gözden geçirilmiş, ilgili aktarımlar makale içerisine alınmıştır. Ayrıca, 2003 ve 2011 yılları ve ilgili dönemleriyle alakalı basında yer alan haber ve yorumlar incelenmiş, basın organlarının dönemde öne çıkardıkları hususlar üzerinden bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Bu analiz sonucunda elde edilen bulgular, dizilerin analizi sonucunda elde edilen bulgularla karşılaştırılmış ve bir yorumlama yapılmıştır. Bu yorumlamada, yapısöküm tekniği uygulanmıştır. Nitekim yapısöküm tekniği, dizilerin öznel kurgularını ve tarihsel bilgi ile olan çatışmalarını anlamamıza yarar sağlarken, bu çatışmaların güncel olaylar ile olan bağlarını da kavramamızı sağlamaktadır (Bilis, 2013: 28).

Dizilerin incelenmesi sürecinde kullanılan yapısöküm tekniği basit bir tanımla, postpozitivite veya postyapısalcı olarak tanımlanabilecek bir tekniktir (Balkın, 2004: 319). Buna göre, dünya ile ilgili gerçekler belli bir neden sonuç ilişkisine dayanarak oluşmaz. Mutlak bir doğru yoktur. Gerçeklik, onu algılayan özne yani insan ile alakalıdır (Yanık, 2016: 92). Bu yaklaşımda, öznenin öneminden dolayı, metinlerdeki anlamlar da onu okuyan insanların algılamalarına göre oluşmaktadır. Nitekim yapısöküm tekniğinin kurucusu olan Derrida (1997) da açık bir biçimde özneyi, yani insanı gerçekliğin oluşumunda başat aktör olarak ele almaktadır. Böylelikle de bir metnin yazarının ya da metinlere (senaryo metnine) dayalı dizi-filmlerin yapımcılarının, eserin oluşturacağı etkileri biçimlendirmede güçleri kalmamaktadır. Okur-izler ne anlıyorsa, o hakikat olacaktır ve bu durum bu tekniği yapısalcı bakıştan ayıran en önemli nüanstır (İbiş, 2012).

Yapımcıların, dizilerin oluşturacağı etkilerde bir rollerinin olmaması ya da varsa da bu rolün azımsanabilecek düzeyde olması, dizilerin kendi başlarına ve yapımcıları dahilinde incelenmesini anlamsız kılmaktadır. Başka bir ifadeyle senaryo metni ve onun ekranda gösterimi kendi başına bir anlam ifade etmez. Metnin, bu çalışmadaki örnek ile dizilerin etkilerini ve ne anlam ifade ettiklerini kavramak için de insanların bu dizileri nasıl bir bağlamda izledikleri, buradan hareketle dizileri nasıl anladıklarını ortaya koymak gerekmektedir. Nitekim dizilerin çekildikleri dönemlerle alakalı inceleme de bu açıdan yapılmıştır. Zira dizileri izleyen insanların bu dizilerle nasıl bir ortamda karşılaştıkları, dizilerin kendilerinde bırakacağı etkiyi de belirleyecektir (Yanık, 2016). Diziyi izleyenleri etkileyen ortamsa, en başta siyasi ve ekonomik aktörlerce belirlenir. Siyasal söylem ve ekonomik ortam bireyin yaşamında önemli bir etkiye sahiptir. Bu etki dahilinde dizi ile karşılaşan birey, bu dizilerden sosyal-siyasal ortamla bağlantılı bir anlam oluşturur. Anlamın kendisi öznel olmakla birlikte, siyasal-sosyal ortamın bir toplumca paylaşılması da dizinin genel geçer sonuçlar üretmesine sebep olur.

Bu minvalde yapısöküm tekniğinin kullanımı, metnin kendi başına değil dış dünyayla bir arada ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Lakin bu teknik kullanılırken metnin analizi için farklı yollar izlenebilir. Örneğin Koyuncu'ya (2012: 302-303) göre yapısökümde amaç metni belli bir formda daha iyi halde ele almak değildir. Metni parçalamak ve ardından yeniden yapılandırıp çelişkileri ortaya koyarak anlamlandırmaktır. Buradan hareketle de bu çalışmada iki ayrı

araştırma evreni bulunmaktadır. Bunlar Muhteşem Yüzyıl ve Hürrem Sultan dizileridir. Bu evrenlerse birbiri ile karşılaştırılmıştır. Ortaya çıkan farklılıklar çalışma içerisinde ele alınmıştır. Bu haliyle de literatürden ayrılmaktadır. Zira bu konudaki nadir çalışmasında Bilis (2013: 28) sadece Muhteşem Yüzyılı ele almış ve tekniği dizinin içinden seçtiği bir örnekleme yani belli bazı bölümlere uygulamıştır. Lakin bu çalışmada iki dizi, tüm bölümleri ile ele alınmıştır. Bundaki amaç Süleyman tiplemesine yoğunlaşılmasıdır. Süleyman tipinin genel eğilimlerinin dizilerin bütün bölümleri boyunca ele alınması, çalışma açısından bir gereklilik olmuştur.

Dizilerin bir bütün olarak izlenmesi ve çekildikleri dönemler ile bağlantılandırılarak analiz edilmesi sonucundaysa sunulan lider tipi değişiminin nedeni, Türkiye'nin farklılaşan siyasi ve iktisadi gerçekleridir. İktisadi ve sosyal değişim yanındaysa, Türk siyasetinin yeni milli gelenek arayışı ve bu nedenle gelenek icadı bu iki dizinin farklı içeriklerinin nedenidir. Gelenek icadının tarihi kurgulardan yararlanması ve medya araçları ile bu kurguların yayılmasıysa tarihsel kurguların ilgi çekici olmaları nedeniyledir. Tüm bunlar da nihayetinde yeni bir tarihyazımına dayanmaktadır. Fakat bu tarihyazımını, tarihsel kurgu en güçlü şekilde etkilemektedir. Aynı tarihsel gerçekliğin yani Sultan Süleyman'ın farklı dönemlerde, gerçekliğinden olabildiğince kopuk biçimde ortaya konması ve bunun bir gerçek gibi anlaşılması ise tarihsel kurgunun bilimsel bilgiyi tahrif ettiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada da buradan hareketle, literatürdeki Muhteşem Yüzyıl çalışmalarının ele almadığı bir konu, Sultan Süleyman tipinin farklı gösterimleri ele alınarak, tarihsel kurgunun hakikati dönüştürücü gücü ve güncel lider imajını etiklemesi ele alınacaktır.

Tarihsel Kurgunun Niteliği, Bilim ile İlişkisi

Toplumsal algıyı oluşturmada bir araç olan tarihi kurgu eserler, bu minvalde de Hürrem Sultan ve Muhteşem Yüzyıl gibi tarihi kurguya sahip televizyon dizileri niteliksel yapıları sebebiyle diğer kurgu türlerinden ayrılmaktadır. Bu ayrılmanın nedeni, bu tür eserlerin bilim ile olan organik bağıdır. Zira tarihsel bir kurgu taşıyan eser, oluşma sürecinde bilimin katkısı ile var olabilir. Şayet, tarih biliminin ortaya çıkardığı yeni bilgiler olmaz ise tarihin kurgusu da var olamayacaktır. Ortaya çıkan eser, fantastik bir kurguya dönüşecektir. Örneğin Sultan Süleyman'ın özel hayatını konu edinen bir eser için en basiti ile onun varlığı, bilinmesi gereken bir şeydir. Benzer biçimde Haçlı seferleri ile ilgili bir film çekileceği zaman, en azından Haçlı seferlerinin olduğunu bilmemiz zorunludur. Öyleyse denilebilir ki tarihsel kurgusu olan eserlerden bahsederken öncelikle tarih biliminden bahsetmek bir mecburiyettir. Tarih biliminden bahsederken de öncelikle tarihyazımından bahsetmek gerekmektedir.

Tarihyazımını bilim dalıysa henüz ülkemizde bir bilim alanı olarak tanınmamaktadır. Bu durum kuşkusuz ki bu alanda ortaya çıkan çalışmaların sayısını da kısıtlamaktadır. Fakat ülkemizdeki resmi durumun aksine, dünya

çapında tarihyazımı üzerine düşünceler oldukça yoğun bir biçimde gelişmeye devam etmektedir (Engin ve Şimşek: 2017: XI). Tarih yazımı üzerine düşüncelere bakıldığında iki ayrı bakış açısı dikkati çekmektedir. Bu bakış açılarından birisine göre tarih, genel geçer doğruları olan bir bilimdir. Bir diğerine göreyse tarih, edebi tür biçimidir (Hocaoğlu, 2017: 25). Bu haliyle ikincisine katılanlara göre tarih uğraşısı zaten kurgu eser inşa sürecine benzeyecektir.

Tarihin bilim olmadığı bir edebi uğraş olduğu üzerine görüşler ise esasında kurgu ile tarihin ortak köklerinin günümüzdeki iz düşümü olarak yorumlanabilir. Nitekim tarih ile hikâye sözcüklerinin eski İngilizce’de aynı kökten gelmesi, tarih ile hikâye yani *history* ile *story* arasındaki bağı ortaya koymaktadır (Anonim, 2020). Ayrıca destan denilen tür de hem tarihsel bir kurgu hem de elimizdeki en eski tarihi bilgiler olarak bu ortak geçmişin güçlü bir kanıtını bize sunmaktadır. Bu noktada Latince’yi ana dil olarak kullanan Roma’da mevcut olan tarihsel destanlarda, kurgu ve hakiki yaşanmışlıkların birlikte var olması (Manuwald, 2014) bu savı güçlendirmektedir.

Bu açıklamalar bir yana bırakıldığında tarih edebi bir tür mü olduğu sorusunu bu çalışmada bahis etmeye gerek bulunmamaktadır. Zira tarih bilim dalı üniversitelerde yaygın biçimde kabul görmektedir. İlaveten bu çalışmanın görüşüne göre tarih bir ilim dalı olarak kabul edilmelidir. Fakat bu ilim dalı bir doğa bilimi gibi de algılanmamalı, içinde insan öznesi olduğu da göz ardı edilmemelidir. Benzer biçimde, tarihyazımı açısından esas tartışma da tarihin ilim olarak meşruiyetinden ziyade, tarihin nasıl bir ilim olduğudur. Kanat’ın (2017: 23–38) sorduğu gibi tarih sadece nakilciliğe dayalı, yani arşiv belgelerinin tespiti ve bu tespitlerin olabildiğince yorumsuz aktarımına dayalı bir disiplin midir yoksa ele aldığı eserleri yorumlayan, eserlere öncesinde kurduğu belirli hipotezler ile yaklaşan bir bilim dalı mıdır? Muhakkak ki bu tartışmalı bir konudur ve bu sorunun herkes için ortak bir cevabını bulmak kolay değildir. Örneğin İbn-i Haldun’a göre esas tarihçilik, olayların iç yüzünü anlamaya ve bunları yorumlamaya yönelik bir uğraşıdır (Arslan, 2019: 39-41; İbn-i Haldun: 2004: 58). Bu anlayışa göre teori geliştirmek esas olacaktır. Fakat farklı görüşlerin de olması olasıdır. Örneğin Türk tarihçiliğinin büyük müellifi Uzunçarşılı, daha çok anlatımcı çalışmaları ile bilinir.

Bu çalışma ise ele alınan iki çabaya da bir değer atfetmekte ve aralarında hiyerarşiyi kabul etmemektedir. İfade edilmelidir ki Uzunçarşılı gibi bilim insanlarının teori inşa etmeden salt bir şekilde arşivlere dayalı olarak Osmanlı devlet teşkilatını ortaya koyduğu türden çalışmalar olmadan ileri teorik çalışmalar ortaya konulamaz. Fakat teorik çalışmalar olmadan da bir noktadan sonra arşivlere dayalı anlatımcı çalışmalar işlevselliğini kaybeder. Dolayısıyla, amaçlanan bilimsel ilerleme ise, hiçbir çalışma birbirinin üstünde görülmemelidir. Öyleyse, tarihyazımı açısından bu iki çaba da değerlidir.

Bu bilimsel değer bir yana sadece nakilcilik yapılan eserler toplumsallaşamamakta ve bilgi yayılımı içerisinde kolaylıkla göz ardı edilebilmektedir (Kanat, 2017). Böylelikle nakilci yaklaşımlar her ne kadar Türkiye’de oldukça yaygın olarak kaleme alınsalar da toplumsallaşma bağlamında

işlevsiz kalmaktadır. Buradan hareketle de kuram geliştirmeye dayalı yorumlamacı ve anlamacı, hermeneutik tarih anlayışı bilgi yayılımında özel bir konuma oturmaktadır.

Özel konuma oturan hermeneutik çalışmalar ise daha ilk baştan kurgu inşalarına benzemektedir. Zira tarihçinin belirli olguları yorumlaması ve belirli hipotezler ortaya koyarak kaynaklara yaklaşması, nihayetinde bir araştırmacının ele aldığı olaylar ile ilgili spekülasyonlar yapmasını gerekli kılacaktır ve bu noktada bir şair ya da romancı gibi düşünmeye başlayacaktır (Reyhan, 2019: 98). Ancak bunu yansız bilimsel metotlar ile test etmesi ile kurgu yaratıcısından ayrılacaktır. Bu noktada da yansız metotlar, ortaya konan eseri kurgudan ayıracaktır. Fakat bu aşamada ortaya çıkan önemli bir ikilem bulunmaktadır.

Tarih ilmi içerisinde çalışma yapan kişi ya da kişiler, son kertede yaşadıkları hayatın bir öznesi ve nesnesidirler. Kendi yaşadıkları ortam bir dünya görüşü ve zihinsel sınırlar yaratmaktadır. Bu gerçekliğin yarattığı ikilemler, tüm sosyal bilimler için geçerli bir takım yanlışlık tehlikelerini de beraberinde getirmektedir ve tarih çalışmaları da bu tarz tehlikelerden azade değildir. Bu nedenle olsa gerektir ki sosyal bilimlerde çalışmalar aynı konuda farklı sonuçlara varabilmektedir. Metotların yansızlığı ise bilimsel çalışmanın en önemli kriteri haline gelmektedir.

Ayrıca tarihsel metinler, yukarıda ortaya konan sıkıntılar yanında bu metinlerin gündelik hayata olan etkileri açısından da oldukça hassas durumdadır. Örneğin 1. Dünya Savaşının akabinde Avrupa’da yükselen tarihçilik anlayışına göre ülkelerin kahramanvari bakış açılarının ön plana çıkartıldığı eserler, tarih ilmi içerisinde yoğunlaşmıştır (Kanat, 2017: 31). Bu yoğunlaşmanın sebebinin, dönemin siyasi koşulları olduğu kolaylıkla söylenebilir. Zira sözü edilen dönem, insanların güç şartlarda yaşadıkları ve gerçekten de kahramanvari işler yapmak zorunda oldukları bir dönemdir. Benzer biçimde 2. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler, toplumlardan yükselen talepler, özellikle yaşanan sosyal ve siyasal gelişmelerin sonucunda oluşan ihtiyaçlar, bilim dünyasında tarih disiplini konusunda tartışmalar yapılmasına vesile olmuş ve yaşanan gelişmeler neticesinde özellikle tarihten birleştirici harç olarak yararlanılmasına gerek duyulmuştur. Buradan hareketle de tarihsel metinler çok disiplinli çalışmalara doğru evrilmiştir (Şimşek, 2017: 4-5). Böylelikle de Annales ekolü adı verilen ve Türkiye’de de etkisi oldukça güçlü hissedilen bir tarih ekolü doğmuştur (İnalçık, 2008). Bu ekolün Türkiye’de yaygınlaşmasında ise ülke içerisinde zamanla gelişen sosyal-siyasi görüş farklılıkları etkilidir (Burke, 2014: 7-18).

Ele alınan bu değişimler, nihayetinde yaşanan gündelik sorunlar ve siyasal, ekonomik, toplumsal talepler nedeniyle gerçekleşmiştir. Bu minvalde de görülebilmektedir ki siyasal dönüşümler ve ekonomik değişimler, tarihin ele alınmasını değiştirmektedir. Şüphe yoktur ki arşiv belgelerindeki kesin bilgiler değişmemektedir fakat bu bilgilerin ele alınması değişmektedir. Yorumlar farklılaşmaktadır. Bu da nihayetinde tüm sosyal bilimler için geçerli olarak kabul edilebilir.

Tarihin bilimsel olarak ele alınımında, sözü edilen türden değişimlerin olması, özellikle siyasal ve toplumsal beklentilere tarihyazımının uyarlanıyor görünmesi, tarihsel metinlerin ve kurguların toplumlar üzerindeki etkisi ile alakalı olsa gerektir. Zira, tarihten birleştirici harç olarak yararlanma çabası, ancak tarihin etkileme gücünden faydalanılma arzusu ile açıklanabilir. Nitekim Paul'un (2015:31-32) de ifade ettiği gibi, insanlar tarihten etik, estetik ve pragmatist yönlerden yararlanmaktadırlar. Tarih burada kendilerine kılavuzluk etmektedir.

Nihayetinde de tarihin ve buradan hareketle tarihsel kurguların toplumu etkileme gücü nedeniyle, tarihin derinliklerinden bugüne tarih ve tarihi konu alan kurgular sürekli paylaşılmış, insanlar bu tarz yazılı ya da söze eserlere talepkar olmuşlardır. Böylelikle destan denilen tür de günümüze ulaşabilmiştir. Destanları özel kılansa sadece salt tarihi gerçeklikleri değil, tarihi öyküleri, yani kurguları da bünyesinde barındırmasıdır. Bu noktada tarihi kurgular ise özel bir bahsi hak etmektedir. Zira destanlarda da görülebileceği üzere, esasında ilk tarihsel bilgiler nihayetinde kurgusal yapıya sahip olan bilgilerdir. Bu minvalde tarihin başlangıcına doğru gittiğimizde bize kalan bilgiler, günümüze yakın zamanların tersine kurgu ile çerçevelemiş tarihsel yaşanmışlıklardır. Öyleyse ifade edilebilir ki salt tarihi gerçekler, toplumsal dolaşımında, kurgulara nispeten dezavantajlıdır. Nitekim uzun bir zaman boyunca destanların yaşayabilmesi fakat o dönemlerden bugüne kurgu dışı bilginin gelememiş olması da kurguya olan talebin yüksekliği ile açıklanabilir. Buradan hareketle de ifade edilebilir ki tarihsel arka planı olan kurgu metinler, tarih ilmine yüklenen topluma yol gösterme gibi işlevleri ele aldıkları ince nüanslar vasıtasıyla daha kolay yapabilmektedir. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi Umberto Eco'nun, Barbarosso ile ilgili kaleme aldığı kurgu, insan zihninde daha da kolay yer etmiş, oldukça ses getirmiştir. Benzer biçimde 2015 yapımı Versailles dizisi veya 2007 yapımı Tudors gibi diziler de burada sayılabilir. Ele alınan bu eserler, bir akademik tarih çalışmasından daha çok dolaşımında bulunmakta ve böylelikle daha fazla insanı etkilemektedir. Bu durumsa destanlarda ve tarihi dizilerde benzer bir eğilimi ortaya koymaktadır. Öyleyse denilebilir ki tarihsel kurgular, tarih biliminin başaramadığı ölçüde insan hayatına etki etmekte, daha hızlı değiştirme gücü taşımaktadır. Bu nedenle olsa gerektir ki her dönemde kamuda karar alıcılar ve ekonomik aktörler, tarihsel kurgulara özellikle değer vermektedir. Ele alınan dizilerin yatırımcı çekmesi de bu sava bir kanıt olarak ele alınabilir.

Tarihi kurgularsa en azından bilimsel tarih çalışmaları kadar genel siyasi atmosferden ve sosyal değişimlerden etkilenmektedir. İlaveten nasıl ki tarih biliminin eğildiği alanlar zaman içerisinde değiştiyse, tarihsel kurguların ele aldığı konular, bunların sunum tarzları ve ilettikleri mesajlar da zaman içerisinde değişmiştir. Bu değişim; siyasi atmosfer, toplumun değişen genel beklentileri, yapımcıların ve yazarların maddi kaygıları, yine eseri ortaya koyanların mahalle baskısından çekinmesi gibi çeşitli maddi, psikolojik ve benzeri nedenlerle gerçekleşebilir. Fakat bir bütün olarak açık ve-veya örtük siyasi taleplerin hem tarih biliminin hem de tarihsel kurguların çıktılarını etkilediği de göz ardı edilemez. Nitekim toplumun gelişen beklentileri ve de ekonomik ortam ve

sansürün olup olmaması gibi şartlar da son kertede siyasi şartların etkilediği değişkenlerdir.

Dönemler, Medya ve Tarih

Kanuni Sultan Süleyman ve onu konu edinen iki dizi; 2003 yapımı Hürrem Sultan ve 2011 yapımı Muhteşem Yüzyıl dizileri, toplam üç dönemin ürünüdür. Bunlardan ilki, dizinin içeriğini oluşturan Sultan Süleyman'ın yaşadığı 1500'lü yılların özellikle ilk yarısıdır. İkinci dönem Hürrem Sultan dizinin çekildiği dönem olan neoliberal dönemdir. Son olaraksa üçüncü dönem, henüz adı üzerinde anlaşma sağlanamamış olan, 2007 sonrasında yaşamaya başladığımız dönemdir. Bu üç dönemse farklı anlayışları beraberinde getirmektedir.

Dizilerle alakalı ilk döneme bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısının başında padişahların bulunduğu görülmektedir. Meşru yönetim onlar vasıtasıyla sağlanır ve sistem için bir lider olarak görülmüşlerdir. Gündelik olmaktan çok uzun vadeli bir yönetimin temel taşı olmuşlardır. Dolayısıyla padişahlar, o dönemin konseptinde her şeydir, her olgu onlara bağlanmıştır. Dönemin ürünleri de bu konseptte göre yazılmış görünmektedir. Örneğin şahname denen tarihsel form bizatihi padişahlara ithafen yazılır ve onları efsanevi biçimde anlatır.

Şahname denilen bu formun, dönemin siyasal ve ekonomik beklentilerini de içerdiği kabul edilmelidir. Fakat aradan geçen zamanın vasıtasıyla dönemin algısından yani dönem yazarlarının öznelliğinden arındırılmış mühim miktarda çalışma da günümüzde mevcuttur. Bu meyanda, örneği Kanuni Sultan Süleyman hakkında Öztuna'nın (2006) eseri, popüler okuyucuya hitap eder. Lakin dünyanın çoğunluğunda olduğu gibi tarih ile ilişkili bilgiler ülkemizde de televizyon ve diğer görsel ve işitsel medya araçları üzerinden öğrenilmektedir. Belki de bu sebeple, topluma şekil vermeye çalışanlar her zaman için medyayı ve bağlı aygıtları kullanmaya çalışmışlardır. Unutulmaması gereken, medyanın, kitlelere ulaşmada muazzam bir gücü olduğudur (Bayraktaroğlu ve Çeliker, 2011). Topluma şekil vermeye çalışanların başındaysa siyasi karar alıcılar gelmektedir.

Buradan hareketle de kamuoyu, ideolojik ve iktisadi değişimlerle koşut olarak medya aracılığıyla dizayn edilmeye çalışılır. Bu dizayn çalışmaları içerisinde tarihin kendisi ve tarihe bakış da kullanılmaktadır. Unutulmamalıdır ki; "*tarih yalnızca kalemlle yazılmaz.*" (Kanat, 2017: 117). Bu durum, özellikle Fatih Sultan Mehmet'e bakıldığında daha da net görülecektir. Ortaylı'nın (2018: 31-36) da ifade ettiği gibi, Fatih Sultan Mehmet, kendi zamanında tenkite uğramış ve hatta oğlu 2. Beyazıd ve Beyazıd'ın destekçilerinin muhalefetiyle örtük veya değil yüzyüze gelmiş, ölümünden sonraysa kültürel mirasının silinmesi kampanyası başlamıştır. Lakin günümüzde çok sevilen bir liderdir. Bu değişimin nedeni, bir açıdan aradan geçen uzun zamandır, bir diğer açıdan da güncel siyasi-iktisadi değişimlerin sonucudur. Benzer biçimde topyekün Osmanlı algısının da siyasal-iktisadi

değişimlere koşut değiştiği ve bu bağlamda Sultan Süleyman'a bakışın da farklılaştığı öne sürülebilir.

Nitekim Süleyman tiplemesindeki değişimin gerçekleşen sosyal-siyasi değişimlerle koşut olduğu öne sürülebilir. Buna göre 2000'lerin başlarından itibaren dünyada büyük farklılıklar yaşanmaya başlanmış, oluşan farklılıkların en büyük göstergeleri ekonomik alanda belirlemiştir. Değişimin başlangıcı olarak 2007 küresel finans krizini almak makuldür. Neoliberal dünya 2007 yılında büyük bir krizle sarsılmıştır. 2007 finansal krizi belli bir paradigmayı sarsarak yeni anlayışları oluşturmuştur. Nitekim krize kadar dünyada neoliberal paradigma hakimdir. Neoliberal dünya gelişirken önceki dönemin refah devletinin kademeli olarak tasfiye edilmesi sağlanmıştır. Lakin bu esnada uygulama alanında boş kalan parçalar bulunmaktadır. Bu parçaların doldurulması ile ilgili arayışlar neticesinde, *“yeni sağ-yeni tutuculuk olarak adlandırılan siyasal ideoloji, neoliberalizm ile iç içe geçmiştir.”* (Şaylan, 2016: 153). 1996 post modern darbesi gibi bazı çatışmalar refah devletinin boşalttığı alanla ilişkili olarak yorumlanabilir olgulardır.

2007 sonrasında gelişen yeni şartlar neticesindeyse ABD, Irak'tan çekilme planlarına başlamış, Çin, AB ve ABD ilişkileri gerilmiş, yeniden yapılanmaya başlanmıştır. Küreselleşme bugün ABD başkanı Trump tarafından bile red edilir hale gelmiştir (Bloomberg, 2018; Hennigan, 2018). İşte bu değişimler, yani neoliberal paradigmanın yerini, giderek yeni tip korumacı ekonomi politik yapının almaya başlaması, ister istemez yeni bir anlayışı, yeni arayışları beraberinde getirmektedir. Bu arayışlar neticesinde ortaya çıkan yeni gelenek talebi ise tarihe ve tarihsel lidere bakıştaki değişimi güçlü bir şekilde açıklamaktadır.

Nitekim yeni paradigmada siyasal liderler milliyetçi söylemlerini arttıracaktır. Milli lider görüntüsü önem kazanacaktır ve bu milli lider geleneksel meşruluğunu da vurgulayacak, dolayısıyla tarihten yararlanarak halkla ilişki kuracaktır. Böyle bir liderin meşru olması da Türkiye'de kurulacak neomerkantilist bir ekonomik paradigma için gerekliliktir. Tarihi dizilerse bu lider tipinin toplumsallaşmasını sağlayacak önemli bir araçtır. Nitekim diziler arasındaki lider tiplemesindeki değişim de siyasal-sosyal paradigmadaki değişim ile koşut gelişmiştir. Bu süreç sonunda toplumun meşru gördüğü yeni lider ise tarihsel referanslarla ifade edilen ve otorite sahibi bir figür olarak belirmektedir. Bu lider, 2000'li yılların başlarındaki lider algısının tam tersidir (Kelgökmen İlic ve Yalçın, 2017; Selvi, 2020).

2003 Yılı ve Hürrem Sultan Dizisi

Sultan Süleyman ve Hürrem Sultanı konu edinen güncel ilk dizi 2003 yapımı Hürrem Sultan dizisidir. Dizi adından da anlaşılacağı gibi ön plana Hürrem Sultanı koymakta, onun üzerinden kurgusunu ele almaktadır. Dizi jeneriği dikkatlice izlendiğinde görüleceği üzere, başlangıçta ilk olarak Hürrem Sultanı

oyunayan Gülben Ergen'in adı yazmaktadır. Sultan Süleyman hep ikinci plandadır. Bu gösterim kurgu içerisinde de bu şekliyle ele alınmaya devam etmektedir.

Hürrem Sultan dizisinin çizdiği padişah portresi ise bilimsel çalışmalar ile tespit edilmiş Kanuni Sultan Süleyman portresi (Emecen, 2010; Öztuna, 2006) ile tezatlar içermektedir. Dizide gösterilen padişah; sessiz, bilgisiz ve kendi görüşü olmayan ya da bunu ifade etmekten aciz ve yönlendirilmeye açık bir karakterdir. Ayrıca cinsel kimliği konusunda da soru işaretleri bırakan sahneler az da olsa mevcuttur. Bu haliyle karakteri pekiştirecek diyaloglar dizi içerisine dağıtılmıştır. Bir bütün olarak tarih ilminin ortaya koyduğu portre ile dizinin Süleyman portresinin ayrıştığı ifade edilebilir haldedir.

Bilimsel bilgilerle tezat oluşturan bu kurgusal örüntü sekiz bölümlük dizi içerisinde ilerledikçe artarak devam etmektedir. Sultan Süleyman'ın, Hürrem Sultan karşısındaki edilgen konumu daha da belirginleşmektedir. Bu edilgenliğin, padişah tiplemesi tarafından bilinçli biçimde uygulandığı ve buradan hareketle padişahın mutlu olduğu da dizi içerisinde gözlemlenebilir. Nitekim, Hürrem Sultan devlet meselelerine daha çocuğu doğmadan karışabilir ve padişah onun her istediğini yapar. Zira bundan mutlu olur. Hatta İbrahim Paşa'nın sadareti döneminde yapılan yeni divan binasının ve adalet kasrının (Sakaoğlu, 2017: 182-183) dahi Hürrem Sultan'ın arzuları ile yapıldığı diyaloglar ile anlatılır. Süleyman tipi, Hürrem'in bu isteğini yerine getirdiğini belirttiği sahnede oldukça keyifli anlar yaşamaktadır. Böylelikle dizi, bilimsel bulguları tahrif etmektedir.

Bu tahribat dizi içerisinde çeşitli şekillerde kendisini göstermektedir. Örneğin dizide tahtta oturan kişi yani Süleyman tipi, liderlik özellikleri olmayan bir şahıstır. Hatta diziye göre Sultan Süleyman, aciz biridir. Devletle ilgili kararlar almak bir yana kendisiyle ilgili karar verme basiretine bile sahip değildir. Yanındaki iki yoldaşı, İbrahim Paşa ve Hürrem Sultan tarafından yönetilir. İki köle asıllı kişi, Hürrem ve İbrahim ise liderlik vasıflarını ortaya koyarak iktidar savaşı verirler. Nihayetinde dizi ilerledikçe bu durum daha da berraklaşır, zirve noktalarından birisi de Pargalı İbrahim'in idamı meselesidir. Diziye göre Sultan Süleyman, İbrahim Paşa'nın katlini emreder fakat sonra dayanamaz, psikolojik sıkıntı yaşar, ağlar ve vazgeçer. Bu önemli kararda bile Süleyman'ın liderlik vasıflarının olmadığı vurgulanmış olur. Nitekim ilgili sahnede karakterin ağladığına özel bir vurgu mevcuttur. Ağlayan padişah, sadrazamını idam etmekten vazgeçtiğindeyse Hürrem Sultan öne atılır, kocası olan padişahı teskin eder, durumsal önderlik sergileyerek idamın gerçekleşmesini sağlar.

İfade edilebilir ki sözü edilen ayrıntılar bir dizi ve senaryosundan ibarettir. Tarihsel belgeler sonucunda bildiğimiz gerçekler ise yukarıda ele alındığı üzere oldukça farklıdır. Patrimonyal bir hükümdar olan Sultan Süleyman, mutlak iktidarın sahibi olarak, etkin bir lider, güçlü bir savaşçı ve başarılı bir ordu komutanı olarak kamuoyu önünde bulunmuştur (Emecen, 2010). Öyleyse, Kanuni Sultan Süleyman, 2003 yılında niye farklı bir portre ile topluma sunulmuştur? Cevap dönemi anlayarak bulunabilir.

2003 yılı, Türkiye’de büyük bir krizden çıkılan, henüz o krizin yaralarının sarıldığı bir dönemdir. İktidar yeni el değiştirmiştir, kaotik bir siyasi ortam mevcuttur. Bu dönemdeki şartlar detaylıca analiz edildiğinde, bir tarafta Fener Rum Kilisenin ekümeniklik tartışmaları, diğer tarafta güçlenen küreselleşme ve sorgulanan ulus devlet gibi fikri ve siyasi değişimlerle tartışmalar, göze çarpmaktadır (Keskin vd, 2006; Milliyet, 2003; NTV Editör, 2004; Pirim, 2003). Rum Kilisesinin konumu ve ulus devletin tartışılması gibi konularsa tarihsel konular olarak ele alınabilir mevzulardır. Bu bağlamda da 2000’li yıllar, tarihte yaşanmış olayları güncel siyasal beklentiler bağlamında bir tartışma konusu haline getirmeye başlamaktadır. Zira gerek yurtiçi konjonktür gerekse de uluslararası gelişmeler buna ihtiyaç duymaktadır.

Ulusal kimliğin gözden düşürülmesi veya sadece sorgulanması ise ortak tarih bilincinin, buradan hareketle de Osmanlı tarihinin ve kimliğinin sorgulanması ve-veya gözden düşürülmesini gerekli kılmaktadır. Kurtuluş Savaşının önemi, Atatürk kimliği gibi tartışmalar da tarihin tekrar yazımını gerektirmektedir. Örneğin böyle bir ihtiyaç sonucunda da 2008 yılında Mustafa adlı belgesel ortaya konmuştur. Bu belgesel ile birlikte insani özellikleri ile birlikte bir lider tasvir edilmiştir. Bu gösterim ise alışıla gelmiş Atatürk tiplemesinden oldukça farklı olmuş ve oldukça tepki de çekmiştir (T24, 2008).

Atatürk gösterimlerindeki değişim gibi Osmanlı gösterimlerinde de bu dönemde bir değişim yaşanmıştır. Hürrem Sultan dizisi de nitekim böyle bir dönemin ürünüdür. Bu dizi ile birlikte Osmanlı hükümdarı yetkin olmayan birisi olarak ifade edilmektedir. Özellikle iktidar değişiminin yaşandığı bir zamanda ve ulus devlet fikrinin tartışıldığı bir dönemin başında tarihsel liderin vasıfsız gösterimi ve buradan hareketle mevcut lider imajının da benzer yönde ifade edilmesi, dönem özelinde konuya yaklaşıldığında dikkati çekicidir. Nitekim 2000’li yılların başında iktidar henüz yeni değişmiştir. Yeni siyasi liderler toplumun başındadır. Bu ortamda Osmanlı gösteriminin etkisiz bir lider ve o liderin etrafında dönen olaylar şeklinde tasvirinin, o dönemin siyasi dünyasına ve liderlerine bakışı negatif yönde etkileyeceği ortadadır. Muhteşem Yüzyıl ise bu etkinin tersi bir etkiyi yaratması bakımından ilgi çekicidir.

Muhteşem Yüzyıl Dizisi ve 2020 Yılı

Literatüre göz atıldığında Muhteşem Yüzyıl televizyon dizisinin farklı bağlamlarda ele alınmış olduğu dikkati çekmektedir. Fakat bu farklılıklar bir yana, bir noktada da araştırmalar birleşmektedir. Zira bu araştırmalar, Muhteşem Yüzyıl dizisini Hürrem Sultan dizisi ile karşılaştırmamaktadır. Bu noktada da bu çalışmadan ayrılmaktadır. Nitekim bu çalışmada Muhteşem Yüzyıl dizisi, Hürrem Sultan dizisi ile karşılaştırmalı bağlamda ele alınmış ve böylelikle aralarındaki farklar üzerinden analiz edilmiştir. Bu haliyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Bu temel farklılık bir yana bırakıldığında bu çalışmada, diğer araştırmalar ile bazı ortak tespitlerde mevcuttur. Örneğin bu araştırmalardan birisi, oryantalist görüşleri aktarması bağlamında bu diziyi eleştirmekte ve buradan hareketle tarihsel bilgiyi tahrif ettiğini ifade etmektedir. Bu minvalde de okunan çalışmanın görüşleri ile benzer bir sorunu tespit etmektedir (Hira ve Yıldırım, 2016). Bu tespit ise tarihsel bilginin, kurgular aracılığıyla tahrif edildiğidir.

Farklı bir çalışmada da görsel kurguların tarihyazımını etkilemesi ele alınmaktadır. Muhteşem Yüzyıl dizisi ile ortaya konan hikâyenin ise esasında geçmiş ile ilgili değil bugün ile ilgili olduğu ifade edilmektedir. Buna göre bu diziler ile anlatılan hikâye sadece geçmişten onay alır ama günümüz ile ilgilidir (Bilis, 2013: 29). Nitekim şuan okunan çalışmada da tarihsel kurgunun günümüzle ilgili olduğu ve günümüz şartları perspektifinde ortaya kondukları ileri sürülmektedir.

Bu noktada ele alınacak farklı bir çalışma ise daha çarpıcı bazı sonuçlar ortaya koymaktadır. Buna göre Erzurum ilinde tarih öğretmenlerinin bu diziden beklentisi, %25 oranında milli değerlere saygıdır. %15 oranında ise tarihsel gerçekliğe uygunluk aranmaktadır. Bu sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde tarihsel gerçekliğin bu dizilerden en az beklenen şey olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuç bir yana, tarihsel dizilerin tarih eğitimine katkısı, özellikle ilgiyi arttırması ve olayları somutlaştırarak anlaşılabilirliğini kuvvetlendirmesi olarak ele alınmaktadır. Fakat negatif yönlerine bakıldığında da %80'e yakın bir oranda tarihe bakışta ideolojik yanlılık yarattığı için eleştirilmektedir. Son olarak ise araştırmanın sonuçlarına göre derslerde işlenmesi gereken olan kurgular, milli menfaatleri işlemesi ve ardından müfredata uygun olması bağlamında seçilmelidir (Kaya ve Günel, 2015).

Yukarıdaki çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde, rahatsızlık duyulan konu ile tercih edilen konunun esasında aynı başlık altından toplandığı görülmektedir. Zira milli menfaatler vurgusunun da bir ideolojik bakış olarak değerlendirilmesi lazım gelir. Nitekim Belge'ye (2003) göre de milliyetçilik bir ideolojidir. Milli menfaatin ön planda tutulması da böylelikle bir ideoloji meselesidir. İdeolojik bölünmelere ise tarih eğitimi izin vermemeli ve empatiyi yüceltmelidir (Sakal, 2019: 46). Fakat ideolojik bakış ön plana geçmekte ve bir paradoks oluşmaktadır.

Bu paradoksun nedeni ise tarihsel kurgunun insanları etkilemesi ve irrasyonel kararlara ve davranışlara sürükleyebilmesidir. Nihayetinde tarih öğretmenleri de bir insan olarak tarihsel kurgudan etkilenmekte ve en sonunda bilinçaltıları vasıtasıyla kurguda yeni anlamlar üretebilmektedir. Tarihsel gerçekliğin bu dizilerde pek aranmaması ama buna rağmen derslerde müfredata uygunluk bağlamında gösterilmesi, ideolojik söyleme karşı olunması ama dizilerin milliyetçi olmasının arzu edilmesi gibi tezatlar da metni okuyan insanların, bilinçaltılarında öznelliklerini ön plana koyarak dizilere yaklaşımlarıyla alakalıdır. Harici söylemin objektif gibi görünmesi, temel değerlendirmenin öznel olduğunu değiştirmemektedir.

Tarihsel kurguların özneliği ön plana çıkartmasıysa, kurguyu tüketenleri etkilemesi ve tüketicileri duygusal harekete itmesiyle oluşmaktadır. Bu etkiden faydalanmaya çalışan siyasilerse her zaman tarihi kurgularla ilgilenmektedir. Özellikle şahname gibi yarı kurgu yarı hakiki yaşanmışlıkların var olduğu türler üzerinden hem bilimsel hem de kurgusal anlamda tarihsel metinler her zaman desteklenmektedir (Kanar, 2010; Kültürel, 2010). İlaveten siyasiler bunları yeri geldiğinde propaganda amaçlı da kullanmışlardır. Bunun izleri birçok toplumda görülebilir. Örneklerden bazıları; Neşri tarafından kaleme alınan Beyazıd oğlu Sultan Mehmet'in maceraları (Kastrissis, 2013: 10) gibi eski zamanlarda bulunabilir ya da Türkmenistan'da Saparmurat Türkmenbaşı tarafından kaleme alınan ve içinde Dede Korkut ile Oğuzname gibi destanlardan izler taşıyan Ruhname (Bouma, 2011) gibi güncel zamanda bulunabilir. Böylece geçmişte ve bugün de tarih bilimi ve tarihsel kurgular at başı gelişme göstermektedir. Bunlar siyasi propoganda aracı olarak kullanılmaktadır. İlaveten tarihi hikayeleri önemli kılan başka bir özellikse bu hikayelerin merak uyandırıcı taraflarıdır. Merak uyandırma özellikleri tarih hikayelerini hem medyanın kendisi hem de siyasi güç odakları için cazip kılmaktadır. Bu cazibenin akabinde de roman, tiyatro gibi mecralarda tarihsel kurgu eserleri verenler maddi olarak destek bulmaktadır (Kanat, 2017: 121). Bu minvalde geçmişten günümüze tarih, sinemacılar için de konu bulabilecekleri engin bir alan olmuştur. Bu engin alandan konularını alan sinemacıların bazıları belgeler ile, bazılarıysa kurmaca vasıtasıyla tarihi yeniden yorumlamaktadır (Öztaş, 2011). Bu yeniden yorumlamaya bir örnek de Muhteşem Yüzyıl dizisidir.

Bu noktada ise şöyle bir soru sorulabilir hale gelmektedir. Muhteşem Yüzyıl, hangi şartlarda ortaya çıkmıştır? Bunu anlamak, bu dizideki Süleyman tiplemesini anlamak için elzemdir.

Türkiye'de siyasi iklim 2007 yılından itibaren değişmiş, neoliberal politikaların yerini farklı bir paradigmaya uygun farklı siyasi strateji ve taktikler almaya başlamıştır. Çünkü küreselleşen dünya büyük bir finansal kriz ile zarar görmüştür. Tarihi süreçte çok önemli ihtiyaçları karşılayan devlet dediğimiz yapı tüm kurumlarıyla birlikte gücünü yitirmiş, işlevlerini kaybetmiştir. O dönemlerde sorulan sorular; *sosyal adalet, devletler yerine uluslararası yardım kuruluşları ile mi sağlanacaktır?* olmuştur ve bireyin çevresi daha da daralma ihtimali ile karşı karşıya kalmıştır (Kabacaoğlu, 2009). Fakat, bu tarz soru ve sorunlara rağmen günümüzde daha açık görülmektedir ki devletler güçsüzleşmek bir yana içe kapanarak büyüme eğilimindedir. Bu durum milliyetçiliğin artışı anlamına gelmektedir (Çakır, 2020; Oğan, 2018). Nitekim iktisadi değişimler, devlet denilen yapıyı dönüşüme zorladıkça ve devletler etki alanlarını büyüttükçe, yeni siyasal ve ideolojik anlayışların gelişmesi de kaçınılmaz olmuştur. İddia edilebilir ki, yeni gelişen şartlar Türkiye'de de birtakım arayışları tetiklemiştir. Bu arayışlar yeni gelenekler icat edilmesini zaruri kılmıştır (Hobsbawn ve Ranger, 2000). Buna göre, günümüzde tekrardan gelenekler yaratılmaktadır, olmuş olanlar yani tarih ise bu açıdan tekrar yorumlanmaktadır. Tarihi bir figür olarak geçmişin siyasi liderleri ise bu yorumlamada en büyük araçlardandır.

Geleneklerin tekrar oluşturulmasında liderin önemine koşut olsa gerek, Muhteşem Yüzyıl dizisinde lider, eski örneği olan Hürrem Sultan'daki padişah portresine göre çok farklı bir tiplleme ile seyirci karşısına çıkmıştır. Her şeyden önce artık Sultan Süleyman aktif bir birey, kabiliyetli bir lider ve yüksek düzeyde karizma sahibidir. Meşru yönetimin merkezinde yer alır ve ilaveten dizinin hemen her sahnesinde Sultan Süleyman görüldüğünde o kurgusal evrenin merkezine baktığımızı hissederiz. Bu tiplleme, çevresine ve hatta görmediklerine de hakimdir. Yine örneğin anakronik bir çarpıtma ile kurgulanan Prenses Isabella karakterinin ülkesine dönmesi sonrası Pargalı İbrahim Paşa ile Padişahın yaşadığı diyalog, padişahın üstün istihbarat kabiliyetini ortaya koyar ve Süleyman'ın İbrahim'e karşı bariz üstünlüğü gösterir. Bu durum, Hürrem Sultan dizisi ile olan karşıtlığın belki de en güçlü ifadelerinden birisidir.

Bu padişah tipi, tahta çıktığı ilk dakikadan itibaren planlı, inançlı ve bilgilidir. Onun icraatları ile devlet, Avrupa ve Asya kıtalarında başarılı seferle girişecek ve adaletli bir yönetim güdecektir. Ayrıca iyi niyeti, yardımseverliği ve ilme olan merakı da resme eklendiğinde bu tiplleme ile oldukça ilgi çekici bir lider tipinin ortaya konduğu söylenebilir. Nitekim, divan toplantılarında icraatları ve sözleri ile hep o yol göstericidir. Cariyeleri ve hanedan üyeleriyle olan ilişkilerinde de temkinli ve dirayetli bir insanı bu dizi bize aktarmaktadır. İlaveten dönemin şeyhülislamı Ebusuud Efendi'yle kurduğu ilişki vasıtasıyla da şeriatın önemini belirten bu lider, yeni tip Türk-İslam sentezinin görsel hale gelmiş bir ifadesi gibidir. Özellikle de bu liderin kanunlara saygısı ve kendi üstünde bulunan, tanrısal gördüğü kanunları birinci sıraya koyması önemli bir gösterimdir. Kısacası, Muhteşem Yüzyıl dizisinde gördüğümüz Sultan Süleyman, Hürrem Sultan dizisine nazaran bambaşka bir tiplleme ortaya koymaktadır.

Dizi içerisinde ortaya konan bu lider tipi hem karizmatiktir hem de geleneklerine bağlı olan bir hükümdar tipidir. Hem para vakıfları ya da yeni kanunlaşma hareketi gibi yeni icraatların önünü açar hem de mevcut olanı geliştirir ve bunları, daha önce yapıların muhafazasına özel bir ilgi göstererek yapar. Böylelikle de zihinlerde güçlü bir Türk Devleti hükümdarı belirlemektedir. Bu hükümdar kanunlara ve geleneklere saygılıdır. İlaveten bu lider tipi devlet yönetiminde yeri geldiğinde sert kararlar alabilen bir lideri de meşrulaştırmada araç olmaktadır. Nitekim 2011 yapımı Süleyman ve sonrasında gelen yine Muhteşem Yüzyıl serisine ait Dördüncü Murat figürleri ile oluşan algı hep aynıdır. Bu algıya göre siyasi lider yeri geldiğinde sert kararlar alır ama bu kararları her zaman üstün kanunlara dayandırır. Sonunda da bu lider tipi otoriter özellikler gösteren ama adil yönetimin de yılmaz savunucusu olan bir liderdir. Bu lider tipinin, dizinin çekiminden yıllar sonra, 2020 yılında özellikle toplumun genç kesimi tarafından meşru görülen bir lider (Selvi 2020) olmasıysa dikkati çekicidir ve *dizinin toplumsal algıyı etkilediği* savını destekleyen bir sonuçtur.

Sonuç

2003 yılından günümüze geçen sürede yaşanan değişimlerden anlaşılacağı üzere, dünya çapında büyük dönüşümler yaşanmaktadır. Türkiye de bu değişimlerden kendi payına düşeni almaktadır. Siyaset, ekonomi ve demografik değişimler, her kesimden insanı etkilemektedir. Bu dönemde yaşanan önemli bir değişimse dünya çapında iktisadi koruyucu politikaların öncelenmeye başlanması ve milliyetçiliğin yükselmesidir (Çakır, 2020; Oğan, 2018).

Hürrem Sultan dizisi ise ele alınan dönemin hemen başında 2003 yılında seyirci karşısına çıkmıştır. Bu dönemde henüz milliyetçilik 2020 yılındaki kadar geniş kesimlere yayılmış bir ideoloji değildir. Dolayısıyla Osmanlı tarihi de milli tarih olarak bugünkü kadar geniş kimselerce okunmamaktadır. İlaveten 2001 yılında büyük bir ekonomik krizden çıkan, siyasal iktidarı yeni değişen Türkiye’de konjoktür bugünkü gibi güçlü bir lider üzerine kurulu değildir. Tarihin önde gelen siyasal figürlerinden olan Kanuni Sultan Süleyman da bu bu şartlar altında edilgen bir figür olarak toplum karşısına çıkarılmıştır. Buna göre bu dizi ile aktarılan lider tipi, çevresindekiler tarafından yönlendirilmekte ve kritik kararları kendisi verememektedir. Bu imajın genel lider algısını negatif etkileyeceği ve bunun o dönemdeki aktif siyasi liderlerin imajına da negatif anlamlar yükleyeceği öne sürülebilir.

Etkin bir lideri ortaya koyan 2011 yapımı Muhteşem Yüzyıl serisi ise yeni bir dönemin ürünü olarak varolmuştur. Bu dönemde bir taraftan İslami arayışlar artmış diğer taraftan yeni milli geleneklere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Özellikle İstanbul’un Fethi kutlamalarının artan bir önemle kutlanması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Hatta Çakır’ın (2020) ifadesiyle, milliyetçilik, İslamcı talepleri aşağıya çekmekte ve kendisini ön plana oturtmaktadır. Bu haliyle de özellikle 2010’lu yıllar artan bir milliyetçilik dalgasını da bereberinde getirmiştir. Optimar firmasının son araştırmalarında birisi de Türkiye’de milliyetçiliğin artan bir değer olduğunu ortaya koymaktadır (Özkök, 2019). Milliyetçiliğin artışı ise hem tarihe bakışı değiştirmekte hem de milli lider arayışı üzerinden tarihsel liderin konumunu farklılaştırmaktadır. İlaveten mevcut siyasal lider imajının da milli liderler olarak edilgen değil tersine etkin figürler olması gerekmektedir (Selvi, 2020). Bu şartlar, Hürrem Sultan dizisi ile zıt bir söylemi gerekli kılmaktadır. Bu zıtlık Muhteşem Yüzyıl dizisinde vücut bulmuştur.

Nitekim Hobsbawn ve Ranger (2000: 9) de bu sava katılmaktadır. Yazarlara göre yeni geleneklere, grup duygusunun güçlendirilmesi ve dolayısıyla milliyet kimliğinin pekiştirilmesi için başvurulmaktadır. Dolayısıyla artan milliyetçilik ortamında yeni gelenekler icat edilmektedir. Yükselen ekonomik korumacılık ve milliyetçilik dalgasının tüm dünyayla birlikte Türkiye’yi de etkilediği (Çakır, 2020; Oğan, 2018) hesaba katıldıysa yeni geleneklerin icat edilmesi anlaşılır olmaktadır. Tarihi lider figürü de yeni geleneklerin önemli bir aktarıcısıdır. Dolayısıyla bu icat tarihsel liderlerin kullanımı üzerinden de yapılmaktadır.

Son kertede yükselen milliyetçilik yeni geleneklere ihtiyaç doğurmaktadır. Yeni geleneklerse, yeni bir tarihyazımı yaratılarak ve tarihi kurgulayarak icat edilebilir (Hobsbawn ve Ranger, 2000: 3-4). Kurgulanan tarihi tüketen bireylerse kendi kültürel kodları ve buradan hareketle sübjektif davranışları ile yaratılan tarihsel kurguları kendi zihinlerinde tekrardan yorumlarlar. Bu süreç, tarihi öznel bir hale getirerek, nesnel olan tarihsel bilgiyi dışlar. Yeni bir hakikat yaratılır. Bu sonuçlar, saha araştırmalarında (Kaya ve Günal, 2015) da görülebileceği üzere bazı tezatlar oluşturur. Bu tezatlara rağmen gerçeklikten kopuk tarih anlayışı yayılmaya devam eder. Sultan Süleyman tipinin farklı gösterimleri de benzer biçimde tarih biliminin ortaya koyduğu hakikatle uyuşmamaktadır.

En nihayetinde de günümüz postmodern toplumunda medya üzerinden yaratılan algı, gerçek olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla da mevcut liderin gerek tarihsel olsun gerek güncel konumu ve portresinin inandırıcılığıyla ispatı, medya üzerinden oluşmaktadır (Bayraktaroğlu ve Çeliker, 2011). Böylelikle de medya aracılığıyla tarihi bir şahsiyet olan Osmanlı padişahı etkin bir konuma gelmiştir. 2003 Hürrem Sultan dizisiyle ortaya konan edilgen, bilgisiz ve meşruluğu sorgulanan Osmanlı padişahı imajı yıkılmış, yerine günümüzde de etkisi halen daha devam eden yeni bir imaj yaratılmıştır. Bu imaj sonucunda Osmanlı padişahı, güçlü, istediğini elde edebilen ve etkin bir şahsiyet olarak belirmiştir. Günümüzde yayınlanan farklı tarihsel kurgularla da bu algı tekrar dolaşıma sokulmaktadır.

Kurgulanan tarihsel lider, geleneğin oluşturulmasında ve de bu açıdan geçmişin tekrar yorumlanmasında en büyük araçtır. Geçmiş tekrar yorumlandığında ise yeni gelenekler yaratılır, tarihsel hikayeler ile bu yeni gelenekler hep varmışçasına toplum belleğine işlenir. Bunun sonucunda grup duygusu ve milli gurur yükselir. Mevcut milliyetçi beklentiler ve siyasi imaj tahkim edilir (Hobsbawn ve Ranger, 2000). Bu süreçte dizilerin yapımcıları etkili olabilir veya olmayabilir. Değişim süreci yapımcılardan ziyade genel sosyal-siyasal konjonktürle, siyasi karar alıcıların talep ve beklentileriyle ilaveten sosyal-siyasal ortamdan etkilenerek bu dizileri izleyen insanlarda oluşan algıyla ilişkilidir.

Sonuç olarak Selvi'nin (2020) ifade ettiği üzere, 2020 gençliğinin istediği siyasi lider; Atatürk gibi etkin bir figür olmalı ve yeri geldiğinde otoriter özellikler göstermelidir. En önemlisi de milliyetçi olmalıdır. Bu üç ana talep, 2010'lu yıllarda ortaya konan Muhteşem Yüzyıl dizisindeki portreye de uymaktadır. Fakat Türkiye'de bir önceki kuşağının lider algısı, demokratik ve grup katılımcısı gibi özelliklerle karakterize edilmektedir (Kelgökmen İlic ve Yalçın, 2017). Dolayısıyla ortada bir değişim bulunmaktadır. İlk değişense tarihsel kurguların sunumudur. Nitekim ilk olarak 2010'lu yıllarda tarihsel kurgu sunumunda farklılık oluşmuştur. Sonrasında da günümüzde en büyükleri henüz 20'li yaşlarına yeni varan gençlerin lider talebi değişmiştir. Bu durum sahte bir nedensellik değil, tersine yeni milli gelenek icadı ve bu bağlamda milli liderliğin yeniden kurgulanmasıdır (Hobsbawn ve Ranger, 2000). Elbette toplumsal algı sadece tarihi dizi ve filmlerden etkilenmez ama tarihsel kurgular da toplumsal algının şekillenmesinde oldukça etkin bir araçtır.

Kaynakça

- Anonim (2020). History (n). Online Etymology Dictionary. 15.08.2020 tarihinde https://www.etymonline.com/word/history#etymonline_v_12040 adresinden erişildi.
- Arslan, A. (2019). *İbn - i Haldun (4. baskı)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Balkın, J. M. (2004). Yapısöküm. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 13, 1, 321-332.
- Bayraktaroğlu, A. M. ve Çeliker, M. (2011). Lider İmajının Yaratılmasında Fotoğrafın İşlevi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Hakemli Dergisi*, 7, 1-29.
- Belge, M. (2003). Milliyetçilik ve Sol. *Birikim Dergisi*. 165. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-165-ocak-2003/2353/milliyetcilik-ve-sol/2947>
- Bilis, A. (2013). Popüler Televizyon Dizilerinden Muhteşem Yüzyıl Dizisi Örneğinde Tarihin Yapısökümü. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 45, 19-38. <https://doi.org/10.17064/IÜİFHD.66423>
- Bloomberg. (2018). Trump: Küreselleşme Doktrinini Red Ediyoruz. 20.03.2020 tarihinde, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2158687-trump-kuresellesme-doktrinini-reddediyoruz> adresinden erişildi.
- Bouma, A. (2011). Turkmenistan: Epics in Place of Historiography. *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas*, 59(4), 559-585.
- Burke, P. (2014). *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*. 4. Baskı. Çev. M. Küçük. Ankara: Doğu Batı.
- Çakır, R. (2020). Türkiye’de Milliyetçilik İslamcılığı Neden ve Nasıl Yutuyor? 01.06.2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=MInrJK7oAIM> adresinden erişildi.
- Derrida, Jacques (1997) *Of Grammatology*. Çev. G. Chakravorty Spivak. Baltimore: The Johns Hopkinson University.
- Emecen, F. (2010). Süleyman 1. TDV İslam Ansiklopedisi. 19.03.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-i#1> adresinden erişildi.
- Engin, V. ve Şimşek, A. (2017). *Türkiye’de Tarih Yazımı (2. baskı)*. İstanbul: Yeditepe.
- Hennigan, W. J. (2018). “We Reject Globalism.” President Trump Took “America First” to the United Nations | Time. 21.03.2020 tarihinde, <https://time.com/5406130/we-reject-globalism-president-trump-took-america-first-to-the-united-nations/> adresinden erişildi.
- Hobsbawn, E. ve Ranger T. (2000). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University

- Hocaoğlu, D. (2017). *Tarih Kavramı: Res Gestae-Historia Rerum Gestarum*. V. Engin ve A. Şimşek (Ed.), *Türkiye’de Tarih Yazımı* (ss. 23-33) içinde. İstanbul: Yeditepe.
- İbiş, F. (2012). Hermenötik ve Yapısöküm Kuramına Genel Bir Bakış. *Toplum Bilimleri Dergisi*. 6, 11, 31-40
- İnalcık, H. (2008). Fransız Anales Ekolü ve Türk Tarihçiliği. T. Takış ve S. Aksoy (Ed.), *Halil İnalcık, Makaleler 2* (ss. 311–324) içinde. Ankara: Doğu Batı.
- İbn-i Haldun (2004). *Muhaddime 1. Cilt*. Çev. H. Kendir. İstanbul: Yenişafak.
- Kabacaoğlu, Ö. (2009). Küresel Finansal Kriz: Devletlerin Azalan Gücü. 12. Ege Üniversitesi Uluslararası İktisat Öğrencileri Kongresi: İzmir: Ege Üniversitesi.
- Kanar, M. (2010). Şahname 1. TDV İslâm Ansiklopedisi. 18.03.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahname#1> adresinden erişildi
- Kanat, C. (2017). *Tarihin Medya ile İmtihanı (3. baskı)*. İstanbul: Yeditepe.
- Kastrissis, D. (2013). The Historical Epic Aḥvāl-i Sulṭān Meḥemmed (The Tales of Sultan Mehmed) in the Context of Early Ottoman Historiography. E. Çıpa ve E. Fetvacı (Ed.), *Writing History at The Ottoman Court Editing The Past, Fashioning The Future* içinde (ss. 1–22). www.jstor.org/stable/j.ctt16gz87c
- Kaya, R. ve Günel, H. (2015). Tarih Öğretmenlerinin Muhteşem Yüzyıl Dizisi Özelinde Tarih Konulu Film ve Dizilerin Öğretimde Kullanımına Yönelik Görüşleri. *Turkish History Education Journal*, 4 (1), 1-48. Doi: 10.17497/Tuhed.185614
- Kelgökmen İlic, D. ve Yalçın, B. (2017). Y Jenerasyonunun Farklılaşan İş Değerleri ve Liderlik Algılamaları. *Journal of Yasar University*, 12/46, 136-160.
- Keskin, H, Kiriş, H, Şentürk, C. (2006). 2001 Krizinin Ekonomik Ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme Çabası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 46-73.
- Koyuncu, A. (2012). Bir Yapısalcılık Eleştirisi: Derrida ve Yapısöküm. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*. 22, 301-317.
- Kültürel, Z. (2010). Şahname 2. TDV İslâm Ansiklopedisi. 21.03.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahname#2-turkce-tercumeleri%0A> adresinden erişildi.
- Manuwald, G. (2014). “Fact” and “Fiction” in Roman Historical Epic. *Greece and Rome, Second Series*, 61(2), 204–221.
- Milliyet. (2003). Türkiye-ABD... 2003 "Stratejik Ortaklık" Ve "Çuval" Yılı Oldu! 06.04.2020 tarihinde erişildi. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/turkiye-abd-2003-stratejik-ortaklik-ve-cuval-yili-oldu-5131096>
- NTV Editör. (2004). 2003’e damgasını vuran olaylar. 17.12.2019 tarihinde, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/249515.asp> adresinden erişildi.
- Oğan, S. (2018). Dünyada Düşüşteki Küreselleşme ve Yükselen Milliyetçilik. 07.08.2020 tarihinde <https://turksam.org/dunyada-dususteki-kuresellesme-ve-yukselen-milliyetcilik> adresinden erişildi.

Ortaylı, İ. (2018). *Defterimden Portreler*. İstanbul: Kronik.

Özkök, E. (2019). 23 Haziran Sonrasında Dindarlık Ne Durumda Atatürkçülük Ne Oldu. *Hürriyet*. 06.08.2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ertugrul-ozkok/23-haziran-sonrasinda-dindarlik-ne-durumda-ataturkculuk-ne-oldu-41289050> adresinden erişildi.

Öztaş, S. (2011). Tarih-Sinema İlişkisi ve Sinema Filmlerinin Tarih Derslerinde Kullanımının Önemi. M. Öz (Ed.), *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu (Bildiriler)* içinde (797-807). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Öztuna, Y. (2006). *Kanuni Sultan Süleyman*. İstanbul: Babıali Kültür.

Paul, H. (2015). *Key Issues in Historical Theory*. New York: Routledge.

Pirim, O. (2003). 2003 Türkiye’de de Fırtınalıydı. *Deutsche Welle*. 06.04.2020 tarihinde erişildi. <https://p.dw.com/p/AbSC>

Reyhan, C. (2019). Toplumsal Kuram Açısından Tarihsel Malzeme. A. Şimşek (Ed.), *Tarih Nasıl Yazılır: Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji (2. Baskı: 93-113)* içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu

Sakaoğlu, N. (2017). *Osmanlı Tarihi Sözlüğü: Kavramlar, Kurumlar, Olaylar*. İstanbul: Alfa Tarih.

Sakal, F. (2019). Tarih Yazımında Temel Kavramlar. A. Şimşek (Ed.), *Tarih Nasıl Yazılır: Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji (2. Baskı: 29-48)* içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu

Selvi, A. (2020). Sosyal Medyaya ‘Unutulma’ Düzenlemesi Geliyor. *Hürriyet*. 06.08.2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/sosyal-medyaya-unutulma-duzenlemesi-geliyor-41557903> adresinden erişildi.

Şaylan, G. (2016). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. Ankara: İmge.

Şimşek, A. (2017). Giriş ya da Heredotos’tan Bugüne Tarihyazımına Kısa Bir Bakış. V. Engin ve A. Şimşek (Ed.), *Türkiye’de Tarih Yazımı (2. baskı: 1-20)* içinde. İstanbul: Yeditepe.

T24. (2008). Can Dündar'dan 'Mustafa' savunması... 31.05.2020 tarihinde <https://t24.com.tr/haber/can-dundardan-mustafa-savunmasi,14989> adresinden erişildi.

Yanık, H. (2016). Yapısöküm üzerine birkaç not. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 91-98.

Yıldırım, E. ve Hira, İ. (2016). Türk Televizyon Dizilerinde Oryantalist Yansımalar: Muhteşem Yüzyıl Örneği. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 43-53. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pesausad/issue/26078/274873>



Yayın Kritiği

Tarihyazımı

Yazar: Michel de Certeau

Çev. Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020, 503 sayfa.

Sedat GENCER*

orcid/0000-0001-6873-4391

Giriş

Daha önce “*Tarih ve Psikanaliz*” başlığı ile tarih yazımı alanındaki makalelerinden oluşan bir derlemesi yayınlanan (Certeau, 2009) Michel de Certeau’nun (1925-1986) bu alandaki temel metni de (*L’écriture de l’Histoire*, 1975.) Türkçeye “Tarihyazımı” başlığı ile kazandırıldı (Certeau, 2020). Hayden White, Paul Veyne ve Paul Ricoeur gibi isimlerin tarih ile ilgili temel metinleri daha önce Türkçeye çevrilmişti. Doğu Batı Yayınlarının Certeau çevirisi bu birikimi Türkiye’de daha da zenginleştirmiştir. Peter Burke geç yirminci yüzyılın en yaratıcı kültür teorisyenlerinden biri olarak kabul ettiği Certeau’nun dokuz farklı disiplin (tarih, teoloji, felsefe, sosyoloji, antropoloji, dilbilim, edebiyat, coğrafya ve psikanaliz) içinde bir sosyal bilim pratiği yürüttüğünü belirtmiştir. (Burke, 2002: 27). J. F. Lyotard, M. Foucault, J. Derrida ve P. Bourdieu gibi isimlere oranla daha az bilinen bu çok yönlü entelektüel Fransa dışında da ancak 1990’lı yıllardan sonra tanınabilmiştir. (Weymans, 2004: 161-162). Türkçeye tarih yazımı ile ilgili bu eserlerinin dışında, sıradan insanın gündelik hayatındaki direnme pratiklerine odaklandığı kültür sosyolojisi alanındaki öncü çalışması çevrilmiştir. (Certeau, 2009a, 2010).

* Öğr. Gör. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü. sedatgencer@hotmail.com

Certeau Fransa'da ise 1968 olaylarını analiz ettiği çalışmasının yayınlanması ile dikkatleri üzerine çekmiştir. O, bu dönemde Paris'te antropoloji dersleri vermektedir. Certeau'nun tarih yazımı, çağdaş toplum ve kültüre yönelik analizleri onu kamuoyunda daha da tanınır hale getirmiştir. Kaliforniya Üniversitesi'nde 1978-1984 tarihleri arasında çalışmış ve ayrıca pek çok ülkeden konferanslar vermesi ve konuşmalar yapması için davet almıştır. Arkasında hacimli bir külliyat bırakan Certeau 1986 yılında hayata veda etmiştir. (Moingt, 1996: 480).

İyi bir ilahiyat ve felsefe eğitimi alan Certeau din tarihinden mistisizme, günlük yaşamdan, çağdaş kültüre uzanan geniş bir alanda çalışmalar yapmıştır. Ortaya koyduğu yapıtlar sosyal ve beşerî bilimlerin alanındaki disiplinlerarasılığın yetkin örnekleri olarak kabul edilmektedir. Luce Girard'a göre "*çok sayıda bilim dalını ve yöntemi katederek bir konudan diğerine bir araştırmadan diğerine ulaşan düşünce yolculuğunda*" Certeau disiplinlerarası tutumun sözcülüğünü yaparak bu yöntemi yaygınlaştırmayı, büyük bir anlatı inşa etmeyi veya farklı disiplinlerde bir otorite olmayı amaçlamamıştır. Certeau'ya göre "*Bir sorunun, var olan bilginin önermeleriyle ifade edilmekte zorlanması onun anlamdan yoksun olduğunu söylemek için yeterli değildir*" (Giard, 2009: XIV). Bu yüzden "*toplum ve insan bilimlerinin son önermelerinden ödünç alınmış kategorileri ve yöntemleri birbirine ekleyerek onları bilimsel bir kuram düzeyine*" çıkarmayı seçmiş ve bununla birlikte tarih disiplini çalışmasının hep merkezinde yer almıştır. (Giard, 2009: XII, XVII). Bu ilgisi onun tarihsel çalışmalarını zenginleştirdiği gibi disiplinin epistemolojik temellerine yönelik sorgulamalarını da derinleştirmiştir. Certeau'nun metni, tarihin bilimsel bir disiplin olma imkanını sorgulayan postmodernist itirazın yol açtığı Ronald Barthes, Paul Veyne, Hayden White, Lawrence Stone ve Paul Ricoeur gibi isimlerin çalışmaları ile zenginleşen birikimin tam ortasında durmaktadır. (Chartier, 1998: 145-155). Tarih disiplinin gerçekliği öğrenme arzusunu bir anlatı-metin haline getirmesi araştırma süreci ile yazı/üslup arasında bir gerilime yol açmakta ve Certeau da buna dikkat çekerek tarihçileri kendi meslekleri üzerine düşünmeye sevk etmektedir. (Bourdieu-Chartier, 2014: 12-13).

"Tarih ve Psikanaliz" derlemesinde yer alan makaleler "Tarih Yazımı" kitabındaki soru, sorun ve temaların daha da geliştirip derinleştirilmiş halidir. Certeau'nun bu alanında fikri gelişiminin kavranması adına önce "Tarih Yazımı" kitabına bakılması gerekmektedir.¹ Bu kitap dört bölüm halinde kurgulanmıştır. Birinci bölümde Certeau "Tarih Nasıl Yapılır?" ve "Nasıl Yazılır?" alt başlıkları ile tarih yazımını mümkün kılan koşulların bir sorgulamasını yapmıştır. Kitabın ana gövdesini bu birinci bölüm oluşturur. (Certeau, 2020: 39-166). Onun tarihçilik mesleği ve tarih yazımına yönelik yorumlarını buradan takip etmek mümkündür. İkinci bölümde dinin 17. ve 18. Yüzyılda yaşadığı değişimlere (Certeau, 2017: 169-290), üçüncü bölümde dile, etnografyaya, cadılar ve azizlerin yaşamöykülerine odaklanarak tarih yazımsal etkinliğin eleştirel analizini yapmıştır. (Certeau, 2020:

¹ Bu durum aslında Türkiye'deki çeviri faaliyetinin belirli bir sistematiğinden yoksun olarak yapıldığına işaret etmektedir. Certeau'nun -tarih yazımı alanındaki- önce geç dönem makaleleri sonra daha eski tarihli temel metni çevrilmiştir.

293-394). Dördüncü bölüm ise tarihin psikanaliz ve edebiyat ile kurduğu ilişkilerin tahliline ayrılmıştır. (Certeau, 2020: 397-493). İkinci ve üçüncü bölümler tarih yazımına yönelik ilgi ve birikimin kendi somut tarihsel çalışmaları ile bağlantısını göstermesi açısından da önemlidir. Certeau'nun ifadesi ile "TarihYazımı" metni, din tarihi çalışmaları aracılığıyla tarihçi olmuş birinin tarih yazımına gösterdiği bir saygı duruşudur. (Certeau, 2020: 35-36).

Farklı disiplinlerin coğrafyasında dolaşan bir seyyah olarak Certeau ortaya anlaşılması ve nüfuz edilebilmesi zor bir metin koymuştur. Bu anlamda çevirinin de okuyucunun alımlama/içselleştirme sürecini kolaylaştırmadığı ileri sürülebilir. İngilizce çevirisindeki gibi kısa ve açıklayıcı bir giriş yazısına yer verilerek (Conley, 1988: vii-xxiv) metnin ele alınabileceği bağlamın aydınlatılması cihetine gidilebilirdi. Ayrıca Certeau'nun da faydalandığı ve katkı yaptığı kuramsal literatürün-M. Foucault, R. Barthes, P. Veyne vb.-büyük bir kısmının Türkçeye çevrilmiş olmasına rağmen özellikle kendisinin din tarihi alanındaki çalışmaları ile daha özde Annales Ekolü içindeki tarihçilerin -Lucien Febvre, Emmanuel Le Roy Ladurie, Pierre Vilar, Henri Berr vb.-önemli yapıtlarının çevrilmemiş olması metnin daha geniş bağlamda değerlendirilebilmesinin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Son olarak Certeau'nun, Arthur Rimbaud, Franz Kafka, Marcel Proust, Joan Miro, Michelangelo ve Charlie Chaplin gibi daha çoğaltılacak isimler örneğinde edebiyattan, resim, heykel ve sinemaya uzanan bir referans çerçevesi içinde çalıştığı bütün bunlara eklenirse okuyucunun ne kadar derinlikli bir eser karşısında olduğu daha iyi tebarüz ettirilir.

Batı'nın Ötekisi Olarak Geçmiş

Certeau için tarih yapmak ve yazmak "toplumsal bir yaşam alanı, "bilimsel" uygulamalar ve bir metin yazma biçimini bir araya getirmek" demektir. Tarihçi şimdiki zaman içinde disipline özgü çözümlene biçim ve argümanlarını kullanarak geçmiş gerçekliği bir söyleme dönüştürmektedir. Certeau da kitabında, içinde yaşadığı toplum ile ölüm arasında kendi çalışma yöntemleriyle bağ kurmaya çalışan tarihçiyi ve onun ortaya koyduğu pratiği sorgulamaktadır (Certeau, 2020: 88, 90). Certeau için tarih yazımı, yazı aracılığı ile "öteki" olarak tanımlanan geçmiş gerçekliğin/deneyimin bir söyleme dönüştürülmesi demektir. Schelling'ten yaptığı alıntı onun yaklaşımının özünü vermektedir. "*Gerçek olgularla ilgili öykü bizim için kuramsal nitelikte bir şeydir.*" Certeau'ya göre yazı, geçmiş deneyimin yerine geçemez, onu temsil edemez, ancak yine de dilbilimsel yeti kendine benzemeyeni bir söylem içinde ifade edebilir. Bununla beraber: "*O öykü insanı yanıltır çünkü gerçek adına konuştuğunu iddia eder.*" Bu anlamda onun için tarih yazımının görevi birbirine zıt iki terim olan gerçek ve söylemi birbirine eklemleyebilmektir. Certeau'nun kitabı da söylemin gerçeklikle kurduğu ilişkinin sorgulanmasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Certeau, 2020: 14).

Ona göre yazı Batı tarihini yaratan unsurdur. Sömürgecilikle bağlantılandığı Batı tarih yazımı aynı zaman da onun için Batı tarihi demektir.

Batılı özne fethettiği uzamda (Amerika/Yeni Dünya) karşılaştığı ötekiyi nesneleştirerek Batı tarihini ve buradan da kendi iktidarını üretecektir. Bu, Certeau'ya göre modern Batı kültürüne özgü bir yapıdır: *“Bir şeyden söz edip anlaşılır kılabilmek için ötekiyle ilişki kurmak gerekmektedir. Anlaşılır olmak adına kendine “ötekine”- vahşi, geçmiş, deli, çocuk, üçüncü dünya- dönüştürdüğü şeyi değiştirerek yol almakta ya da ilerlemektedir.”* (Certeau, 2020: 12, 18). Tarih yazımı öncelikle bugünü geçmişten ayırmakta ve bu anlamda modern Batı tarihi de şimdiki zaman ile geçmiş arasındaki bir farklılık görülmesinden neşet etmektedir. Şimdiki zaman ile geçmişin birbirinden kopartılması ve yeninin/şimdinin ön plana çıkarılması Batı'da ölümün bir saplantı haline getirilmiş olması ile ilgilidir. Batı düşüncesinde esas olan ölümü yaşama katılma, onu etkileme biçimi olarak mümkün olduğunca yadsımak ve hatta ölümlerin mevcudiyetine inanmamaktır. Batının zaman ve ölümle süreklilik ekseninde ilişki kuran Batı dışı kültürlerden ayrıldığı nokta da burasıdır. Batı tarih yazımı kendine bir ayırım veya başlangıç noktası tayin ederek geçmişi geride bırakmak amacındadır. Ortaçağ, Modern Tarih, Rönesans ve Devrim vb. isimlerle oluşturulan yeni zaman dilimleri/kronoloji kendisinden önceki sürece ve gerçekliğe ölü muamelesi yapmakta; ama dini gelenek, kopuşu öne çıkararak bu söyleme sürekliliğe vurgu yaparak müdahale etmektedir. Geçmiş yeni bir şekilde yorumlama isteği Batıya özgü bir tuhaftır ve “geçmişlerin” zamanın geçtiğini göstermek için şimdiki zamandan uzaklaştırılması anlamına gelir. Ölümün ehlileştirilmesi olarak da formüle edilebilecek hastalıklı söylem tarih yazımının “uydurduğu” “öteki”nin araştırılmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla Certeau için: *“bu çelişkili proje anlamla birlikte bu yabancıların ötekiliğini anlamayı ve gizlemeyi ya da aynı anlama gelen mevcut yaşama hala musallat olan ölümleri sakinleştirmeyi ve onlara yazılı mezarlar sunmayı amaçlar.”* (Certeau, 2020: 17, 19).

Batı'da dört yüzyıldan bu yana tarih yapmak, yazmak demektir. Bir uygulama olarak tarih yazımı, toplumun kendine ait olan uzamı denetleyebileceğini simgelemekte ve içinde yaşanan toplumsal belirsizliği giderebilmek için toplumu tanıma ve ona hâkim olma isteğini dillendirmektedir. Geleneği bir geçmişe benzeterek dışlamakta ve onu yazı ile şimdiki zamanın koşullarında tekrar üreterek kendine ayrıcalıklı bir milat belirlemektedir. *“Yazı gizlenmiş bir hakikati bulup ortaya çıkartmakla ilgilenmez, o daha çok zamansal dilimlere bölünmüş yeni bir uzam ve günümüzde anlaşılabilir söylem görünümüne sahip uygulamalar- bu tam olarak “tarih yapmaktır”- yapılmasını sağlayan senaryolar”* üretmektedir (Certeau, 2020: 22-23). Tarih yazımının geçmişe yönelik ilgisi, bulunduğu yer (şimdiki zaman) ve bu yerin ihtiyaçları ile bağlantılıdır. Bu durumun ona geçmiş anlama ve yorumlama konusunda bir yeterlilik ve yetkinlik sağladığını düşünmektedir. Neticede, Batı iki türlü bir ayırım ve ötekileştirmeye giderek ilerlemeci bir zaman kurgusunda kendi yerini/şimdisini-kendi geçmişine rağmen-ön plana çıkartmakta hem de diğer halkların ve toplumların tarihini bu kurgu ekseninde değerlendirmektedir. Batı, ölüm ve öteki ile özdeşleştirdiği geçmiş gerçekliğe kendi gelişimini onaylama rolü biçmiştir.

Kurmaca Bir Söylem Olarak Tarih

Certeau'ya göre "geçmiş denilen şey içinde yaşadığımız zaman diliminde üretilen bir" kurmacadır. Tarih yazımı; geçmiş gerçekliğin karmaşıklığını arşiv ve belge dünyasında hazırlanmış teknikler yardımıyla indirgeyerek daha da denetlenebilir bir söylem haline getirmiş ve şimdiki zamanın karmaşıklığını açıklamaya yönelik akılcı bir görünüme kavuşturmuştur. Bu, konu edindiği geçmiş gerçeklikten de parçalar içeren bir bilimsel açıklama olsa da iktidarın güncel toplumsal stratejilerine, geleneksel referansları yeniden yorumlayarak katkı sunan modern Fransız tarih yazımının burjuva ve akılcı karakterine işaret etmektedir (Certeau, 2020: 28-29). Güncel gerçeklikten/şimdiki zamandan yola çıkan, iktidara bağımlı ve belirli bir kamusal ilgiye hitap eden teknik çalışma nihayetinde kurmaca bir oyundur. Bu oyun aktüel bağlamda üretilmektedir. Burası onun üretim yeridir. Bu üretimin arkasında eskinin geride bırakılması ve aşılmasını öngören evrensel bir ilerleme tasavvuru bulunmaktadır. İktidara, şimdiki zamana, tarihçiye, topluma ve diğer unsurlara bağlı oluşan tarih yazma etkinliğinin içinde inşa edildiği karmaşıklığının kavranmasını bu tasavvur karanlıkta bırakmaktadır. (Certeau, 2020: 30, 56, 98-109). Certeau'ya göre: "Tarihyazımı-siz okuyuculara yakınlaşan ve bulunduğumuz yere değer katan-ödüllendirici zamanı yasaklanmış bir zamanın gölgesiyle örtmektedir" (Certeau, 2020: 149).

Yazmak bu üretim yerinde ölümle karşılaşmak ve şimdiki zamanın koşullarında yeniden canlandırılan ölüm ve öteki ile hesaplaşmaktır. Bu anlamda tarih yazımı durmadan söylem üretmekte ve geçmiş gerçeklikten, geçmişe rağmen söz edebilmektedir. Belirli bir çalışma tekniği ve yönteme dayanan-nedensellik ve zamansallık ilişkileri içinde olguların sunumu, düzenlenmesi ve yorumlanması-ön kabul aslında geçmişi bir türlü araştırma nesnesine dönüştürememektedir. Kendi çalışma tekniği ve yöntemini kendi nesnesi olarak görmek istediği geçmişe dayatmaktadır. Dolayısıyla tarih yazımı kendi varlığından habersiz felsefi bir söylemden başka bir şey değildir (Certeau, 2020; 32-33). Burada Certeau M. Foucault'nun "Bilginin Arkeolojisi"ne gönderme yapmakta ve tarihin baskı altında tutarak tamamen yok edemediği; ama görünmez hale getirdiği geçmiş(i) üretim biçimini sorgulamaktadır. Ona göre tarihçi, ancak "düşsel anlamda yeniden canlandırabildiği gerçek hakkında yazmaktadır." (Certeau, 2020: 35-36).

Tarih, kurgusal bir söylem olmasına rağmen "kendisinden başka bir şey gibi sunduğu" geçmiş hakkında belirli bir gerçekliği içerir ve bu da onu bilim olma sınırında tutmaktadır. Bu durum tarihinin ideolojik duruşunu da aşan ve hatta onu da belirleyen bir üretim sürecidir. "Tarihe bir çekidüzen verebilmek için bir yer ve zaman dilimiyle ilişkilendirilmesi gerektiği doğru olmakla birlikte önce sahip olduğu üretim teknikleriyle ilişkilendirilmesi gerekir" (Certeau, 2020: 111). Bu üretim sürecinde tarihsel veri yerine bir eylem olarak tarih yazımı geçirilmiştir. Certeau tarihin gerçeklikten vazgeçtiği ve tamamen kendi içine kapandığını değil, gerçekle kurduğu ilişkiyi değiştirdiğine işaret etmektedir. Bu ilişkide her tarihsel olgunun bir uygulamaya dayandığı ve göstergesi olduğu eylemin de anlamsal bir karşılığa sahip olduğu iddia edilmektedir. Gerçeğin içinden anlamın çekilip

alınamaması, gözlenen gerçekliğin ortaya çıkardığı anlam araştırmasını yoruma dayalı bir çözümlemeye dönüştürmektedir. Orada olan/duran geçmişi belirli türde bir gerçekliğe işaret eder hale getiren uygulamanın adı tarih yazımıdır. Dolayısıyla tarih yazımı sürekli iki kutup arasında gidip gelmektedir. Bir yandan belirli bir gerçekliğe göndermede bulunurken ama aynı zamanda bu gerçekliğin de kendi düzenlediği ve belirlediği şekilde anlamlandırılmasını sağlayan kapalı bir söylem inşa etmektedir (Certeau, 2020: 42, 58).

Bu bağlamda Certeau için tarihin ele alınabileceği iki konum bulunmaktadır. Birincisi bilinen gerçekten yola çıkar. Burada tarihçi elindeki belgeleri belirli bir mantığa göre tasnif edip yorumlayarak alanı için yeni yöntem ve modeller üretir ve aynı zamanda diğer disiplinlerin veri yöntem ve modelleri ile tarihinkini karşılaştırabilir. Diğerinde ise tarihçi geçmiş gerçekliğe kendi sorunsal çerçevesinde belirlenmiş bir akıl yürütme, kavrama, anlam üretme biçim ve yöntemleri açısından yaklaşır:

Bir yanda çözümlemenin sonucu olan gerçek var, diğer yanda gerçeğin varlığını baştan koşulsuz kabul eden (postulat) çözümleme. Birinci tip tarih düşünülecek türden şeyler ve bunları kavrama koşullarını sorgular; diğer tarih tipi ise belli bir geçmiş bilgisi sayesinde bir zamanlar yaşanmış, toprak altında kalmış olanı açıklayabileceğini iddia eder. (Certeau, 2020: 66-67).

Dolayısıyla biri açıklayıcı bir öykü kurgularken diğeri anlaşılabilir olgu ve verilerin tespitinden öteye geçemez. Tarih bu iki biçim arasındaki rekabeti hiç de sağlam olmayan bir zeminde söyleme dönüştürme gayreti içindedir: *“Aydınlatmaya çalıştığı bu yabancı olduğu evrenin bir parçası olan tarih çok eski zaman dilimlerine hayat verdiğini sanırken aslında onları kendi koyduğu kurallara göre yeniden yorumlamaktan başka bir şey yapmamaktadır.”* (Certeau, 2020: 68, 70).

Tarih son tahlilde anlam üretme ve (yitirilmiş gerçek olarak) geçmişi mantıksal bir söylem kipine dönüştürme peşindedir. Bu da gerçekliğe göndermede bulunarak onu yeniden simgesel düzeyde diriltiren dil yetisi ile mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte sözcüklerin ifade ettiği şeylerle aralarında gerçek bir bağlantı bulunmamaktadır. Bu noktadan itibaren Certeau, R. Barthes'e referansla tarihin göstergesinin artık gerçeklik değil, anlaşılabilirlik olduğunu dile getirir. Dille üretilen kurmaca tarihin her şeyden önce bir öykü olduğuna işaret etmektedir. Tarih bu açıdan *“geçmişi ancak kendi üretim eylemini açıkladığı ölçüde”* anlayabilmekte kendi teknik ve yöntemi ile geçmişi ancak anlaşılabilir bir temelde kurgulayabilmektedir. Bu durum bir bakıma tarihin geçmiş gerçekliği değerlendirebilmesindeki sınıra ve dolayısıyla onu kavrayabilmesindeki yetersizliğe işaret etmektedir. Tarihin bu söylemi gerçeklikle oynar, ona müdahale eder, onun yerini değiştirir ve bununla da yetinmeyerek geçmiş (gerçekliğin) yerine kendi anlamını yerleştirir (Certeau, 2020: 77-78). Söylem bugün ve geçmiş arasındaki bir ayrımın üstüne oturur. Kendisine aslında var olmayan (geçmişte) bir başlangıç noktası tayin eder. Şimdiki zamana geri gelebilmek için zamanı dilimlere-olaylar, dönemler, veriler ve diziler şeklinde-bölüp, farklılaştırır ve tasnif

eder; ama aynı zamanda bu farklılıkları birbirleriyle ilişkilendirerek anlaşılabilir, kavranabilir süreklilikler de üretir: *“Anlam üretme ve geçmişin anlaşılmasını sağlayan etkinlik aynı zamanda boyun eğilen bir etkinliğin semptomu, düşünülebilen nesnelere haline getirdiği olaylar ve yapılanmaların sonucu, açıklayamadığı düzenleyici bir oluşumun yeniden canlandırılmış halidir”* (Certeau, 2020; 80).

Sonuç: Bir Gömme Ritüeli Olarak Tarih

Bu yeniden canlandırma tarihsel söylemin geçmişle ilgili her şeyi kapsadığı anlamına gelmemektedir. Nihayetinde bu söyleme ne aşırı değer vermek ne de onu bütünüyle küçümsemek gerekmektedir. Metinleştirilerek geçmişin bilgisine dönüştürülen tarih araştırması, gerçekliği yeniden oluşturamamakta onu ancak sınırlı oranda temsil edebilmektedir. Tarih araştırması, yazının kalıbına dökülüp bilimsel bir form aldığı anda, nesnesine daha da yabancılaşan söylem geçmişe tam olarak nüfuz edememekte ve buna rağmen toplumsal yaşamı kısmen yansıtabilmekte, eleştirebilmekte ona bir yön tayin edebilmektedir. Bu da tarih yazımının asıl işlev gördüğü alandır. Farklı geçmişleri birbirine eklemleyerek içinde yaşadığı topluma kendini anlatma ve tanıma olanağı yaratmaktadır. Şimdiki zaman ile yakın veya uzak köken arasında karşılaştırma yapan tarih yazımı, insanın ve toplumun gelişimini anlatan bir öykü görünümünde günün koşullarında mit ve teolojinin yerini almaktadır. Söylem; ölümü yadsırken tarih yazımı; diriltmekte, geçmiş ile bugün arasında bir iletişimi ve alışverişi mümkün kılan zemin böylece inşa edilmektedir:

“İlkinde yazı bir gömme ritüeli görevi görür, ölümü söylem içine yerleştirerek ondan kurtulur. İkincisinde simgeleyici bir işleve sahip olduğundan bir topluma dilyetisi ve geçmişten yola çıkarak kendi bulunduğu yeri belirleme olanağı sunar ve böylelikle içinde yaşanan zaman dilimine özgü bir alan oluşturur. Geçmişin “bıraktığı izi kayıt altına almak” demek hem ölüye yer açmak hem de akla yatkın olan şeylere ait uzamı yeniden düzenlemek, olumsuz bir bakış açısı doğrultusunda yapılması gerekeni belirlemek ve sonuç olarak canlılara bir yer açmak amacıyla ölüleri kullanan bir öyküleme biçiminden yararlanmak demektir. Hayatta olmayanlara bir çekidüzen vermek hayatta olan okuyucuya yönelik bir standartlar sisteminin tersini ifade etmenin yanısıra yazar ile okuyucu arasında öğretici bir ilişki kurulmasını sağlar” (Certeau, 2020: 163).

Certeau'nun metni son tahlilde gelişmiş bir tarih yazım geleneğinin kendi içinden aynı oranda gelişmiş bir epistemolojik eleştiri de çıkarabildiğini göstermektedir. Büyük oranda belge ağırlıklı bir tarih yazımı faaliyeti içinde “nitelikli yapıt üretmeyen” Türk tarihçiliğine (Şimşek, 2017: 23) bu eleştirinin söyleyeceği çok şey bulunmaktadır. En azından Certeau'nun sorguladığı anlamda farklı disiplinlerle iş birliği içinde geçmişe belirli bir sorunsalın perspektifinden bakan bir tarihsel söylemin kurulabildiğini, Türkiye'deki tarihçilik pratiği ölçeğinde iddia etmek güçtür. Daha da önemlisi Michel de Certeau sorgulamasını

Batı tarih yazımının öteki/ölümle ilişkisi bağlamında yapmasına rağmen Hindistan örneğinde ölümü saplantı hale getirmeyen Batı dışı kültürleri işaret etmesi Türk tarihçiliği açısından büyük önem arz etmektedir. Certeau'ya göre bu kültürler eski ve yeni biçimlerin bir arada var olabileceklerini kabul etmektedirler. (Certeau, 2020: 20).

Tanpınar da ölümü saplantı haline getirmeyip tevekkülle karşılayan ve onu bir son değil, yeni bir başlangıç ve süreklilik olarak gören ve hatta ferdin ölümü ile oluşan boşluğu cemiyetin yeni bir var oluşa çevirdiği medeniyet tasavvurundan söz ederken aslında buna bir gönderme yapmaktadır “*Tarihin mânâlandığı yer, bu hâtıralarla topluluk şuurunu devam ettirmesidir. Tarih, sanat eserleri, gelenekler, hepsi cemiyetin süreklilik şuurudur.*” (Tanpınar, 2000: s. 22). Devamında Tanpınar yeniyi değer haline getirerek öne çıkaran Batı etkisi ile Tanzimat’tan bu yana değişim içinde olan toplumun sürekliliğini-geçmişle bağlantısını-yitirerek bir devamsızlık içinde yaşadığını belirtmiştir. Certeau’nun terminolojisi ile dile getirilirse; tarih kendi toplumunu söylemsel düzeyde bir süreklilik içinde kavrayamamakta ve ölümleri ile yaşayanları arasında bir tarih yazımsal diyalektik kuramamakta ve kendine içinde yaşayabileceği bir şimdiki zaman yaratmakta zorlanmaktadır. Edip Cansever’in dizelerine yansıdığı gibi tarih “ölümü ve ölümlerini gömerek özgürleşmemektedir.” (Cansever, 2013: 106-109). Dolayısıyla Certeau’nun metninin en çok bu bağlamda ufuk açıcı bir okuma olanağı sunduğu ileri sürülebilir.

Kaynakça

- Bourdieu, P., Chartier, R. (2014). *Sosyolog ve tarihçi*. Z. Karaca (Çev.) İstanbul: Açılım.
- Cansever, E. (2013). *Sonrası kalır II bütün şiirleri*. İstanbul: YKY.
- Certeau, M. d. (2009a). *Tarih ve psikanaliz*. A. Sönmezay (Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Certeau, M. d. (2009b). *Gündelik hayatın keşfi I eylem, uygulama, üretim sanatları*. L. A. Özcan (Çev.) Ankara: Dost.
- Certeau, M. d. (2020). *Tarihyazımı*. O. Adanır (Çev.) Ankara: DoğuBatı.
- Certeau, M. d., Giard, L., Mayol, P. (2010). *Gündelik hayatın keşfi II*. E. Ataçay (Çev.) Ankara: Dost.
- Chartier, R. (1998). *Yeniden geçmiş tarih, yazılı kültür, toplum*. L. Arslan (Çev.) Ankara: Dost.
- Conley. T. (1988). Translator’s introduction: for a literary historiography. *Michel de Certau. Writing Of History*. New York: Columbia University, vii-xxiv.
- Giard, L. (2009). Sunuş kendi yolunda. *Tarih ve psikanaliz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, XI-XLIII.

Moingt J. (1996). Traveller of culture: Michel de Certeau. *New Blackfriars*, (909), 479-483.

Peter, B. (2002). The art of re-interpretation: Michel de Certau. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, (100), 27-37.

Şimşek, A. (2017). Giriş. *Türkiye’de Akademik Tarihçilik*. İstanbul: kronik, 7-24.

Tanpınar, A.H. (2000). *Yaşadığım gibi*. İstanbul. Dergâh.

Weymans, W. (2004). Michel de Certeau and the limits of historical representation. *History and Theory*, (43), 161-178.



Yayın Kritiği

Çok Disiplinli Çalışmalarda Osmanlı Yazımına Bir Örnek

Kutsal Roma İmparatorluğu ve Osmanlı:

Küresel Emperyal İktidardan Mutlakiyetçi Devletlere

(The Holy Empire and the Ottomans:

From Global Imperial to Absolutist States)

Yazar: Mehmet Sinan Birdal

Çev. Barış Özkul, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, 280 sayfa

Özgün Kabacaoğlu*

orcid.org/ 0000-0002-3665-2903

Giriş

Sosyal Bilimler genel kabul edildiği haliyle Aguste Comte tarafından 19. asrın ilk yarısında kurulmuştur. İlk çalışmaların üzerinden geçen yaklaşık yüz elli yıl içerisinde ise gelişmeye devam etmiş ve birçok farklı dala ayrılarak farklı disiplinleri bünyesinde barındırır olmuştur.

Sosyal bilimlerin farklı disiplinlere ayrılmasıysa, çeşitli alanlarda yoğun çalışmaların yapılması ve bilgi birikiminin artışı beraberinde getirmiştir. Uzmanlaşmanın bilimde gelişimi arttırdığı öne sürülebilir haldedir. Lakin bu uzmanlaşma, yani disiplinlerden herhangi birinde uzun yıllar çalışmak, bir noktadan sonra kuramların açıklamalarında tutarsızlık oluşma ihtimalini doğurmaktadır. Zira her disiplin kendi bağlam ve perspektifinden sorunlara yaklaşmakta ve bu nedenle de farklı bağlam ve bakışları kaçırabilmektedir. Böylelikle de hakikati kavramakta yetersiz kalma ihtimali doğmaktadır. Bu

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü , e-posta: ozgunkabacaoğlu@gmail.com

sorunun aşılması ise disiplinler arası çalışmalarla mümkün olabilir. Disiplinler arası çalışmalar sosyal bilim kuramlarının güçlenmesine yarar.

Sosyal bilim kuramlarının güçlenmesine yarayan çok disiplinli ya da disiplinler arası çalışmalardan birisi ise konu edilecek olan Mehmet Sinan Birdal'ın kitabıdır. İlk olarak 2011 yılında yayınlanan ve ikinci baskısını da 2017 yılında yapan **The Holy Empire and the Ottomans: From Global Imperial to Absolutist States** adlı kitap ilk olarak İngilizce dilinde okurla buluşmuş, ardından 2017 yılında İletişim yayınlarından Barış Özkul çevirisiyle, **Kutsal Roma İmparatorluğu ve Osmanlı: Küresel Emperyal İktidardan Mutlakiyetçi Devletlere** ismi ile Türkçe literatüre kazandırılmıştır.

Kitapta ise yazarın, ana uzmanlık alanı olan uluslararası ilişkiler teorilerinin eksik yanlarını ortaya koyarak bir giriş yaptığı görülür. Ele aldığı uluslararası ilişkiler teorilerini, tarihsel sosyolojiden yararlanmamaları nedeniyle eleştirmektedir. Zira yazara göre uluslararası ilişkilerde önemli bir sorun olan emperyal dış siyasetin, teritoryal temelli, eşit egemenler arası diplomatik sisteme, başka bir ifadeyle modern diplomasiye doğru evrilmesi meselesi, devletlerin yaşadığı dahili değişimlerle birlikte ele alınarak anlaşılabilir. Bu minvalde de yazar incelemesine uluslararası ilişkiler, tarihsel sosyoloji ve idari tarih alanlarını katarak bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmanın dönem sınırı ise Habsburglar açısından Şariken, Osmanlılar içinse Kanuni Süleyman ile başlar. Kabaca sanayi devrimine kadar devam eder.

Nihayetinde çalışma bu hali ile önemli bir eser olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle Osmanlı tarihi çalışmalarında Weber merkezli analizlerin tekrar ele alınması konusunda da kıymetli bir tartışmayı bünyesinde barındırmaktadır. Lakin bu artıları bir yana kitap bazı eksikleri de içinde barındırmaktadır. Özellikle Osmanlı tarih literatürü açısından bazı noksanlar dikkati çekmektedir. Nitekim Birdal'ın Osmanlılar hakkındaki bazı tespitleriyle literatürdeki tespitler arasında uyumsuzluk bulunmaktadır.

Bu yazıdaysa Birdal'ın çalışmasındaki söz konusu uyumsuzluklar ele alınacaktır. Bu minvalde de Osmanlı kurumları bağlamında söz konusu kitap tahlil edilecektir. Bunun için de Birdal'ın çalışması, literatüre girmiş Osmanlı çalışmalarıyla karşılaştırılacaktır. Buradan hareketle de Osmanlı kurumları hakkında yeni tartışmalara yönelik çağrılar yapılacak, ilaveten tarih disiplininden gelmeyen araştırmacıların düşebilecekleri olası hatalar da tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu çabaları gerçekleştirmek içinse Osmanlı sosyal ve idari kurumları hakkında neşredilmiş literatür gözden geçirilmiştir. Değerlendirmenin içerisine Osmanlılar hakkında yapılmış araştırmalar katılmıştır. Birincil kaynaklar ise çalışmaya bilhassa dahil edilmemiştir. Zira modern öncesi dönemin Osmanlılar ile alakalı birincil kaynakları bilindiği üzere günümüz alfabesi ile yazılmamıştır ve bu nedenle de ayrı bir uzmanlıkla kaynaklar tahlil edilebilir. Çok disiplinli çalışmalarda ise araştıran kişi tarihçi olmak zorunda değildir. İlaveten Osmanlıca da bilmesi gerekmez. Zaten çok disiplinli çalışmanın amacı da ortaya konmuş

literatürü yeni bağlamlarla ve kuramlarla tekrar ele almaktır. Çalışmaların içinde birincil kaynaktan yeni bilgiler olabilir veya olmayabilir. Bu sebeplerle de bu yazıda birincil kaynaklar yerine literatürde yer alan bilimsel araştırmalar göz önüne alınmıştır. Başka bir deyişle, tarihçi olmayan araştırmacıların da kolaylıkla ulaşıp tahlil edebilecekleri literatür değerlendirmeye dahil edilmiştir.

Bu noktada ise bu yazının kapsamı dahilinde bir açıklama yapmak zaruridir. Buna göre, Birdal'ın kitabı temelde uluslararası ilişkiler ile alakalıdır. Zaten yazarın uzmanlığı da bu disiplindedir. Lakin çalışmamızda sadece Osmanlı kurumları bağlamında bir tahlil yapılmaktadır. Dolayısıyla kitabın ele aldığı uluslararası ilişkiler kuramlarının tahlile katılmamasının nedeni açıklanmak zorundadır.

Bu minvalde de ifade edilebileceği üzere, bir eleştiri yazısında eleştiren etik bir sorumluluk taşır. Zira eleştirdiği bilimsel çalışma, emekle ortaya çıkmış, belli bir uzmanlaşma sonucunda neşredilmiştir. Öyleyse sarf edilen emeğe uygun bir titizlikte eleştiri gerçekleştirilmelidir. Bu amaçla da değerlendirmenin kapsamı sınırlandırılmıştır. Çalışmanın kapsamının Osmanlı kurumları ve bağlantılı İslam kurumları dahilinde tutulması da bu nedenledir.¹

Kitabın Savları ve Osmanlı Çalışmalarına Katkısı

Birdal'a göre Weber'in devlet tanımı ve rasyonel bürokrasi açıklamaları, toplumsal ve bu bağlamda devletsel değişimleri yeteri kadar açıklayamamaktadır. Daha detaylı incelemeleri ise Habermas'da bulmak mümkündür. Zaten Habermas'ın kendisi de Weber'i eleştirmiştir. Yazar da özellikle belirttiğine göre Habermas'tan yararlanmışır.²

Bu haliyle de kitap Osmanlı tarih yazımı, özellikle idari ve sosyal tarih çalışmalarında Türkçe literatüre önemli bir tartışma kazandırmaktadır. Zira Türkçe literatürde Weber yeri geldiğinde eleştirilse de bu eleştiri Habermas'ın rasyonalite kavramı üzerinden ele alınarak yapılmamaktadır. Weber eleştirileri, örneğin İnalçık'ta da (2019) görülebileceği üzere sadece Weber'e kısmen ya da tamamen karşı olmakla yapılır.

Sözü edilen Habermas – Weber tartışması ise eserin oturduğu teorik zeminin önemli ayaklarından birisidir. Yazarın öne sürdüğüne göre; uluslararası ilişkilerdeki değişim, emperyal-yayılmacı ideolojinin, teritoryal egemenliğin yüceltilmesine doğru değişmesi ile ilişkilidir. Lakin bu değişim sadece diplomatik değişim ya da devletlerarası ilişkilerin analizi üzerinden anlaşılabilir. Devletlerin

¹ Kapsamın Osmanlı kurumlarıyla sınırlandırılmasının sebebi uzmanlığımın Osmanlı tarihi ve kurumlarıyla alakalı olmasıdır. Uluslararası ilişkiler ve-veya Habsburg konuları ile alakalı değerlendirmeleri de hem Birdal'ın kendisine hem de konunun diğer uzmanlarına bırakmam daha doğru olacaktır.

² Weber, rasyonalizmi, bürokrasi tanımında kullanmakta, modern devleti rasyonel bürokrasi ve kurallara göre örgütlenen bir yapı olarak betimlemektedir. Habermas ise bunu eleştirmektedir. Bu nedenle de kendisi detaylı bir şekilde rasyonalizmin ne olduğunu, Weber'in tezlerini inceler ve kitabında bunlara yönelik bir tartışma gerçekleştirir (Habermas, 2019; Weber, 1978). Birdal da Habermas'a katılır.

dahili yapıları ve bunların değişimi de hesaba katılmalıdır. Bir başka deyişle iç siyaset ile dış siyaset birbirini etkiler. Bu nedenle, Habermas'ın kuramları iç siyasi değişimin anlaşılması için dikkate alınmalıdır. Lakin uluslararası ilişkiler disiplindeki klasik bakışlar dış siyasi değişim ile iç siyasi değişim arasında bir ilişkiyi kabul etmezler. Nitekim bu farklı bakışların çalışmada bir analizi de yapılır (s. 21-27).

Bu analizlerin sonucunda Birdal'a göre egemen devlet, modernitenin bir ürünüdür (s.27). Modernizmin oluşmasındaysa siyasi - etik meşrulaştırma söylemleri oldukça etkilidir (s. 31). Yani modern devlet, modernizmi var eden yeni bir etik anlayış ile mümkün olmuştur. Bu anlayışa uygun yeni bir siyasi meşruiyet görüşü gelişmiştir. Bu yeni meşruiyet söylemlerinin etkisi altında da ilk olarak dahili sosyal kurumlar değişir ve yeni bir egemenlik bakışı gelişir. Bu minvalde de öncelikle emperyal egemenlik sorgulanır. Yerini teritoryal egemenlik anlayışı alır. Bu anlayış sonucunda da emperyal devlet Habermas'ın ele aldığı şekliyle bir rasyonalite krizine girer ve ardından da başarılı reformlar yapabilen ülkeler teritoryal egemen - mutlakiyetçi devletlere evrimleşir. Sonrasında da modern devlete giden süreç başlar (s. 34 - 35). Bu süreçle anlaşılmadan, modern diplomasi sistemi kavranamaz. Zira modern diplomasi sistemini var eden şey son kertede ülkelerin egemenlik bakışlarındaki değişimdir.

Bu bağlamdaysa esasen çeşitli çalışmalar mevcuttur. Fakat kitabın savına göre genellikle yapılan çalışmalar, Kutsal Roma Alman İmparatorluğuyla, Osmanlı İmparatorluklarını bünyelerine dahil etmemektedir (s. 39). Halbuki bu iki devlet yapısı emperyal iktidarın uzun soluklu olarak var olabildiğini de gösterir. Nitekim Fransa ya da İngiltere mutlakiyetçi teritoryal devletler halini aldıkları zamanda bile Osmanlı ve Kutsal Roma Alman İmparatorluğu halen daha emperyal iktidarlara sahiplerdir. Bu minvalde de Habsburg ve Osmanlı hanedanlarının durumlarını ele almak, Avrupa'daki devletler sistemi değişiminin aşamalarını daha detaylı açıklayacaktır. Fransa ya da İngiltere örnekleri çok yönlü değişim dinamiklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır, çünkü tekil örneklerdir.

Ayrıca Osmanlıların incelemelere dahil edilmemesindeki bir başka neden de Avrupa merkezli bakışlardır. Evrensel nitelikli teoriler içinse Osmanlıları da incelemeye dahil etmek gereklidir. Yazar verdiği bir röportajda da bu görüşünü tekrarlar (Karataş, 2017).

Bu iki devletin ortaklıkları ve farklılıklarıyla, Fransa ve İngiltere gibi devletlerden ayrıldıkları noktalar nihayetinde farklı uluslararası ilişkiler bakışlarının ve bununla bağlantılı egemenlik anlayışlarının sonucudur. Örneğin Kanuni dönemi Osmanlılar emperyaldir ama aynı dönemde Fransa teritoryal bir devlettir. Bu farklılık bir yana Şarlken dönemi Habsburg yönetimi ise Osmanlı'ya benzer. Sonuç olarak ayrı diplomasi, ayrı devletler sistemine bakışlar, bu iki ayrı devlet yapılanmasının var olmasını sağlar. Yani Fransa tipi devlet ile Habsburg - Osmanlı tipi devlet aynı anda var olabilmıştır. Bu farklılıklarsa tek başına uluslararası dinamiklerle anlaşılabilir, devletlerin iç değişimleri de ele alınmalıdır. Zira ancak böylelikle farklılıklar ve benzerlikler daha rahat analiz edilebilir. Sonuçta da uluslararası ilişkiler ve dahili toplumsal gelişmeler birbirini sürekli etki-tepki

mekanizması dahilinde evrimleştirir. Toplumsal gelişmelerin analizde ise Birdal yer yer Weberyen analizlere başvursa da ve bunu belirtse de daha çok Habermasçı analizin daha işlevsel olduğunu açıklar. Böylelikle uluslararası ilişkiler analizlerine tarihsel sosyolojiyi katarak sağlam temellenmiş bir analize başlar.

Bu analiz, Osmanlı çalışmaları için oldukça değerli tartışmalar içerir. Zira Osmanlı kurumlarının Avrupalı devlet kurumlarıyla karşılaştırmalı ele alınması, Osmanlı toplum ve yönetim değişimlerinin küresel etki-tepkilerinin anlaşılması için oldukça önemlidir.

Literatürel Değerlendirme ve Kritik

Çalışmanın savlarından biri; teritoryal-mutlakiyetçi erken modern devletin kurulmasının modern dünyanın oluşumunda önemli bir adım olduğudur (s. 34). Bu devlet merkezi bir devlettir. Yönetim, vergi sistemi ve dış siyasetinde merkezi bir yapı kurmayı başarmıştır. Bu hali ile emperyal devletten ayrılır (s. 61). Osmanlı ve Kutsal Roma-Alman İmparatorluğu ise emperyal devletlerdir. Söz konusu eser içinde de bu iki devletin kurumlarını mutlakiyetçi devletler ölçüsünde merkezileştiremediği ve kurumsallaştıramadığı vurgulanır.

Eserde askeri devrim, merkantilizm, fiyat devrimi gibi çeşitli gelişmelerin sonucunda değişen şartların hem toplumsal hem de diplomatik değişimleri tetiklediği ifade edilir. Zaten teritoryal devletler de bu değişimler eşliğinde ortaya çıkar ve konumlarını güçlendirir. Hatta değişimlerin sonucunda Kutsal Roma İmparatorluğu dağılır. İçinden çeşitli teritoryal devletler çıkar ve Habsburglular daha Osmanlı Devleti, Kanuni Sultan Süleyman dönemini yaşıyorken ve emperyal ideolojiye sıkı sıkıya bağlıyken, Bohemya-Macaristan-Avusturya bölgelerinde merkezi bir yönetim kurmayı başarır. Bu yönetim Tuna Habsburg Monarşisi olarak da adlandırılmaktadır (s. 159-160).

Tuna Habsburg Monarşisi de nihayetinde teritoryal bir devlet halini alacaktır. Teritoryal yönetimi mümkün kılan iki önemli şey ise tüzel kişilik ve doğal hukuktur. Yalnız doğal hukuk stoacı geleneklerden gelen bir düşünce olmaktan öte o dönem icat edilen yeni bir şeydir (s. 103-104). Osmanlılar ise ne tüzel kişiliği bünyelerine almışlar ne de doğal hukuku tatbik etmişlerdir. İlaveten yeni şartlara uygun reformları da gerçekleştirememişlerdir. Zira Osmanlı İmparatorluğu cihan hakimiyeti iddiasından vazgeçmemiştir. Böylelikle de git gide yerelleşen bir yapı haline evrilecektir ve son kertede cihan hakimiyet iddiası, teritoryal sistemin gereklerini yapmayı engellemektedir.

Kanımızca, Birdal'ın bu savı bazı hususlardan eleştiriye tabidir. Özellikle de Osmanlı kurumlarının analizi bazı sorunlara gebe dir. Muhakkak kitabın ele aldığı konu oldukça geniş bir bağlamı ve çoklu disiplini bünyesinde barındırarak geniş bir hacme sahiptir. Bu tarz (üç ayrı disiplini bünyesine katan) bir çalışmada da eksikler olması doğaldır. Lakin yine de Osmanlı kısmının eksikliği çalışmanın genel savlarını temellerinden sarsmaktadır.

Osmanlı Hukuk Sistemi ve Adalet Dairesi

Kitabın yazımı ifade edildiği üzere Osmanlı ve ilaveten bağlantılı İslam kurumları bağlamında eleştiriye tabidir. Bunların başlıcalarından birisi ise hukuk sistemi ve yönetim meşruiyetinin tahlilinde görülür. Buna göre kitapta Halife ve Papa karşılaştırılmakta ve Halifenin, Papa'ya benzer dinsel rolü üzerine bir analiz gerçekleştirilmektedir ve Halife ile Papa birbirbirine ikame teokratik yapılar olarak ele alınmaktadır (s. 117). Lakin Halife'nin dünyevi bir otorite olduğu öne sürülebilir ve bu bağlamda Papa gibi görülmesinin ne kadar isabetli olacağı tartışılır. Unutulmaması gereken Papa ile İmparator ayrımının İslam siyasi hayatında olmamasıdır. Emevi ve Abbasi Halifeleri, İbn-i Haldun'un da belirttiği gibi dünyevi bir otoritedir (Arslan, 2019b: 170-196).

Yine yazara göre teritoryal devletin hukuku, bu minvalde yeni kanunların yapımı hükümdarın otoritesine bağlıdır. Nitekim modern sisteme doğru gelişim sürecinde, dini kurallar geriler ve kalan boşluğu hükümdarlar doldurur. Fakat hükümdarların buyrukları anlık ve keyfi kurallar olarak ortaya çıkmazlar. Zira doğal hukuk ve buna eklenen pozitif hukukun farkı, matematiksel - geometrik kesinliklere göre oluşturulmasıdır. Yani hükümdar kanun yaratırken akıl yollu, evrensel kurallar ortaya koyar (s. 124,137-138). İslam hukuku ise her ne kadar içinde bazı rasyonel çözümler barındırsa da sonuç olarak katı metinselci olduğu için Osmanlılar akıl yollu evrensel kanunlar yapamamışlardır (s. 133). Padişahın kanunları da yazar tarafından şahsi buyruklar olarak ele alınmaktadır.

Halbuki Osmanlı siyasi düşüncesinde Farabi-Razi-Tusi çizgisi oldukça etkilidir (İnalçık, 2019: 72-73). Farabi'nin ideal devlet ve yönetici felsefesi ise kanunların tanrısal bir öze bağlı kalmak kaydıyla akıl yollu yapılması gerektiğini belirtir (Farabi, 2018). Bu düşünceden de güç aldığı öne sürülebilecek olan Osmanlı kanun yapma geleneği de İnalçık'a (2019: 82, 87-88) göre genel geçer kanunlar yapma ve bu kanunlara hükümdarın dahi bağlanması sonucunu doğurur. Bu hali ile Weber'i eleştiren İnalçık, Osmanlı yönetimindeki rasyonel eğilimlere dikkati çeker. Ayrıca Tursun Beyden de alıntı yapan meşhur müellif Osmanlı hükümdarlarının kanunlarının akıl yönlü olması gerekliliğine dikkati çeker. Bu kanunların devlet ve toplum düzeninin devamı için yapıldığını, safi akla dayanması gerektiğini de Fatih Sultan Mehmet'in ünlü tarihçisi Tursun Bey belirtmektedir (İnalçık, 1958: 103; Tursun Bey, 2014: 14). Birdal'ın eserini inşa ettiği en önemli savlardan birisi ise Osmanlıların iç yapısının katılığı ve antirasyonel oluşudur. Bu nedenle de sekülerist tarihçiler olarak Barkan ve İnalçık'ı eleştiren yazarın (s. 145) bu konuda da İnalçık'a bir eleştiride bulunması ve tartışmayı genişletmesi faydalı olacaktır. Zira İnalçık sözü edilen yazısı ile Birdal'ın önemli savlarından birisine karşı bir duruş sergilemektedir. Bu karşı duruşun birincil bir kaynağa, Tursun Bey'e dayanması ise İnalçık'ın yorumunu daha güçlü kılmaktadır.

İlaveten Birdal eserinde Farabi çizgisinde gelişen ve Türk devlet anlayışında önemli bir yeri olan adalet dairesi ile ilgili de genel görüşlerden ayrı düştüğü

açıklamalar yapmaktadır. Zira yazara göre Osmanlı'da gelişen adalet teorisi Devvani'nin geliştirdiği bir sistemdir ve Avrupa'daki hümanistlerin düşüncelerine benzer. Kınalızade ise Devvani'nin görüşlerini belli bir sisteme koyarak adalet dairesini formüle eder. Lakin bu teori sonuç olarak Osmanlıların taşlaşmış dünya görüşlerinin bir ifadesidir ve sadece hükümdarı güçlendirmeye yarar. Adalet ise bir amaç değil, sultana yarayan bir araçtır ve bu durum onları Avrupalılardan ayırır Zira Avrupalı düşüncelerde adalet bir amaçtır (s. 240 – 241).

Bu açıklamalar bir yana adalet dairesinin tarihsel gelişimi, Türk tarihindeki önemi, özellikle de adaletin bir araç mı yoksa bir amaç mı olduğu gibi hususlar yoğun biçimde çalışılmıştır. Bu çalışmalarda da ortaya konduğu üzere adalet dairesinin kökleri oldukça eskilere dayanan bir sistemdir ve Kınalızade'nin Devvani'den etkilenecek yaygınlaştırdığı ve Devvani'nin icadı olan bir düşünce değildir (Kömbe, 2014). İlaveten kitapta sayfa 241'de verilen adalet dairesi formasyonu incelendiği zaman adaletin bir amaç olarak da ortaya konduğu yorumu yapılabilir haldedir. Zira formülasyona göre, halkın sadece adalete ya da başka bir ifadeyle adaletli bir hükümdara biat edeceği ifade edilir. Öyleyse meşruiyetin kökleri adalette bulunur. İlaveten Farabi'nin (2020) düşüncesi incelendiğinde de adaletli bir düzenin tanrısal bir amaç olarak yüceltildiği anlaşılmaktadır.

İnalçık (1993; 215) ise bu hususlarla alakalı olarak Kutadgu Bilig'i incelemiş ve diğer İslami literatürle karşılaştırmıştır. İncelemesi sonucunda adalet düşüncesinin antik İrani sistemlerde hükümdara fayda sağlamak için kullanıldığını tespit etmiştir. Fakat bu durum Türk – İslam devlet anlayışında bulunmaz. Özellikle İslam düşüncesinde yer alan yeni platoncu görüşlerin ve ilaveten kökleri Göktürk Devleti'ne dayanan Türk devlet düşüncesinin yaygınlaşmasıyla adalet başlı başına bir meşruiyet kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır. Nihayetinde de buna uygun devlet kurum ve uygulamaları gelişmiştir. Farabi felsefesinin etkisi altında yazılmış olan Ahlak-ı Ali'nin yazarı, Kanuni Süleyman'ın çağdaşı meşhur ahlakçı Kınalızade üzerine yapılan bir inceleme ise bu noktada önemli hatırlatmalar yapar. Buna göre İslam düşüncesinde zulmeden yani adaletten sapmış yöneticilerin ne olacağı ve neler yapılması gerektiği tartışılmış ve konu ile ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır (Oktay, 2019: 531–517). Dolayısıyla adalet kavramı sadece hükümdara yarar bir araç olarak düşünülmemiştir.

Bu açıklamalar bir yana, kitaba göre Kınalızade, ayrıca İbn-i Sina'nın felsefesini Osmanlı düşüncesine yerleştiren kişi olarak gösterilmektedir. Yazara göre İbn-i Sina, insanın cüzi bir iradeye sahip olduğunu düşünür ve bunu öne sürer (s. 240). Bu düşünce de Osmanlılarda insan aklına dayalı evrensel sonuçlar üretilmesini engellemiş olsa gerektir. Bu noktada ise bazı hususları belirtmek lazım gelir.

Kınalızade kanımızca Farabi ve İbn-i Sina felsefesini Osmanlı'ya sokan kişi değildir. Lakin bazı fikirlerin de en önemli temsilcisidir. Ayrıca İbn-i Sina insan aklına cüzi bir güç affetmek bir yana, insanı, özellikle felsefe yapan insanı peygamber katına ulaştırır ve tanrısal bilgileri kavrayabilecek biri olarak sunar. Nitekim Spinoza gibi erken modern Avrupa felsefesinin, özellikle rasyonel

felsefenin önemli bir figürü de kendisinden etkilenmiştir (Arslan, 2019a; 2019b: 250–263).

Bu açıklamalar bir yana yazar, meşruiyet söylemlerinin teritoryal devletin gelişiminde oldukça önemli olduğunu söyler ve Bodin'in teorisinin teritoryal devletlerin kuramı olduğunu vurgular. Bu hususta ise Bodin'in Osmanlı düşüncesi ve devlet pratiklerinden etkilendiği üzerine kapsamlı bir çalışma da yapılmıştır (Ergül, 2016). Bodin'in teorisiye meşruiyet söylemlerinin gelişiminde Birdal'a göre oldukça önemli olmuştur. O halde, düşünsel anlamda Avrupa teritoryal devleti de Ergül'ün izinden gidilirse, Osmanlı'dan etkilenmiş olacak ve Bodin'e bağlı gelişen düşünce de eskiden tamamen bir kopuş olmayacaktır. Halbuki yukarıda ifade edildiği üzere Birdal'a göre modern doğal hukuk, tamamen yeni bir şeydir. Bu açıklamalar sonucunda da ifade edilebileceği üzere bu husus hakkında kapsamlı bir yeni analiz şarttır. Bu araştırmalar içerisinde İnalçık'ın (2016: 169–170) Floransalı hümanist ve yönetim reformcusu Gemistos Plethon'un, reform önerilerinde Osmanlı etkisi olduğuna yönelik tahmini de ayrıca ele alınmalıdır.

Bu minvalde de ifade edilebileceği üzere, kitapta İslam felsefesi ve buna bağlı Osmanlı düşüncesinin aktarımıyla, literatürdeki tespitler birbiriyle ihtilaflı haldedir. Birdal'ın kendi kitabından önce yayınlanmış makale ve kitaplara eserinde yer vermesi, bunları eleştirmesi, buradan hareketle iddialarını ortaya koyması okur için daha yararlı olacaktır.

Osmanlı Kurumlarının Değişimi ve Emperyal İddialar

Yazar, doğal hukuka önemli yer verdiği çalışmasında bu hukukun öneminin vergi-dış siyaset ve yönetim hususlarındaki değişimleri mümkün kıldığını söyler. Zira gelenekler değişimi engeller. Doğal hukuk ise geleneklerin yerine geçerek değişimi mümkün kılar (s. 195). Osmanlılar ise doğal hukuka adapte olamamışlardır. Bu minvalde de tımar sisteminin yerine bir şey koyamazlar ve sistem krize girer (s. 147). Değişmemeye sebep olan şey, Osmanlıların adalet dairesi gibi düşünceleri, ayrıca metinsel İslam hukukudur. Yönetimsel değişimleri engelleyen hukuk ve siyasal düşünceyi besleyen şey ise değişime direnen emperyal iddialardır. Nitekim Osmanlılar teritoryal diplomasi sistemine uyumlanmaya da çalışmamışlardır (s. 222 – 223).

Halbuki Sander'in (2016) çalışması eleştiriye açık olsa da Osmanlıların kendine has diplomatik yapılarını ortaya koyar ve devletin yeni diplomasiye de uyumlandığını öne sürer. Lale Devrinin barış dönemi olması ve savaş karşıtı politikalar da nihayetinde yeni bir diplomatik sisteme adaptasyon olarak görülebilir.

Esasen Birdal da Lale Devri değişimini yer yer ele almaktadır. Ama diplomasideki değişimi önemli görmüyor olsa gerektir. Zira Lale Devri değişimlerine rağmen Osmanlıların emperyal olmaya devam ettiğini sık sık ifade etmektedir. Lakin kanımızca Lale Devri ve sonrasında yaşanan bürokratik değişim,

teritoryal bir devletin ortaya çıktığını kanıtlar. Nitekim Sharzman (2004) da bu minvalde bir inceleme gerçekleştirir. İlaveten Abou El Haj (2018) da Osmanlıların erken modern devlete dönüştüğünü öne sürer.

Bu açıklamaların yanında yazar, Osmanlıların reformlar konusunda sınıfta kaldığını betimlemeye devam eder. Kâtip Çelebi gibi önemli bir düşünür ortaya çıkmış olsa da 19. yy'a kadar bir daha bu tarz bir reformist gelmez (s. 244). Küçük (2012) ise bu konuda farklı şeyler yazmaktadır. Küçük'e göre Osmanlılar 18. yy'da Avrupa ile paralel bir aydınlanma dönemine girmiştir. Özellikle Yanyalı Esat Efendi özel bir önemdedir. Bu bağlamda Küçük ve Birdal'ın görüşleri, Osmanlı düşünce dünyasının gelişimi ya da gelişmemesiyle alakalı iki farklı bakış açısını ortaya koymaktadır. Yeni çalışmalarda bu konularla ilgili tartışmaların derinleşmesi yarar sağlayacaktır.

Osmanlı Makam ve Kurumlarının Ele Alımı

Kitapta sanırız en önemli problem, kurumların ve makamların görev ve sorumlulukların aktarımında ortaya çıkmaktadır. Örneğin en göze batan hatalardan birisi, kazasker (kadıasker) ile ilgilidir. Birdal'a göre kazasker, tımar sistemi ile alakalı bir görevli olarak açıklanır ve buna göre tımar sisteminin işlevsizleşmesi sonucu gözden düşmüştür (s. 215). Halbuki kazaskerlerin tımar sistemi ile alakalı bir görevi yoktur. Belki de Birdal, defterhane emini ile kazaskeri bazı açılardan karıştırmış olabilir.

İlaveten yazar, kadı tayinlerinin, sancak beylerinin gücünü tahkim etmek için yapıldığını belirtir. Halbuki genel kabul kadıların idarede denetleme ve denge unsuru olarak atandıkları yönündedir (Faroqhi, 2002: 351-352). Eğer buna bir karşı çıkış var ise önceden yapılmış çalışmalar eleştirilerek, kadıların görevlerinin ve önemlerinin tanımlanması daha yararlı olur. Özellikle Faroqhi'nin yaptığı çalışmaların birincil kaynaklara dayanması, tespitlerinin daha temelli olduğu yorumunu da yaptırmaktadır.

Literatürle ters düşen başka bir açıklama ise tımarlı sipahilerin yükümlülükleriyle alakalıdır. Kitaba göre tımarlı sipahiler merkezi hazineye bazı vergiler ödemek zorundadır (s. 218). Halbuki tımarlıların ana yükümlülüğü savaş ve buna eklenmiş kolluk hizmetidir. Sefer yerine gelmediklerinde ödedikleri para ise vergi olarak ele alınmamalıdır. Eğer bu ödemeler kastediliyorsa daha açıklayıcı olunmalıdır. Ayrıca kitapta tımarlı sipahilerle alakalı sürdüren tartışma da bu minvalde tekrar gözden geçirilebilir.

Osmanlı kurumları ile ilgili önemli bir başka mesele ise harbi, gayrimüslim ve zimmi gibi tabirlerle neyin, kimin, kimlerin ifade edildiği ve bunların ne tür hakları olduğudur. Birdal, De Groot'dan alıntılanarak yaptığı açıklamada, Gayrimüslim Osmanlı tebaasını harbi olarak adlandırır. Onlara aman verilerek zimmi oldukları belirtilir (s. 225). Halbuki harbiler, Osmanlı toprağı dışındaki gayrimüslimlerdir. Zimmiler ise Osmanlı topraklarındaki Müslüman

olmayanlardır. Harbiler, kapitülasyonlar ile zimmi olamazlar. Ancak Birdal'ın da belirttiği gibi belli bir ikamet süresi sonrasında bir harbi, zimmi olabilir. Ama bu durum kapitülasyonlar ile ilgili değildir (Kenanoğlu, 2013; Özel, 1997). Birdal'ın açıklamalarında zimmiliğe geçiş kapitülasyonlarla ilgili olarak ele alınmaktadır.

Osmanlı Siyasal Meşruiyeti ve Teritoryal Görüşler

Yukarıda da ifade edildiği üzere, kitabın önemli bir dayanağı, Osmanlıların değişime yeteri kadar açık olmamaları ve bu nedenle reformlarının başarısız olmasıdır. Değişime açık olmamanın nedeniyse cihan hakimiyeti kurma iddiasından vazgeçilmemesi ya da vazgeçilememesidir. Nihayetinde de her ne kadar askeri devrim gibi krizler değişimi gerektirse de sonuçta Osmanlılar değişime direnmişlerdir. Bu da onları daha katı bir gelenekçi - dinsel hukuka bağlamıştır. Bu hukukun Osmanlı dünyasında ilk baştan güçlü halde olması ise Osmanlı hanedanının, Cengiz soyuna kendilerini bağlayan Özbek Hanları, Timur Soyuna bağlanan Babürlüler ya da İmam soylarına bağlanan Safeviler gibi asil bir soya sahip olmamalarıdır. Bu minvalde de asil soy iddiasında bulunamamalarıdır ve bu nedenle de bir meşruiyet sorunu yaşamalarıdır. Meşruiyet sorunlarıysa, metinsel İslami kaynaklara ve buna eklenen hükümdar emirlerine daha çok bağlanarak aşabilmişlerdir (s. 236 - 237, 239).

Bu yorumda gözden kaçan husus Oğuzculuk geleneğidir. Buna göre Osmanlı hanedanı asil Oğuz Hanın oğlu Kayı Hana bağlıdır. Bu asil soy, Osmanlı hükümdarını meşru kılar. İlaveten yeni bir çalışmada da özellikle Kanuni döneminde mistik bir meşruiyet söyleminin oluştuğuna yönelik tespitler mevcuttur (Yılmaz, 2018). Bu konuda erken bir tespiti de Gibb'den alıntıyla İnalçık (1959: 80-81) da bulmak mümkündür. Dolayısıyla asil soy - katı hukuk görüşü ilişkisi, Osmanlı araştırmalarına göre mevcut olamaz. Zira Osmanlılar asil bir soy meşruiyetine sahiptirler.

İlaveten kitabın Osmanlıların emperyal hedefleriyle alakalı görüşleri de literatürle ayrılmaktadır. Örneğin Birdal'a göre Osmanlılar sınır kavramını bilmezler tüm dünyayı ele geçirecekleri bir toprak parçası olarak görmektedirler. Fakat literatüre göre Osmanlılar en azından 15. asır gibi erken bir dönemde dahi sınır kavramına sahiptir ve söz konusu güney sınırları olduğunda düşman tanımlamaları ve onların da sınır yapılarını ele almaktadırlar. Bu açıdan Osmanlıların dünya siyasi sahnesine bakışları bazı açılardan teritoryal devletlere de benzetilebilir. Zira bakıldığı zaman belli bir toprak parçasına özel bir atıf, dünyanın geriye kalanından bir bölgeyi vatan gibi özel bir yere koyma güdüsü kaynaklarda da ifadesini bulmaktadır. Örneğin Sokullu Mehmet Paşa, Zigetvar Seferinden İstanbul'a dönerken, Sava Irmağını geçince, nihayet iç ile, yani iç ülkeye varıldığını belirtmiştir (Kolodziejczyk, 2018: 275-276, 289).

Nihayetinde modern devlet yöneticisi Napolyon'un da yayılmacı siyaseti bilinir ama sonuçta Napolyon Fransa'sı da belli sınırların bilincindedir. Bu durum Osmanlı için de geçerlidir. Nitekim Agoston da (2007: 77) Osmanlı büyük

stratejisini incelemiş ve dönemin Osmanlı ve Habsburgların en az modern devletler kadar rasyonel stratejiler geliştirebildiklerini ortaya koymuştur. Buna ilaveten Kafadar (2019: 125–126) ve Özbaran'ın (2017) da ortaya koyduğu gibi Osmanlıların ana kimliği olarak ele alınan Rum kimliğinin biçimlenmesi de belli bir coğrafyaya özgüdür. Bu açıdan bir ana vatan kavramının izlerini taşır. Bu coğrafya bugün kabaca Anadolu ve Rumeli olarak bilinir. Öyleyse geriye kalan coğrafyalar Osmanlılar için belli mali ve stratejik gerekçelerle elde bulundurulmuş topraklardır. Bu durum bugünkü teritoryal devletlerin yayılma stratejilerine benzemektedir. Öyleyse Osmanlıları topyekûn belli bir kalıba koymak bazı açılardan tartışmalı bir hal almaktadır. Özellikle de değişimin olmadığı üzerine bir tez ayrıca sorunludur. Nihayetinde Osmanlılar belli bir değişim gerçekleştirmiş, hem felsefi hem de siyasi bir kimlik değişimine 17. yy. sonunda ulaşmışlardır (Kabacaoğlu, 2020).

Sonuç Yerine

Gösterilmeye çalışıldığı gibi kitapta literatürle ters düşen yorumlar yapılmakta ve bu farklı savlar literatürel bir inceleme ile ele alınmadan öne sürülmektedir. Böylelikle diğer tüm görüşler yokmuşçasına kitap Osmanlı kurumlarını tahlil etmektedir. Ayrıca bunu yaparken, kazasker ve tımar sistemi ile ilgili bazı önemli maddi hatalar ve-veya karışıklıklar da mevcuttur. Bu nedenle de kitabın Osmanlı kurumları bağlamında tekrar ele alınması ve bu minvalde de eserin ana tezinin tekrardan gözden geçirilmesi faydalı olacaktır.

Tüzel kişilik hususundaysa divan-ı hümayunu ele alan yazar (s. 213), bu kurulun bir tüzel yapılanma olmadığını belirtir. Yine tüzel kişilik konusunda vakıfların nereye dahil olduğu hususunda da özel bir açıklama yapmamıştır. Kanımızca divan kurumu, Fatih Kanunnamesi ile sistematize edilerek tüzel bir kimliğe oturtulmuştur.³ Buna bir başka örnek ise Yeniçeri Ocağı olarak verilebilir. Bu kurumların tüzel kişiliğe haiz olup olmadıkları daha detaylıca analiz edilmelidir. Bu açıdan yazarın başlattığı bu tartışma, Osmanlı kurumlarının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Vakıfların da bu doğrultuda tekrar ele alınması, Osmanlı'da tüzel kişilik konusunun analizi için önemli argümanlar katacaktır.

Son kertede denilebilir ki Birdal'ın çalışması üç ayrı disiplini ele alarak önemli bazı soruları sormamıza fayda sağlar. Örneğin bu sorulardan birisi adalet dairesinin doğal hukuk olup olmadığıdır. Yazara göre bu sorunun cevabı; adalet dairesinin doğal hukuk olmadığı yönündedir. Lakin tersi de iddia edilebilir. Dolayısıyla bu soruya yönelik yapılacak yeni çalışmalar, her iki cevap ile alakalı önemli bir tartışmaya ve böylelikle bilimsel gelişmeye fayda sağlayacaktır. Bu hali ile kitabın Osmanlı kurumları bağlamında tekrardan gözden geçirilmesi de faydalı olacaktır.

³ Divan-ı Humayun'un tüzel bir kimliği olduğu konusundaki yorumunu doktora dersimizde bizimle paylaşan Dr. Nuri Adıyeke, bu konudaki düşüncemin olgunlaşmasını sağlamıştır.

Nihayetinde kitapta yer alan Osmanlı kurumlarının ele alımındaki hatalar, çok disiplinli çalışmalarda araştırmacıların dikkat etmesi gereken önemli bir hususu ortaya koymaktadır. Buna göre tarih bilimi, öznel olmaya açıktır ve bu nedenle de titiz bir araştırmayı gerektirir. Öznelliğin giderilmesi de birincil kaynaklara dayanarak mümkündür. Lakin disiplinlerarası çalışmalar da birincil kaynaklara dayanmak zorunda değildir. O halde bu kaynaklara dayanarak yazılmış literatür gözden geçirilmeli ve derinlemesine tetkik edilmelidir. Bu yöntem ise çok disiplinli çalışmalarda tarihsel hataları engelleyecektir.

Nihayetinde de tarih çalışmaları öznellik tehlikesini içinde barındırır ve derinlemesine literatür taraması yapılmadığında, Birdal'ın çalışmasında da görülebilecek olan bazı sorunlar başka çalışmalarda da ortaya çıkabilir. Örneğin Abou El Haj ya da İnalçık gibi yazarlardan atıflar yapan Birdal, sonuçta bu yazarların ya daha yeni tarihli çalışmalarınca ya da bu yazarların yine Birdal tarafından dikkate alınan çalışmalarındaki farklı sayfalarınca yanlışlanmaktadır. Buna en bariz iki örnekse; Abou El Haj'ın (2018) Osmanlı'nın 17. yy. değişimi sonucunda erken modern devlete dönüştüğünü açıklamasıdır. Birdal, söz konusu müelliften alıntılar yapsa da müellifin bu önemli tespitini dikkate almamaktadır. İlaveten gösterildiği üzere İnalçık'ın çoğu tespiti de Birdal tarafından göz ardı edilmiştir. Halbuki çokça defa İnalçık'tan kitapta yararlanılmıştır. Öyleyse ya Birdal kendi teorisine göre bir seçmece yapmış ya da titiz bir Osmanlı tarih literatürü çalışması gerçekleştirilmemiştir. Böyle bir sorunla karşılaşılması için derinlemesine literatür taraması şarttır.

Son tahlildeyse denilebilir ki; böylesi çalışmaların artması gereklidir. Yazar bu hali ile tüm eksikler bir yana değerli bir çalışma kaleme alarak Osmanlı tarihi ve bu tarihin Avrupa ile karşılıklı incelenmesi hususunda çok önemli tartışmalara kapı aralamıştır. Bu tartışmaların gelişmesi de Osmanlı ile Avrupa devlet hukuklarının ve sosyal yapılarının karşılıklı etkileşimi - gelişimi konusunda yeni bilgi ve yorumların gelişmesine kapı aralayacaktır.

Kaynakça

Abou-El-Haj, R. A. (2018). *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (2. baskı). Çev. O. Özel, C. Şahin. Ankara: İmge.

Ágoston, G. (2007). Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy in the context of Ottoman-Habsburg rivalry. V. H. Aksan & D. Goffman (Ed.), *The Early Modern Ottomans: Remapping The Empire* (ss. 75-103). New York: Cambridge University.

Arslan, A. (2019a). İbn-i Sina ve Sipinoza da Felsefe-Din İlişkileri. *İslam Felsefesi Üzerine* (3. baskı, ss. 75-111). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Arslan, A. (2019b). *İbn - i Haldun* (4. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Ergül, E. (2016). Jean Bodin'in Devlet Teorisi Üzerindeki Osmanlı Etkisi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 303-346.

- Farabi. (2018). *İdeal Devlet*. Çev. A. Arslan. İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Farabi. (2020). Mutluluğun Kazanılması. Çev. A. Arslan. İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Faroqhi, S. (2002). Coping With The Central State, Coping With Local Power: Ottoman Regions and Notables From The Sixteenth to The Early Nineteenth Century. F. Adanır & S. Faroqhi (Ed.), *The Ottomans and The Balkans: A Discussion of Histography* (ss. 351–381). Brill.
- Habermas, J. (2019). *İletişimsel Eylem Kuramı*. Çev. M. Tüzel. İstanbul: Alfa.
- İnalcık, H. (1958). Osmanlı Hukukuna Giriş : Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih' in Kanunları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13(2). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000371
- İnalcık, H. (1959). Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgili. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 14(1), 1. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000457
- İnalcık, H. (1993). Adaletnameler. *Belgeler* (2. baskı, C. 3–4). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalcık, H. (2015). Kutadgu Bilig'de Türk İdare Geleneği ve Adalet. B. Arı & S. Aslantaş (Ed.), *Adalet Kitabı* (2. baskı, ss. 15–32). İstanbul: Yeditepe.
- İnalcık, H. (2016). *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. İstanbul: İş Bankası Kültür.
- İnalcık, H. (2019). Comments on “Sultanism”: Max Weber’s Typification of the Ottoman Policy. C. Dalgakıran (Ed.), *The Ottoman Empire and Europe: The Ottoman Empire and Its Place in European History* (5. baskı, ss. 63–94). İstanbul: Kronik.
- Kabacaoğlu, Ö. (2020). *Askeri Teknolojideki Gelişmelerin Osmanlı İdari Yapısına Etkileri: 1593 - 1717*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
- Kafadar, C. (2019). *Kendine Ait Bir Roma: Diyar - ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine* (3. baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karataş, Ş. (2017). Emperyalist iktidardan mutlakiyetçi devlete. 01 Kasım 2020 tarihinde erişildi. *Evrensel Gazetesi* website: <https://www.evrensel.net/haber/332356/emperyalist-iktidardan-mutlakiyetci-devlete>
- Kenanoğlu, M. M. (2013). Zimmi - 3. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9.11.2020 tarihinde erişildi <https://islamansiklopedisi.org.tr/zimmi#3-osmanlilarda%0A>
- Kolodziejczyk, D. (2018). Evrensellik İddiaları ve Gerçeklik Arasında: Erken Modern Sönemde Sınır Boyları. C. Woodhead (Ed.), *Osmanlı Dünyası* (ss. 271–290). Çev. G. Çağalı Güven. İstanbul: Alfa Tarih.
- Kömbe, İ. (2014). *Adalet Dairesinin Teşekkülü ve Temel Kavramları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Küçük, B. H. (2012). *Early Enlightenment in İstanbul*. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

San Diego: California Üniversitesi.

Oktay, A. S. (2019). *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak - ı Ali* (5. baskı). İstanbul: İz.

Özbaran, S. (2017). *Bir Osmanlı Kimliği* (3. baskı). İstanbul: Kitap.

Özel, A. (1997). Harbi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 08.11.2020 tarihinde erişildi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/harbi--gayr-i-muslim%0A>

Salzmann, A. (2004). *Tacqueville in The Ottman Empire Rival Paths to The Modern State*. Boston: Brill.

Sander, O. (2016). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme* (10. baskı). Ankara: İmge.

Tursun Bey. (2014). *Fatih'in Tarihi (Tarih - i Ebu'l Feth)* (F. K. Yardım & S. Orhan, Ed.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat.

Weber, M. (1978). *Ecconomy and Society* (G. Roth & C. Wittich, Ed.). California: University of California.

Yılmaz, H. (2018). *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought*. New Jersey: Princeton University.



Yayın Kritiği

**Yazar: Jonathan Phillips, The Life and Legend of the Sultan Saladin,
Yale University Press, New Haven ve London 2019, ss. 496.**

Ahmet Enes Karakaya*
orcid/0000-0001-8426-1782

GİRİŞ

Selâhaddîn Eyyûbî 1138 yılında babasının bir dönem valilik yaptığı Tıkrît'te doğmuştur. (Şeşen, 2018, s. 54-56). Babası Necmeddîn Eyyûb ve amcası Esedüddin Şirkûh ile birlikte ilk gençlik yıllarını askerî bağlamda Zengî ailesi ordu safında geçiren Selâhaddîn Eyyûbî, gerek asker olma kabiliyetini gerekse de devrin ruhunu bu yıllarda kavramış gözükmetedir (Çekiç, 2020, s. 37-39). 12. Yüzyıl İslâm dünyasında Haçlı devletlerinin kurulduğu ve İslâm toplumuyla Haçlı ordularının aynı coğrafyayı farklı ideallerle paylaştıkları bir çağ olması münasebetiyle döneme ait eserlerdeki tarihi anlamlandırma da bu çekişme üzerinden şekillenmiştir. Haçlı Seferleri vasıtasıyla Ortadoğu'da yerleşerek İslâm dünyasında infiale yol açan Haçlı zihniyetinin bölgedeki tesirini kırarak tarihin seyrine yön veren Selâhaddîn Eyyûbî, bu bakımdan İslâm toplumu tarafından en nihayetinde ortaya çıkması umulan kahramanın, Batı içinse korku içinde beklenen efsanenin mümessili olmuştur.

Onun tarihi kimliğinin ön plâna çıkmasında Haçlılara karşı kazandığı zaferin varlığı kesin olmakla birlikte; Selâhaddîn'in şahsına münhasır ve bizzat biyograficisi (Bahâeddîn İbn Şeddâd) tarafından ifade edildiği şekliyle toplumun beklentilerine cevap veren bir İslâm komutanı olmasının da etkisi vardır. Nitekim Selâhaddîn Eyyûbî ile çağdaş olan Bahâeddîn İbn Şeddâd'ın "*Ben; Haçlıları engelleyen, iyilik ve adalet bayrağını yükselten, din ve dünya maslahatını tesis etmeye hizmet eden, zaferden zafere koşan, sarsılmaz imanı ile İslâm ve Müslümanlara*

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, ahmetkarakaya@istanbul.edu.tr

hizmet etme görevini üstlenen, Beytül Makdis'i müşriklerin ellerinden kurtaran, iki harem hizmetçisi efendimiz Sultan Ebül Muzaffer Yusuf b. Eyyûb b. Şadi'nin efsane gibi görünen ama gerçek olan günlerini gördüğüm zaman, geçmişlerin anlattıkları harika benzeri haberleri doğruladım” (Şeddad, 2015, s. 37) ifadeleri, buldukları dönemde dahi onun haiz olduğu hususiyetleri sebebiyle efsanevî bir kahraman olarak görülme ihtimalinin varlığını da teyit etmektedir.

Haçlı Seferleri diğer taraftan Doğu ve Batı medeniyeti arasında İslâm ve Hıristiyanlık ana başlığı altında birçok unsuru barındıran savaşlar ve mücadeleler silsilesidir. Ortaçağ Tarihi kapsamında oldukça önemli bir yer tutan Haçlı Seferleri mahiyeti bakımından sadece Ortaçağ'ı değil günümüzü dahi şekillendirici bir etkiye sahiptir. Batı Roma'nın yıkılmasından sonra Hıristiyanlığın Avrupalı devletlerce temsil edilmek istendiği dönemde gerçekleşen bir istila süreci olan Haçlı Seferleri, sadece kendi ideolojik, siyasî ve kültürel varlığını değil aynı zamanda hedefindeki İslâm dünyasının aynı dinamiklerini de bilelemiştir. İslâm toplumu, Avrupa merkezli gerçekleşen bu istila faaliyetleri neticesinde yaşadığı çok yönlü tehdidin bertarafı için şahsında mündemiç olan vasıflara haiz bir kurtarıcı figürün ortaya çıkarma ihtiyacı hissetmiştir. İmadeddin Zengî'nin 1144'te Urfa'yı Haçlılardan geri alması (Runciman, 2008, C. II, s. 193-195) İslâm dünyasında Haçlılara karşı mücadelede ihtiyaç duyulan sultanların varlığını göstermekle birlikte sonrasında yapılacak fetihler için gerekli birikimi sağlamıştır. Eyyûboğulları ilk dönemlerini Zengîlerin askerî sistemi içerisinde çeşitli görevler alarak geçirdiklerinden Haçlılar karşısında muzaffer olma yolunda edinilen tecrübeler Selâhaddîn Eyyûbî'nin daha sonra kurduğu hanedanlığa tevarüs etmiştir. Haçlılara karşı Zengîlerle başlayan ağır tazyikat ve fetih hareketi Selâhaddîn Eyyûbî tarafından Haçlı Seferleri'nin görünürdeki nihâî hedefi olan Kudüs'ü Haçlılardan geri alınmasıyla taçlandırıldığında, gerek Haçlı muhayyilesinde gerekse de İslâm dünyasında önemli, biraz efsanevi ve çokça da şekillendirilmeye açık bir tarihi figür meydana getirmiştir. Bunun en açık göstergesi aradan geçen yüzyıllara rağmen hala Batı edebiyatında, Doğu siyasetinde, Ortadoğu politiğinde ve kahramanlık hikâyelerinde Selâhaddîn Eyyûbî'nin işleniyor oluşudur. Çalışmaya konu edilecek *The Life and Legend of the Sultan Saladin* isimli eserin de Selâhaddîn Eyyûbî ve onun faaliyetlerinin silsile halinde günümüze kadar gelen tesirlerini anlamaya yönelik olması bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

The Life and Legend of the Sultan Saladin

Tarihi süreçte Avrupa'da Doğu ile ilgili algıların şekillenmesinde önemli politik bir malzeme olarak görülen Haçlı Seferleri'nin post-modern dönemde bile dünya siyasetini yönlendirmek isteyen uluslararası güç merkezleri tarafından kullanılması, yüz yıllar boyunca Selâhaddîn Eyyûbî'ye dair hayranlığın Batı'nın tarih yazımında, edebi literatüründe ve kamuoyu nezdinde var olmasına engel olamamıştır. Selâhaddîn Eyyûbî, İslâm dünyasının merkezinde bulunan ve

Müslümanlar için son derece kutsal olan Kudüs'te yaklaşık bir asırdır hayatta kalmayı başarabilen Haçlı Krallığı'na son vermiş olmasına rağmen Batı'da saygı ve hayranlıkla karşılanan bir lider olmuştur. Selâhaddîn'e karşı İslâm dünyası ve Doğu toplumunda aksi beklenmeyen bu tutumun yüzyıllar boyunca Hristiyan dünyasında da devam etmiş olması konu ile ilgili olanlar açısından oldukça ilgi çekici ve dikkate değerdir. Selâhaddîn'in şahsında gerçekleşen bu durum, galibiyet için her şeyini ortaya koymaya hazır bir medeniyete karşı telafi edemeyecekleri bir zafer kazanılsa bile yüzyıllar boyunca düşman tarafından takdir görebilmenin mümkün olduğunu göstermiştir.

Tanıtımını yaptığımız bu eser, mensubu olduğu Batı toplumunda Haçlı Seferleri'nin oluşturduğu yansımaları tarih süzgecinden geçirerek birçok çalışmaya imza atmış bir yazarın ürünüdür. Kitap Batılı bir tarihçinin kaleminden çıkmış olması dolayısıyla Selâhaddîn Eyyûbî'ye yönelik olan Batı'daki hayranlığın arka plânını Sultanın biyografisi üzerinden yansıtmayı amaçlamakla birlikte onun askerî, dinî ve siyasî gibi sahip olduğu birçok rolü üzerinden Avrupa'da ortaya çıkarılmış gerçek bir portresini çizmeye çalışmaktadır.

The Life and Legend of the Sultan Saladin isimli çalışma, önsöz, giriş, birçok alt başlığı ihtiva eden iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Eserin önsözünde (Preface, ss. xix-xxiv), Haçlı Seferi ifadesinin Amerika'daki 11 Eylül saldırı sonrası kullanılan anlamına dönüşümüne dek geçirdiği sürecin kısa bir açıklamasını yaparak (ki böylesi bir terör saldırısının İslâm'ın ve cihad duygusunun alevlenmesiyle ilişkilendirilmesi Hristiyan dünyada Ortadoğu tarih yazımını da yeterince şekillendirmiştir (Cleveland, 2015, s. viii).) Selâhaddîn Eyyûbî'nin bu ifadeyle hangi bağlamda değerlendirilebileceğine dair tarihi referanslar verilmiştir. Eserin önsözünden itibaren Avrupa ve Avrupalıların iskânından sonra Amerika kıtasında kurulan yeni düzenin karşılaştığı bazı problemlerde Haçlı kavramının güncel duruma karakterize edilip gündemde tutulduğuna vurgu yapılarak Haçlıların nihâî hedefini geri dönüşü olmayacak bir biçimde ellerinden alan Selâhaddîn'e duyulan saygının nedeninin ne olabileceği okuyucuya sorgulatılmaya çalışılmıştır.

Eserin giriş kısmında (Introduction, ss. 1-8) yazar, günümüze Selâhaddîn Eyyûbî'nin Doğu ve Batı'da siyaset, edebiyat ve din gibi birçok alanda hâlâ tesiri olması sebebiyle çalışmasını kaleme almasında ilham olan güncel konulardan bahsetmektedir. Yazar aynı zamanda bu kısımda verdiği bilgilerle okuyucuya çalışmasının ilerleyen kısımlarında cevaplarını kendisinin bulacağı soruların zihinlerde oluşmasını sağlamaktadır. Bu bakımdan eseri okuyan kişinin birinci bölüme başlamadan zihninde oluşabilecek soruların şu şekilde olması muhtemeldir:

1. Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ün kurtarılmasına hayatını adayan bir figür olmasına rağmen Batı'da kendisine ve hatırasına saygı duyulan kutsal bir savaşçı olarak nasıl görülebilmektedir?

2. Kudüs'ü fethetmesinden kaynaklı olarak Selâhaddîn Eyyûbî İslâm dünyasında önemli bir kahramandır. Fakat İslâm âleminde olduğu kadar Hristiyan dünyası için de son derece kutsal kabul edilen bu yerin fethine karşı Batı'da

Selâhaddin Eyyûbî nasıl olmuş da ulvî seciyeleri takdir edilen kıymetli, tarihi bir karakter olarak değer bulabilmiştir? Selâhaddîn'in hangi özellikleri gerektiğinde Kudüs için canından malından ve sevdikleri her şeyden vaz geçerek kendini papalığın tüzel kişiliğine teslim edebilen Batı toplumunun efkâr-ı umumisinde sıra dışı bir yere konumlanabilmiştir.

3. Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethi ile beraber Hristiyan âleminin Müslümanlara yönelik yaşadığı Stockholm sendromu (kendini rehin alana hayranlık duyma) Sultanın şahsında mı ortaya çıkmıştır, yoksa Batı âleminin Selâhaddîn'e yönelik bakış açısı tamamen onun şahsiyeti üzerinden mi şekillenmiştir?

Bu soruların cevabı eseri bitirdiğimizde zihin dünyamızda tek yönlü cereyan etmemektedir. Yani Selâhaddin'in kimliği onun şahsıyla alakalı olduğu kadar O'nun nasıl algılandığıyla da yakından alakalıdır.

Eserin "Selâhaddîn'in Hayatı" (The Life of Saladin, ss. 11-308) isimli ilk bölümü hem fiziki yapısı hem de muhtevası açısından eserin diğer bölümlerinden ayrılmaktadır. Bu bölümde içerisinde kısmi olarak Birinci Haçlı Seferi olaylarından başlayıp Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethi de dâhil olmak üzere askerî faaliyetleri hakkında kronolojik bir sırayla bilgilerin olduğu 21 adet alt başlık mevcuttur.

Bu bölümde Kudüs'ün fethinden önce Ortadoğu'da İslâm dünyasının siyasî konumu değerlendirilerek Selâhaddîn Eyyûbî'nin yetiştiği ailenin Zengî hanedanlığı ile ilişkisi ele alınır. Böylelikle Selâhaddîn'e sirayet edecek olan tecrübelerin bölgenin mevcut şartları altında Haçlı meselesiyle nasıl olgunlaştığı okuyucuya aktarılmaya çalışılır.

Çalışmanın bu kısmında, Urfa Haçlı Kontluğu'nun İmâdeddin Zengî tarafından fethedilmesine giden süreçte yürütülen siyasetin değerlendirilerek fethin İslâm ve Hristiyan dünyasındaki etkilerinin kritik edildiği bir ortamda büyüyen Selâhaddîn'in gençliğindeki girişimleri, gelecekteki faaliyetlerine zemin oluşturması bakımında ele alınarak işlenir. Diğer taraftan bu bölümde Nûreddin Mahmud Zengî'nin attığı askerî adımlar sayesinde Kudüs'ü fethetmek için gerekli olan manevî şevkin İslâm dünyasında tedrici olarak birikmesi eserde üstü örtülü bir şekilde verilebildiğinden Selâhaddîn'in siyasî hayatının ilk yıllarına zemin oluşturan olayların anlatıldığı kısımlar ile kıyaslamalar yapılabilmektedir. Böylelikle Zengîlerin de katkısıyla İslâm dünyasında biriken fetih arzusunun yıllar sonra Selâhaddîn Eyyûbî'ye yansımaları değerlendirilir. Bu değerlendirme Selâhaddîn Eyyûbî hakkında oldukça doğru ve diğer pek çok kaynakta da üzerinde durulan bir gelişim evresinin açıklanmasıdır.

Birinci bölümde Kudüs'ün fethine giden süreç ve fetih sonrasında yaşanan konular değerlendirildiğinde Selâhaddîn Eyyûbî'nin siyasî dehasının entelektüel kişiliğiyle birleşiminden dolayı düşmanlarının da takdir ettiği bir tablo ile karşılaşıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu kısımda yapılan değerlendirmelere göre Selâhaddîn, çoğu zaman işgal için düşmanların dahi kabul edeceği meşru zeminin hazırlanmasına sebep olacak zekice adımlar atabilmiştir.

İlk bölümde konu edinilen bu hususlar her ne kadar eserin diğer kısımlarındaki bağlamdan farklı gibi gözükse de, burada anlatılan kronolojik olayların Selâhaddîn Eyyûbî'nin askerî, siyasî, dinî ve edebî yönünü nasıl şekillendirmiş olabileceğini okuyucuya düşündürülebildiği için eserin ilerleyen kısımlarıyla insicamın sağlanabildiği başarılı bir kurgulamanın yapıldığı söylenebilir.

Eserin “Ölümünden Sonrası” (Afterlife, ss. 309-386) şeklinde başlıklandırılan ikinci bölümü, Selâhaddîn Eyyûbî'nin kaynaklarda geçen tarihi varlığından bağımsız olmamak kaydıyla zamanla nasıl şekillendirildiğini gösteren beş ayrı alt başlıktan meydana gelmektedir. Bu bölümde Doğu ve Batı açısından farklı algılanan Selâhaddîn Eyyûbî'nin yukarıdaki kısımlarda akla getirilen sorulara cevaplar verilmeye çalışılmaktadır. Eserde bu sorulara Haçlı Seferleri döneminden itibaren farklı şekillere bürünerek günümüze kadar gelen siyasî olayların Ortadoğu, Avrupa ve Amerika üzerindeki yansımaları göz önüne alınıp geniş bir perspektiften bakılması gerektiği yansıtılmaktadır.

Yazara göre zihinlerde hayranlık duyulan Selâhaddîn Eyyûbî portresi, zaman içinde oluşturulan edebi ürünlerin bir neticesi olsa da onun bu konuma gelmesinin somut tarihi temelleri vardır. Tarihi arka planlardan birisi Batı'nın Selâhaddîn'e yönelik tutumundan kaynaklanmaktadır. Batı'nın tutumu ise karşısına konumlandığı düşmanın kıymetini artırarak onu muhatap olan kendisinin değerini yüceltme ihtiyacından ileri gelmektedir. Bu durum özellikle Kudüs'ü geri almak ve Selâhaddîn ile savaşmak için Haçlı Seferi'ne katılan Arslan Yürekli Richard'ın 13. yüzyılda konu edinildiği hikâyelerde Sultanın yüceltilmesiyle açıkça görülebilir. Bu sebeple Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethinden sonra Haçlılar tarafından yapılan girişimlerde yaşanan başarısızlıkların faturası, daha sonra ortaya çıkan edebi ürünlerde üstü kapalı bir şekilde kaybedene değil bilinçaltlarındaki sultanın üstünlüğüne kesilmiştir.

Yazar, Kudüs'ün fethinin Avrupa'da oluşturduğu infial ateşi söndükçe edebi ürünlerdeki anlatıların şeklinin de değiştiğini ve Haçlıların zihninde Selâhaddîn'in eşi görülmemiş zaferleri yaşayan bir fâtihi olarak belirginleşmeye başladığını ima etmektedir. Selâhaddîn sadece Kudüs'teki Haçlı Krallığı'nı değil, aynı zamanda Batıların içlerinde duran değersiz, katledilesi düşman profilini de yıkmıştır. Selâhaddîn Eyyûbî bu yeni profilde ise cömert, dürüst, inançlı ve entelektüel bir düşman olarak belirmeyi başarmıştır. Yani Selâhaddîn'in şahsında bulunan fakat Haçlılarla Müslümanlar arasında yaşanan mücadelede ön plana çıkmayan özellikleri, Kudüs'ün fethedildiği ilk dönemlerde Batı'da öncelikli bir konumda olmasa da sonraları adeta ekilen bir tohumun yeşerip kötüleşmesi gibi Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasî, sosyal ve psikolojik durum nedeniyle detaylandırıldıkça kâmil bir Selâhaddîn portresini netice vermiştir.

Eserde Batı edebiyatının başyapıtlarından olan Dante'nin İlahi Komedyası'ndan verilen örnekle Selâhaddîn'in konumu, Hristiyan dünyasında Sultan'a yönelik bakış açısını gayet iyi tasvir eder. Nitekim Selâhaddîn Hristiyanlık açısından bakıldığında küfürdedir. Üstelik dinî bir referansı olan Haçlıları kılıcıyla kutsal saydıkları beldede bertaraf etmiştir. Tüm bunlara rağmen erken dönem

Avrupa edebiyatında Selâhaddîn Eyyûbî, Batı'nın hayranlık duyduğu erdemlere sahip olduğundan cennete girememiş olsa da kâfirlerin layık olduğu cehennem azabından âzâdedir. Avrupa edebiyatında Selâhaddîn'i ayrıcalıklı bir yere konumlandıran özelliklerinden biri de onun muzaffer bir komutan olmasına rağmen bulunduğu konuyla ters orantılı olarak sade bir hayat sürmesi ve alçakgönüllü olmasıdır. Onun bu durumunun özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa edebiyatında vurgulanıyor olması eserde yazar tarafından açıkça söylenmese de dönemin mevcut yönetimlerine yönelik hicvi yansıttığını okuyucuya hissettirmektedir. Eserin bu kısmı Osmanlı dönemindeki idareye yönelik eleştirel yaklaşımların da benzer ürünlerde Selâhaddîn'in kullanılarak ortaya koyulmaya çalışılmasıyla çapraz bir şekilde okunabilir. Nitekim Osmanlı yönetiminde Sultan Abdülhamid'e yönelik yapılan eleştirilerin birisinde muhalifleri tarafından onun istibdatçı olarak görülen yönetimi vaktiyle İslâm dünyasını adaletle yöneten Selâhaddîn'in idaresiyle kıyaslanmıştır. Biri Kudüs'ü feth eden diğeri ise muhafaza için mücadele eden iki İslâm sultanının kıyaslanması, Selâhaddîn'in sadece Avrupa'da değil İslâm toplumunda da sonraki yüzyıllarda da mevcut siyaset gündemini bu yönüyle işgal ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu eleştirinin bir tiyatro eserinde dile getirilmesi ise oldukça manidardır (el-Haddâd, 2012).

Yazar, Osmanlı Dönemi'ndeki tarih yazımında da Batı'daki örneklerle benzer biçimde Selâhaddîn'in ulvî seciyelerinin askerî yönü kadar konu edinerek ele alındığını kaydetmektedir. Yazar, Selâhaddîn'in Osmanlı tarih yazıcılığında Avrupa'daki mitsel örneklerin dışında Büyük İskender portresinin sultanlara çizdiği cihanşumul lider misyonunu da ifa ettiğini okuyucuya yansıtmayı başarmıştır. Yazara göre Doğulu tarihçiler açısından Selâhaddîn'in ele alınan diğer bir özelliği de Fâtîmîlerin karşısında elde ettiği başarılarından kaynaklanmaktadır. Yani Selâhaddîn'e Doğu dünyasından bakış, onun sadece Haçlılar ile olan mücadelesi ve üstün meziyetleri üzerinden değil, aynı zamanda Ortadoğu'da gerçekleştirdiği dinî, siyasî ve ekonomik politikaları penceresinden de daha geniş bir şekilde tasvir edilmiştir. Emperyalist güçlerin tazyiki altında ayakta kalmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle Ortadoğu'da Selâhaddîn Eyyûbî portresinden istifade edilmeye çalışıldığı vurgulanır. Hatta Napolyon'a karşı Mısır'ı savunan Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın ismiyle Mısır'la özdeşleşmiş Hz. Yusuf ve Selâhaddîn'in künyesinde bulunan "Yusuf" adının benzerliği nedeniyle yapılan savaflara anlam katıldığı örneklenmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi bölgede karşısındaki güçleri Haçlı olarak nitelendirmeye çalışan çeşitli grupların da aynı minvalde kurtuluşlarına sembol olarak Selâhaddîn portreleri oluşturmaya çalıştığı eserde okuyucuya aktarılmaktadır. Yazara göre Selâhaddîn Eyyûbî, Batı ya da Doğu fark etmeksizin olayları kendi yönlerine yansıtmaya çalışanların kullandıkları yanardönerli bir ayna misalini andırmaktadır. Bu sayede Selâhaddîn Eyyûbî, tarihte düşmanlarının dahi kendisine hayranlık duyabildiği nadir bir örnek halini almıştır.

Eserin bu bölümünde ayrıca, önsöz ve girişteki gibi Haçlı Seferleri'nin yakın tarihteki etkileri yer yer tartışılmış ve Amerika'daki 11 Eylül saldırılarına kadar Selâhaddîn Eyyûbî'nin politik olarak Batı dünyasında nasıl dönüştürülerek çıkarlar

uğruna kullanıldığı resmedilmeye çalışılmıştır. Bölümün sonlarına doğru çeşitli zamanlarda birçok millet tarafından Haçlı Seferleri'nin referans yapılarak çıkarların meşrulaştırılmaya çalışıldığı aktarılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan bu bölümde Batı'nın istilacı tavrının Ortadoğu'daki direnç mekanizmasını doğal olarak tetiklediğini, bu sebeple gazeteden kitaba, sinemadan görsel sanatlara ve şarkılara kadar birçok alanda Selâhaddîn Eyyûbî'nin bölgedeki direnişi ve zaferi simgeleyen bir yüz haline geldiği söylenmektedir.

Sonuç (Conclusion, ss. 387-392) kısmında yazar, Selâhaddîn Eyyûbî'nin tarih yazımında yönlendirilmeye ve çeşitli amaçlar için kullanılmaya açık bir tarihe sahip olduğunu ifade etmekle beraber kaynaklardaki anlatılara bağlı olarak örnek almaya ve takdir edilmeye müsait bir biyografisi olduğunu da söyler. Yazara göre Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethederek İslâm beldesi yapması, Avrupa'nın Haçlı organizasyonu gibi toplu faaliyetini kırabilmesi, şahsi meziyetleri, Fâtimî Halifeliğini ortadan kaldırması gibi döneminde yaptığı faaliyetlerle perçinlediği şahsiyetini; Avrupalıların Haçlı olarak her zaman bölgeye tekrar gelebilecek olma potansiyeliyle sonraki zamanlarda da uzun yıllar medeniyetlerin zihninde olumlu ve canlı bir örnek olarak var edebilmiştir.

SONUÇ

Haçlı Seferleri, gerek İslâm dünyasında gerekse de Hıristiyan dünyada kendi perspektiflerinden değerlendirilen savaşlar, etkileşimler ve dönüşümler silsilesinin tarihçesidir. Bu süreç içerisinde İslâm dünyasında sivrilerek ön plana çıkan komutanların/sultanların içinde hiç şüphesiz Selâhaddîn Eyyûbî'nin yeri oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü Hittîn zaferi sonrasında Haçlıların elinden almış olması onu İslâm dünyasının muzaffer komutanı yaparken Haçlı dünyasının da korkuyla karışık saygı duyduğu bir konuma yükseltmiştir. Haçlı Seferleri tarihinde seferin başlangıç emeli olan Kudüs'ün Haçlılarca alınmasından sonra tekrar Müslümanlarca fethi Selâhaddîn eliyle gerçekleştiğinden böylesi büyük bir zaferin Sultanın şahsında ölümsüzleştirildiğini görmekteyiz. Bu algıyla birlikte Selâhaddîn Eyyûbî biyografileri çok fazla sayıda üretilmiş olsa bile halen daha fazlasının yazılabileceğini, oldukça ilgi çeken romanlarının cezbedici yanının (Scott, 2016; Çamuroğlu, 2011; Ali, 2013) ve onun karakterize kişiliğinin dönemin siyasetinde mevcut idareyi hicvetme lüksünün çağlar değişse de geçmediğini bu eseri bitirdiğimizde görmekteyiz.

Sonuç olarak eserin, hem günümüze tesir eden muhteviyata sahip olması, hem de Kudüs'ün fatihi ve İslâm kahramanı olan Selâhaddîn Eyyûbî'nin Batı merkezli bir sistemden nasıl görüldüğünü ayrıntılarıyla aktarabilen, konuya vukûfiyetli bir yazarın kaleminden çıkmış olması dolayısıyla okuyucusuna geniş bir bakış açısı kazandıracığı kuvvetle muhtemeldir. Çalışmanın sınırları Haçlı Seferleri döneminin de ötesine geçerek günümüzü kapsayacak bir şekilde

çizildiğinden kitabın tercümesinin yapılarak Türkçeye kazandırılması ülkemizdeki Türk tarih çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ali, T. (2013). *Selâhaddin'in Kitabı*. çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Yayınları.

Bahâeddîn İbn Şeddâd. (2015). *Selahaddin-i Eyyubi*. çev. M. Selim Bilge. Diyarbakır: Lîs Yayınları.

Cleveland, W. L. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi*. çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Yayınları.

Çamuroğlu, R. (2011). *Sultan Selahaddin el-Kürdi*. İstanbul: Everest Yayınları.

Çekiç, A. (2020). *Kudüs'ün Gölgesinde Eyyûbî-Haçlı İlişkileri 1171-1250 (Savaş, Diplomasi ve Braiş)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

el-Haddâd, N. S. (2012). *Âdil Sultan*. haz. mesud Serfiraz-Semih Gezer. İstanbul: Avesta Yayınları.

Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. C. II. Ankara: TTK.

Scott, W. (2016). *Selahaddin Eyyubî ve Arslan Yürekli Richard*. çev. Mehmed Halid. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Şeşen, R. (2018). *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*. İstanbul: Bile Kütür Sanat Yayınları.



Yayın Kritiği

Dünyada Osmanlı Tarihyazımı -I-

Edtr. Ahmet Özcan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2020, 485 sayfa.

Erkam ÇİFTÇİ*

orcid.org/0000-0002-1845-1702

Dünya’da geçmişten günümüze yürütülen Osmanlı Tarihi çalışmalarını tarihyazımı çerçevesinde inceleyen, Ahmet Özcan, Özhan Kapıcı ve Yalçın Murgul’ün editörlüğünü yaptığı *Dünya’da Osmanlı Tarihyazımı I* adlı eser tarihyazımı alanında şu ana kadar verilmiş eserler arasında Dünya’daki Osmanlı tarihçiliğinin bir değerlendirmesini ortaya koyma iddiasıyla farklı bir yerde durmaktadır. On iki ayrı bölge üzerine yapılan çalışmalardan oluşan ve Avrupa ülkelerindeki Osmanlı tarihçiliğine yoğunlaşılacak eserde Osmanlı tarihyazımının incelenen her bir ülkedeki oluşum, yükseliş ve kurumsallaşmasına dayanan dönemlendirme esaslı bir anlatım mevcut olup geleneksel tarihyazımı ile modern tarihyazımının farklarını görme fırsatı sunulmaktadır.

Dünya’da Osmanlı Tarihyazımı I’in “Çarlık Rusyası’nda Osmanlı Tarihçiliği: Bir Şarkiyat Disiplinin Doğuşu ve Gelişimi Hakkında Historiyografik Bir Perspektif” başlıklı bölümünde Özhan Kapıcı 16. yüzyıldan itibaren Moskova Büyük Knezleri’nin vakayinamelere neden ihtiyaç duyduğu ve vakayinamelerin yazılma sürecinden bahsetmesinin yanı sıra Modern Rus Tarih yazıcılığının ortaya çıkışı ve Rusya’da şarkiyatçı tarih yazıcılığının gelişimini ortaya koyuyor. Şarkiyatçı tarihyazımı ve Türkoloji kavramlarını konu alan bir bilgiselinin mevcut olması okuyucuyu bağlamdan koparmaması açısından ayrıca önem taşıyor. Kapıcı, Osmanlı tarihyazımının Rusya’daki gelişimini bölüm bölüm ayırarak anlatmış ve dönemlendirmiştir. Dolayısıyla okurun zihninde konuya ilişkin net bir çerçeve oluşmaktadır. Kapıcı, Osmanlı tarihine dair hususi çalışmaların, Dimitri Kantemir, Andrey Lızlov ve Fedor Emin tarafından 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başlarında başlatıldığını ifade ediyor. Rusya’da Osmanlı tarihyazımının başlangıcı

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, S.B.E., İnsan ve Toplum Bilimleri Anabilim Dalı. e posta: erkamciftci34@gmail.com

için çizilen tarihi çerçeve ve öne çıkan isimlerin detaylı bir şekilde tanıtılması ve çalışmalarından bahsedilmesi Rusya’da Osmanlı tarihyazımının gelişiminin daha detaylı incelenmesi için giriş niteliğinde bir bakış açısı sunmaktadır. 19. yüzyılın başından Kırım Savaşı’nın olduğu dönemi ayrı bir bölümde değerlendiren Özhan Kapıcı, Osmanlı Tarihçiliğinin bahsi geçen dönemde nasıl geliştiği, Osmanlı-Rus ittifakının ve savaşlarının tarihyazımını nasıl etkilediği gibi konulara değiniyor (s.56). Bu dönemde öne çıkan isim ve eserler ile ilgili bilgilerin aktarıldığı bu kısım, Kırım Savaşı sonrası Rus tarihçilerinin ilgisini çeken Osmanlı tarihi ve Rusya’da inşa edilen Osmanlı tarihçiliğinin temelini görmek ve dönemleri karşılaştırmak açısından önemlidir. Osmanlı tarihyazımının Rusya’da gelişimini ve profesyonelleşme sürecini anlatırken yer yer muhtelif tarihçilerin görüş ve iddialarının kıyasa tabii tutulması anlatılan dönemin fikri çeşitliliğini görebilmek açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Çarlık Rusya’sı döneminde gelişen Osmanlı tarihçiliğini konu alan makaleden sonra Tibet Abak tarafından kaleme alınan “*Sovyet Dönemi Osmanlı Tarihçiliği*” adlı bölümde, yazar Osmanlı-Rus ilişkilerinin Osmanlı tarihyazımına etkisini anlatarak yazısına giriş yapıyor Abak’ın yazısından anlaşılacağı üzere, Sovyet döneminde Osmanlı tarihçiliğine karşı artan ilginin kaynağını görebilmek ve gelişmeleri analiz edebilmek için iki ülke arası ilişkilerin incelenmesi mühim görünmektedir. Öte yandan, Sovyet dönemi tarihyazımının Marksist-Leninist ideoloji çerçevesinde üretilmesi sorunu bu dönem verilen Osmanlı tarihi eserlerinin ne derece objektif olduğu sorusunu da akıllara getirmektedir. Sovyet döneminde Çarlık dönemi tarihyazımı mirasının Marksist ideoloji ile harmanlanıp sistematik bir Osmanlı tarihçiliğinin oluşturulma çabasında bulunduğu üzerinde duran Abak, Sovyet döneminde tarihçilerin Çarlık dönemi kaynaklarını yoğun biçimde kullandıklarını vurguluyor. Zira bu vurgu Rus tarihçiliğinde ideolojik ve politik değişimlerin, temel kaynakların kullanılmasında büyük bir değişime sebep olmadığını, hatta bir süreklilik olduğunu görmek açısından önemlidir. Sovyet şarkiyatçılığında, “Jön Türkler” ve “Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü” gibi konuların öne çıktığını belirten Abak, ilginç bir noktaya dikkat çekerek Sovyet dönemi Osmanlı tarihyazımında II. Abdülhamit’e dair görüşlerin batı kaynaklı eserlerden ilhamla olumsuz yönde olduğunu ortaya koyuyor (s.126). Nihayetinde Tibet Abak, Sovyet döneminden günümüze kadar Osmanlı üzerine çalışan Rus tarihçilerin Osmanlı arşivlerine dair ilgilerinin yetersiz olduğu saptamasında bulunarak Türk ve Rus tarihçiler arasında müşterek çalışmaların eksikliğini altını çiziyor.

Güner Doğan tarafından yazılan, “*Korku ve Merak Arasında: İtalyanların Dünyasında Osmanlı Devleti*” başlıklı makalesi ile devam ediyor kitap. 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyıl arası dönemi konu alan bu bölümde Güner Doğan, İtalyan topraklarında “korku” ve “merak” nedeniyle Osmanlı’ya karşı gelişen ilginin tarihsel neticelerinden bahsetmektedir. Doğan yazısında Osmanlı fetihlerinin İtalyanlar üzerinde yarattığı psikolojik etkinin İtalyan tarihyazımında Osmanlı’ya karşı ilginin gelişmesinin arkasındaki temel neden olduğu üzerinde duruyor. Makalenin en önemli yönlerinden birisi, İstanbul’da görev yapan Venedik elçilerinin görevlerinin bitiminde sundukları raporların tarihsel değerlerinin

tartışılmasıdır. Doğan, 1512 yılından 1571 yılına kadar görev yapan elçileri ve bu elçilerin yazdıkları raporların içeriğini tablolar halinde sistematik bir şekilde veriyor. Raporların kısa değerlendirmesini de yapan yazar, 1571'deki İnebahtı Savaşı öncesi İtalyanların gözünden Osmanlı imgesine ulaşabilmemize olanak sağlıyor ve bunun tarihyazımsal imgenin oluşumuna katkısını ortaya koyuyor. Devamında 1553-1603 yılları arasında kroniklerin yayın yoğunluğunu gösteren bir grafik paylaşan yazar bu grafik ile Türk- İtalyan ilişkilerinin hangi yıllarda yoğunlaştığı, İnebahtı Savaşı sonrasındaki yoğunluğun nedeni ve savaşların İtalya'daki Osmanlı tarihyazımına etkisini gözler önüne seriyor (s.153). Güner Doğan yazısında İtalyan tarihçilerin Osmanlı çalışmalarında kullandıkları kaynak ve kaynak türlerinden bahsetmeyi de es geçmiyor. Özellikle Osmanlı Tarihi'ne dair eserler veren Luigi Ferdinando Marsigli'nin hikayesi sürükleyici bir dil ile aktarılmıştır. Marsigli'nin eserleri ve bu eserlerin hangi şartlarda verildiği detaylı bir şekilde anlatılıyor. Ayrıca yazar Viyana bozgunu sonrası Osmanlı askeri gücünün Avrupa üzerinde mevcut etkisinin azalması neticesinde Osmanlı çalışan İtalyan tarihçilerin askeri konulardan ziyade, sosyal ve ekonomik konulara yöneldiğini gözlemliyor ve bu konuda yapılan kimi önemli çalışmalara dikkat çekiyor.

Filiz Yaşar tarafından kaleme alınan "*Yunanistan'da Osmanlı Tarihçiliği*" başlıklı bölüm "Yunanistan'daki Osmanlı tarihi çalışmaları nasıl bir gelişim takip etmiş?" (s.177) sorusu etrafında şekillenmektedir. Yaşar, Yunan tarihçiliğinin başlangıcı ile ilgili özet bilgilere yer verdikten sonra Arnaldo Momigliano'nun Yunan tarihyazımı hakkında yaptığı değerlendirme temelinde Ortodoksluk, Aydınlanma, Rönesans ve Ulusalcılık olgularının Yunan tarihyazımının değişim ve gelişimini etkileyen düşünsel etkenler olduklarını belirtiyor. Ayrıca, "fiziki ve beşerî bilimlerin" ülkedeki tarihçiliğin ve Osmanlı tarihyazımı perspektifinin biçimlenmesinde bir diğer etken olduğunun altını çiziyor. Bunun yanında, Yunanistan'da yürütülen Osmanlı çalışmalarını farklı dönemlerde ele alan yazarları ve bu dönemlerde verilen eserleri de günümüz literatürü ile ilintili bir şekilde kategorize ediyor. Makalenin çok özenli bir şekilde kurgulandığı ve kronolojik biçimde düzenlenmiş olduğu görülüyor. Bu sayede Yunan tarihçiliğindeki gelişim ve Yunanistan'da yürütülen Osmanlı çalışmalarındaki değişim neden-sonuç çerçevesinde görülebiliyor. Filiz Yaşar, bir süredir Osmanlı tarihini göz ardı eden Yunan tarihçiliğinin, yeni nesil tarihçilerin etkisiyle bir değişim yaşadığının altını çiziyor.

Tuğba İsmailoğlu Kacır'ın "*Kronolojik Perspektiften Yeniçağ Avusturyası'nda Üretilen Osmanlı Tarihi Çalışmalarının Değerlendirilmesi*" başlıklı yazısı Şarkiyatçı tarihyazımı ile Avusturya tarihyazımı arasına bir çizgi çekmenin gerekliliğini tartışıyor. Güner Doğan'ın makalesindeki "korku" imgesi, bu makalede de karşımıza çıkıyor. Macar topraklarına gerçekleşen Türk akınlarının neticesinde oluşan kroniklerden bahseden yazar, bu eserlerin dönemin Osmanlı algısını görebilmek açısından faydalı olabileceğini ifade ediyor. İtalyan tarihyazımı için elçi raporları öne çıkıyordu fakat Avusturya'da Türkler için oluşan kaynak havuzunun yine elçiler aracılığıyla sağlandığı, yalnız bu sefer daha çok seyahatname türünde eserler olduğu ifade edilebilir. Bu noktada elçilik müessesesinin tarihyazımı

açısından taşıdığı önem açıkça görülüyor. Türklere dair oluşan kaynakların muhtevassından bahseden yazar bir diğer aşamada 1550'li yıllardan 1602 yılına kadar Osmanlı ile ilgili basımı yapılan eserleri anlatıyor. Johannes Löwenklau isminin öne çıktığı bu kısımda Osmanlı hakkında yapılan araştırmaların hangi yöne evirildiğinden de bahsediliyor. Araştırma konularındaki değişimden bahsedilmesi dönemsel karşılaştırma yapılabilmesi bakımından önem taşımakta. Kacı, Avusturya'da gerçekleştirilen dil çalışmalarının tarihyazımına etkisinden bahsederken çoğu tarihçi tarafından es geçilen konulara değiniyor. Yazar, 17. yüzyılda dil okulları aracılığıyla tarihyazımının gelişmesi ve bu doğrultuda verilen eserleri anlatıyor (s.263). Kacı, Avusturya'da Türk algısının değişmesinin tarihyazımına etkisinden ve bu değişimden etkilenerek üretilen çalışmalardan bahsettiği son aşamada, II. Viyana sonrası Osmanlı tehdidinin kalkması ile değişen Avusturya tarihyazımından bahsetmekte. Kacı'nın yazısıyla Doğan'ın yazısını birlikte düşündüğümüzde şöyle değerlendirme mümkün: II. Viyana Kuşatması sonrası tarihyazımında gerçekleşen değişimin nedenleri ile, İtalyan tarihyazımında, İnebahtı Savaşı sonrası gerçekleşen değişimin -farklı dönemlerde de olsa temelde Türk korkusunun ortadan kalkması ile ilintili olduğu söylenebilir.

Remzi Avcı tarafından yazılan "*Diplomasi Oryantalizm ve Alman Tarihyazımında Osmanlı Devleti*" başlıklı bölüm, Alman tarihyazımında Osmanlı'yı incelemeyen önce Almanya'nın neresi olduğuna dair bir tartışma ile başlıyor. Yazar, konuyu dört aşamada ve kronolojik bir biçimde inceliyor. Öncelikle Osmanlı tarihyazımının oluşumunun siyasi düzleminden bahsediyor. 15. ve 18. yüzyıllar arasını kapsayan dönemin eserleri kronikler ve çeviri çalışmalarını kapsıyor. Üçüncü aşamada Alman oryantolizminin gelişimi ve tarihyazımına etkisi vurgulanıyor. Son olarak 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarını kapsayan dönem içerisinde diplomasi, oryantolizm ve Osmanlı tarihyazımını detaylı bir şekilde inceliyor. Avcı'nın son aşamada tarihyazımı ile diplomasi arasındaki ilişkiyi detaylandırması oldukça önemlidir (s.293). Özellikle Avrupa'da gelişen Osmanlı tarihyazımına katkıda bulunan elçilik müessesesi ve diplomatların önemi burada bir kez daha görülüyor. Ayrıca oryantolizmin kurumsallaşması vesilesiyle oryantolizmlerin yurtdışı görevler alması ve tarihyazımındaki rollerinden bahsedilmesi Alman tarihyazımında Osmanlı algısının gelişimini görebilmek açısından dikkate değerdir.

Macaristan'da Osmanlı tarihyazımının, Osmanlı'nın hakimiyet kurduğu dönemlerde başlamasını ve gelişimini konu alan "*Macaristan'da Çağdaş Osmanlı Tarihçiliğinin Gelişimi*" başlıklı bölüm Emre Saral tarafından kaleme alınmış. Yazıda Türklerin ve Macarların ortak özelliklerinden ve ilişkilerinden söz edilerek, özellikle 20. yüzyıl başlarında devletin desteğiyle "Macar tarihine dair Osmanlı arşiv hazinesinin daha düzenli ve profesyonel bir şekilde" (s. 315) çalışılmaya başlanmasının Macaristan'daki Osmanlı tarihçiliğinin gelişimine olan katkısından söz ediliyor. Türk-Macar ortak çalışmalarını da konu alan bu yazı arşiv çalışmalarının gerekliliğinin yanı sıra Macar toplumunda tarihi konuları içeren dizilerin Osmanlı tarihine ilişkin bir ilgiyi tetiklediğinin altını da çizmektedir.

Nagehan Üstündağ Özdemir'in kaleme aldığı "*Bulgar Tarihyazımında Osmanlı Tarihi*" başlıklı bölüm Bulgar tarihyazımında üç farklı dönemden bahsedilebileceğini vurguluyor. Makalede Bulgar ulus devletinin kurulmasından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar birinci dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrası iktidar olan Komünist Parti döneminin başlangıcı ile 1989 arası ikinci dönem ve Komünist Parti'nin siyasal olarak pasifize olmasından günümüze kadar üçüncü dönem olarak sıralanıyor. Bulgaristan'da Komünist Parti dönemine kadar milli bilincin oluşmasında bir araç olarak kullanılan milliyetçi perspektifin o dönemde Bulgar tarihçiliğine yön verdiği gözlemlenebilir. Benzer etkiyi Yunanistan tarihyazımında da gözlemlemiştik. İkinci dönem olan Komünist rejimin hâkim olduğu dönemde ise Marksist-Leninist ideoloji, Bulgar tarihyazımında etkilidir. Temel olarak Komünist dönemde tarihyazımının etki altında kaldığı görüşler ve bu görüşlerin Osmanlı tarihyazımında neden olduğu değişiklikler öne çıkarılmıştır. Komünist dönemin sonu itibarıyla tarihçiler, sansüre maruz kalmış tarihi gerçekleri ortaya çıkarma çabasına girişmişlerdir ve bu girişimin bir sonucu olan popüler tarihçiliğin öne çıktığını görmek önemlidir (s. 352). Bulgaristan'da tarihyazımının yavaş ilerleyişine bir neden olarak, komünist dönem ve komünist dönem sonrasında, tarihçilerin kullandığı metodoloji ve ilgilendiği konuların çok farklı olmadığı gösterilebilir. Bahsi geçen konuların detaylı incelenmiş olması Bulgar tarihyazımında Osmanlı'yı görmek ve ideolojik unsurların tarihyazımına etkisini incelemek açısından değerlidir.

Güneş Işıksel tarafından kaleme alınan "*Kırım Savaşı'ndan Önce Fransa'daki Osmanlı Çalışmaları Üzerine Bibliyografik Çerçeve Denemesi*" adlı makalede başlığıyla uyumlu bir şekilde Yeni ve Yakınçağ dönemi Fransa'sında Osmanlı tarihi çalışmaları neticesinde ortaya çıkan kaynaklar üzerinde durulmuştur. Kırım Savaşı'nın başlangıcından önceki dönemi inceleyen yazar 15. yüzyılda Fransa'da Osmanlı'ya karşı yoğun bir ilgi olmadığını neden-sonuç bağlamında ifade ediyor (s.367). Yazar, Fransa'da Osmanlı üzerine verilen çalışmaları ve Osmanlı'ya bakışı değerlendirdikten sonra Fransa'da 16. ve 18. yüzyılı kapsayan dönemi Osmanlı tarihine dair kaynaklar, imgeler, eserler ve önemli kişiler üzerinden değerlendiriyor.

Hollanda'da Osmanlı Çalışmalarının Tarihi başlıklı makale Cumhur Bekar tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, Hollanda'da yürütülen şarkiyatçılık çalışmaları ve Leiden Üniversitesi'nin Osmanlı tarihi çalışmalarına katkısının altını çizmiştir. Hollanda'da Osmanlı tarihi çalışmalarında öne çıkan isimlerden bahseden Bekar, Erik Jan Zürcher vesilesiyle günümüze kadar gelişen Osmanlı tarihyazımını değerlendiriyor (s.403). Bekar'ın makalesinde, değerlendirdiğimiz kitapta bulunan diğer makalelere kıyasla daha eleştirel bir bakış açısı görülüyor. Öne çıkan bir diğer husus, Leiden Üniversitesinde Osmanlı tarihi üzerine yapılan doktora çalışmalarıdır. Bahsi geçen çalışmalardan ve danışmanlardan bahsedilmesi, Hollanda'da yürütülen çalışmaların literatüre katkısını görmek açısından değerlidir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap coğrafyasında görülen değişimin tarihyazımına etkisi ile giriş yapılan “*Arap Tarihyazımı*” adlı makale Ali Çapar’ın kaleme aldığı önemli bir çalışmadır. Yazar, Arap tarihyazımının başlangıcına dair tartışmalardan ve tarihyazımının modern döneme kadar ilerleyişinden bahsediyor. Yazarın üzerinde durduğu modern Arap tarihyazımının günümüze kadar geldiği süreci detaylandıran Çapar, Arap tarihyazımının gelişim sürecinde karşılaşılan engelleri inceliyor. Engellerin incelenmesi sırasında göze çarpan meselelerden biri iktidarların tarihyazımını kendi meşruiyetleri için yönlendirmesidir. Ağır sansür ve yönlendirme ile karşı karşıya kalan Arap tarihyazımında, bağımsızlıklarını geç kazanan Arap ülkelerinde milliyetçiliğin ve ulusal bilincin sağlanması maksadı görülüyor. Arap tarihyazımının diğer ülkelere kıyasla yavaş ilerlemesinde dönemin iktidar ideolojilerinin hâkim olması ve muhtemelen Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını geç kazanması da etkilidir. 1980’li yıllarda milliyetçiliğin zayıflamasının yanı sıra araştırma enstitüleri ve yayıncılık gibi önemli faktörlerin tarihyazımı ile kavuşması, tarihçilik açısından önemli değişimlerin görülmesinde etkili olmuştur (s.464). Makaleden hareketle, Osmanlı üzerine Arap tarihyazımının, iktidar ideolojileri ve milliyetçilik etrafında geliştiği dönemde Osmanlı’ya muhalif bir tarihçiliğin şekillendiği anlaşılıyor. Fakat sonraki dönemde muhtelif kaynaklardan ilham alınarak ve modern metotlar kullanılarak Osmanlı’ya karşı geleneksel döneme kıyasla daha objektif bir bakış açısının oluştuğu görülebilir.

Son çalışma olarak Mahmut Halef Cevrioğlu’nun “*İsveç’te Osmanlı Tarihçileri*” adlı makalesi yer almaktadır. Cevrioğlu çalışmasına İskandinav ülkeleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin tarihçesinden kısaca bahsederek giriş yapıyor. Makalenin temelinde “İki ülke arasında hem coğrafi hem de siyasi mesafelerin uzak olması İsveç’te Osmanlı tarihyazımına nasıl etkilemiştir?” sorusu öne çıkıyor. Yazar, IV. Murad dönemine kadar iki ülke arasında herhangi bir temas olmadığından bahsediyor (s.177). 17. yüzyıl ve sonrasında İsveç’te Osmanlı’ya karşı bir ilgi yoğunluğu olduğunu ifade eden yazar bu ilginin tarihyazımı açısından yetersiz olduğundan da yakınıyor. İsveç’te müstakil bir Osmanlı çalışmasından ziyade çeviri eserler ile yetinildiğinden bahseden yazar, İstanbul’da ikamet eden İsveç elçileri aracılığıyla meydana gelen çalışmaları da konu ediniyor. Öte yandan, makalede Avrupa ülkeleri ile İskandinav ülkeleri arasında önemli bir karşılaştırma yapılıyor. Makalenin bu aşamasında Cevrioğlu Osmanlı tarihyazımının Avrupa’nın muhtelif ülkelerinde gelişmesine rağmen İsveç’te gelişme gösterememesinin nedenlerini karşılaştırma yöntemi ile açıklıyor. Yazar son olarak Türkiye’de İsveç arşivlerine olan ilgiden de kısaca söz ediyor.

Sonuç

Dünya’da Osmanlı Tarihyazımı I, özellikle Avrupa ülkelerinde Osmanlı tarihi ile ilgili çalışmaları ve Osmanlı tarihyazımının gelişimini etraflıca yapılan çalışmalar aracılığıyla ve yüksek akademik standartlarda değerlendiren kolektif

bir eser. Alanında yetkin uzmanlarca kaleme alınmış makalelerden oluşan bu kitap, Osmanlı tarihyazımının Türkiye dışındaki gelişim seyrine ışık tutarak tarihyazımı alanına ciddi bir katkı sağlıyor. Başlığı ile uyumlu bir şekilde hazırlanmış ve kaynakça açısından dopdolu olan bu eser, imgebilim ile ilgilenen okuyucuya da katkı sağlayacak nitelikte. Bütün yazıların akıcı bir dile sahip olması içerik açısından olduğu kadar biçim açısından da iyi hazırlanmış bir editoryal çalışma olduğunu gösteriyor.



Çeviriyazı

Carolingian History and the Historians' Metanarrative¹

(Karolenj Tarihi Ve Tarihçilerin Anlatı Zanaatı)

Dmitri Starostin*

Çeviri: Atakan Çiçek*

orcid/0000-0002-6085-1355

Özet: Tarihçilik zanaatının ve yeteneğinin özünde sözlü ya da yazılı olarak araştırmacının kendisine ulaşmış belli miktarda bilgiyi kullanarak tarih disiplini çerçevesinde temel problemlerden birini sorgulaması ve bir anlatı meydana getirmesi vardır. Karolenj dönemi tarihçileri bilhassa günümüz araştırmacılarının vazifelerini zorlaştırırlar. Çünkü araştırmacıların işi, bir anlatıda kendilerine ait tavrı, yargıları, Karolenj yanlısı anlatı yaratma denemelerini bir kenara bırakarak evrensel ve bu nedenle milliyetçi olmayan tarihsel bir bakış açısı oluşturmayı kapsar. Geçmişe bakınca Karolenj tarihçilerinin son olayların modern bir açıklamasını yapmak ile krallara-yöneticilere yaranmak için şekillendirilen anlatılar ve geçmişte Karolenjlerin başarısını destekleyen güç odaklarını derinlemesine incelemek arasında bir denge sağladığı görülmektedir. Günümüzde kullandığımız tarihsel çerçeve modern tarihçiler tarafından meydana getirildi. Ama sadece belgelere dayanarak oluşturulamazdı. Bu durum negatif anlamda “fabrikasyon” bir şey değildi. Ama pozitif anlamda yazınsal bir “kurgu” idi. Bundan dolayı Şarlman’ın hükümranlığının dönüm noktaları Karolenj tarihçilerinin “yazınsal yetkinliği” olmadan anlaşılabilir. Yalnızca tarihsel anlatı, üretilebilen sıralı bir olaylar dizisini anlamlı bir şekilde zihinde yorumlayabilir. Ama bir kez bu dönüm noktalarını ele aldığımızda gerçeklerden çok tarihçinin yorumları ile dolu bir şekilde bırakıyoruz. Bu nedenle Frank Krallığı tarihinde Karolenj Dönemi ve özellikle Şarlman’ın hükümranlığı yapıcı bir anlatı

¹ Dmitri Starostin, “Carolingian History and the Historians' Metanarrative”, *História da Historiografia*, n. 26, jan-abri, ano 2018, 40-68- DOI: 10.15848/hh.v0i26.1112

* Doç. Dr. St.Petersburg Üniversitesi, Tarih Enstitüsü, starostin.dmitry@gmail.com, d.starostin@spbu.ru

* Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, atakan.cicek@ahievran.edu.tr

olarak görülebilir. Nitekim bu dönem kökenleri ve yazarların geçmişin aktarılmasındaki “yaratıcı” etkisi olmadan anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Yapısalcılık, Olasılık, Tarihsel Kültür

Tarihçilik zanaatının ve yeteneğinin özünde sözlü yada yazılı olarak araştırmacının kendisine ulaşmış belli miktarda bilgiyi kullanarak tarih disiplini çerçevesinde temel problemlerden birini sorgulayarak bir anlatı meydana getirmek vardır. Bu açıdan bakıldığında Karolenj dönemi tarihçileri bilhassa günümüz araştırmacılarının vazifelerini zorlaştırırlar. Çünkü araştırmacıların işi bir anlatıda kendilerine ait tavrı, yargıları, Karolenj yanlısı anlatı yaratma denemelerini bir kenara bırakarak evrensel ve bu nedenle milliyetçi olmayan tarihsel bir bakış açısı oluşturmayı gerektirir. (Nelson 1985, p. 293; Mckitterick 2004, p. 85; Ganz 2005, p. 51; Ganz 2014, p. 145). Nitekim özellikle bir tarihçinin, dönem algısı üzerine anlatı oluşturma ustalığı ve yeteneği düşünüldüğünde Karolenj döneminde yazılmış olan tarihi metinler konuyla bir hayli alakalıdır. Geçmişe bakılırsa Karolenj tarihçilerinin, son olayların modern bir açıklamasını yapmak ile krallara-yöneticilere yaranmak için şekillendirilen anlatılar ve geçmişte Karolenjlerin başarısını destekleyen güç odaklarını derinlemesine incelemek arasında bir denge sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Buna rağmen Frank-Karolenj Krallığı dönemi temel unsurlara dair belirsizlikler için bir tehlike teşkil etmez. Çünkü tartışmaya açık olsa dahi belli olay ve devirler vardır. Bunlar modern tarihçiler tarafından tarihsel bir “bulgu”(Fact) ya da öznel bir “betimleme”(Representation) olarak görülmektedir. Bu çalışma, eğer bir kimse Karolenj tarihinin “üst anlatısına”(Metanarrative) veya geleneksel bir tabir ile modern tarihçiler tarafından dönüm noktası olduğu düşünülen olaylar dizisine bakarsa o kimsenin bu dönüm noktalarını modern çağ tarihçileri tarafından geçmiş ile gelecek arasındaki bağı kurmaktan çok uzaklaştıran bir yazar yorumu olarak göreceğini savunmaktadır. Hatta bu asıl gerçekleri yenisiyle değiştirme olarak bile nitelendirilebilir. Aslında geçmişte neler yaşandığına dair bakış açısını değiştirmek Karolenj tarih yazımının temel taşlarından biridir. Ama bu tip bir denemenin aldatma veya hikayeler üretme amacı gibi olumsuz bir anlam taşımadığı bu çalışmanın argümanlarından biridir. Gerçekte Frank tarihinin büyük bir kısmı günümüzde hükümdarların karar alış süreci ve vasalların bunu nasıl kabul ettiğini anlayabilmek için tarihçinin kişisel etkisine ihtiyaç duyulmaktadır.

Akdeniz ve Avrupa Bağlamında Karolenjler

Karolenjlerin iktidara gelişi yerel ve global olarak etkileyici sonuçları olan karmaşık bir olaydı. 1937 yılında Henri Pirenne'nin *Mahomet et Charlemagne* eseri yayımlandığından beri araştırmacılar III.Pepin ve Şarlman'ın geç antikçağda Hristiyanlaşan, Akdeniz-Roma medeniyeti ve ortadoğunun çöllerinden çıkan İslam medeniyeti ile ilgili düşünmeye başlamışlardır. Bu ilişkinin bağlamı medeniyetler arasındaki gerginlik nedeniyle şiddetli olmuştur. Çünkü İslam, Yahudi-Hristiyan

ideallerin büyük ölçekteki bir gelişimi olmalıydı. Ayrıca İslam'ın coğrafi konumu itibariyle Akdeniz-Roma medeniyetinin bir parçası olması, önemini arttırıyordu. Zira Akdeniz-Roma medeniyetinin sınırları "Akdeniz çölü" (Desert Mediterranean) olarak Arap yarımadasını, Kuzey Afrika'yı ve Ortadoğu'daki benzer bölgeleri kapsıyordu. Tarihi ve arkeolojik çalışmalar gösteriyor ki Müslümanlara ait Mekke, Medine ve Akdeniz ticaret rotası ile eski Roma-Bizans lejyonlarına yakın kilit şehirler, İslam'ın Akdeniz'deki yayılışının Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz havzasına ilk yayılışına benzediğini ortaya koymaktadır. İslam'ın Akdeniz medeniyetine ve dolayısıyla Frank Krallığı'na yayılma tehlikesi liderlerinin Roma ticaret yollarını üstün kullanım yeteneği sayesindeydi. Buna rağmen başlangıçta Müslümanların hareket alanının kısıtlanmasında başarı sağlandı. Arapların ve ona katılan milletlerin, İslam'ın yayılışı esnasında at üzerinde ve çölde olağanüstü hızlarda hareket etme konusundaki üstün yeteneğini düşününce Akdeniz'e, Bizans İmparatorluğu'na ve Batı Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasından ortaya çıkan krallıklara korkunç bir rakip olduğu görülüyordu. Dördüncü yüzyılın sonunda Ammianus Marcellinus tarafından da aktarıldığı gibi Arapların at üzerinde gerçekleştirdiği ani yağmalar Frank Krallığı'nda at üzerinde savaşabilen bir ordu kurma ihtiyacı yarattı. (Ammianus Marcellinus 1999, Lib. 14, 4; Brunner von Schwerin 1958, v. 1, p. 336; White 1962, p. 11-13). Erken ortaçağ arkeolojisindeki tüm tarihlendirme problemlerine rağmen yapılan son araştırmalara göre sekizinci yüzyıldan itibaren İslam'ın yayılışı ve Karolenjlerin ortaya çıkışı arasında ki zaman aralığında Frank ticaret rotalarının menziline düzenli bir düşüş ve yavaş bir yıkım yaşanmıştır. (Hodges Whitehouse 1983, p. 20-53, 77-101).

Müslümanların ilerleyişinin sonucu olarak Batı Roma İmparatorluğu'nun temel taşlarından biri olan İber yarımadası bir tampon bölge haline geldi. Buna karşı Akitanya olarak belirlenen kontrol bölgesi önceleri Vizigot yönetimindeyken ilerleyen yıllarda Frank kontrolüne geçti. Zaman içinde Akitanya'da da kontrol kaybedildi ve dengesiz bir bölge durumunu aldı. Bu konuda Puvatya savaşı(732) yıllardır iki medeniyetin tarihindeki en önemli karşılaşmalardan biri olarak görüldü (Watson 1993, p. 68). Bu durum günümüz araştırmacıları tarafından Müslüman kuvvetlerin yağma yapabilmek adına ne kadar kuzeye geldiğinin fark edilmesinin önüne geçti(Cardini 2001, p. 9). Nitekim bu ilerleme sonucunda Roma İmparatorluğu'nun piskoposluk alanlarının şekillendirdiği bölgeler arası denge Müslümanların gelişi ile önemli ölçüde değişti. Bundan özellikle Galya ve İspanya arasındaki ilişkiler şiddetli derecede etkilendi. İspanya, imparatorluk otoritesinin dayanağı olan bölgelerden biriydi. Nitekim Adrianopolis'teki Roma lejyonlarının Vizigotlara(378) mağlup olup İmparatorluğun doğu ve batısındaki seçkin aileler dehşete sürüklendiği zaman Roma İmparatorluğu'nun savunmasının yeniden oluşturulması için göreve çağırılan kişi İspanyol Theodosius(Geleceğin İmparator Theodosius'u (379-395) idi. Bu sayede Gotlar, Galya ve İspanya arasındaki iletişimde kilit rol oynayan Akitanya'ya 417 yılında yerleştiler. Gotların yerleşimi Franklar ile aralarında bir rekabet yarattı. Çünkü Franklar, İmparator Dönem Julianus ile 359 yılında yaptıkları barış antlaşması gereğince bölgenin yönetiminde söz sahibi ve İmparatorluğun müttefiki(Foederati) olmuşlardı. Bu nedenle Frank yöneticiler kariyerlerine Gotları, İmparator Honorius tarafından onlara tanınan

sınırlara itmek için hünelerlerini sergileyerek başladılar (Ammianus Marcellinus 1999, Lib. 16, cap. 3). Ama Clovis ve Puvatya Savaşı durumları göz önüne alındığında bu, Frank kralları için Gotların asla yapamadıkları şeyi yaparak Angouleme, Clermont ve Vizigotlara yerleşimleri için asla verilmeyen diğer güney bölgeler üzerinde kontrol sağlayarak yönetim haklarını göstermiş olacakları, kontrol edilebilir bir rekabetti. Zira Müslümanların gelişi, Vizigot İspanyası ile Frank Galyası arasındaki dengeyi yok ederek ikisi arasında kalan Akitanya bölgesini ciddi bir baskı altında bırakmıştı. Karolenjler, Merovenjlerin asla cesaret edemedikleri meydan okumalara girişen hükümdarlardı. Çünkü Merovenjlerin aksine İmparatorluğun Galya'daki bir "valisi" (Governor) gibi hareket etmiyorlardı. Merovenjler, Galya'da İmparatorluk adabına uygun bir role sahipken onların saray nazırı Charles Martel, Frank Krallığı'na ait bazı yazılı olmayan kuralları yıkmaya başlamıştı. Frank-Merovenj krallarına bağlı olmayan dördüncü ve beşinci yüzyıldaki İmparatorluk kumandanlarına yakışır bir askeri güçle elini güçlendiriyor ve eski Roma eyaletinde bulunan yetkileri topluyordu. Böylece erken dönem Karolenj tarihi de aynı Merovenj tarihi gibi cesaret gerektiren bir iş ile, Akitanya'nın Fethi ile başlamış oluyordu. Nitekim bunun bir kayıp olduğu düşünülüyordu. Çünkü Merovenjlerin yönetimden indirilişi, Akitanya açısından bir ilhak olarak değil de hanedanlar arası ittifakın sona erdirilmesi olarak görülüyordu. Bu nedenle Akitanya'daki savaş, meşruiyetini sağlamak adına babası Charles Martel'in halefi III.Pepin'in yaptığı ilk işti. Aynı şekilde Şarlman'ın askeri başarılarının başlangıcı da Vaskonyalı dukelerin elinden Akitanya'yı almasıydı (Einhard 1911, cap. 2, 5). Karolenj yönetiminin bu yönüne özellikle değinilmesi gerekir. Çünkü kuzey ve güney Galya'nın yeniden birleşmesini sağlayan, hükümdarların alışlagelmemiş karakteriydi. Bu karakter İslam'ı hiç tanımamış ama diğer topluluklar ile birçok temasta bulunmuş olan Clovis ve ilk iki Merovenj nesli tarafından yaratılmıştı. Fakat ilginç bir şekilde Akitanya'da, güney Fransa'da kontrolün sağlanmasına rağmen ikinci hanedana mensup Frank krallarının tarihçilerden başarılı hükümdar muamelesi görmesi bir hayli zaman almıştır.

Karolenj tarihini kaplayan kendine özgü yapı, Akitanya'da karşılaşılan direniş eksikliği ile birleşince başarılar kazanmaya devam etti. Buna rağmen Karolenj dönemi modern zamanda ortaya çıkmış her tarih ekolü tarafından farklı, olağandışı şekilde yorumlandı. Ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karolenj yönetimi ile ilgili değerlendirmeler ortaya çıkmaya başladı. Nitekim bu çalışmanın da genel bir bakış olduğu unutulmamalıdır. Şarlman'ın hükümranlığının historiografisinin limitleri bir makaleyi aştığından dolayı kapsamlı bir giriş yapmayı amaçlamamaktadır. Ancak farklı bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Karolenj mirasını en etkili şekilde ellerinde bulunduran Fransız tarihçiler bunu Ortaçağ Frankiası'nın ve modern Fransa'nın kurucusu olan Karolenj Dazlak Charles sayesinde iddia edebilmektedir. Buradan yola çıkan bazı Britanyalı tarihçiler de erken modern dönemden itibaren aynı yolu izleyerek barbar ve Akdeniz elementlerinin sentezi ışığında bu hanedanın önemini vurgulamışlardır (Fustel de Coulanges 1907, p. 594-610; Riché 1983, p. 143; Bullough 1970, p. 100-105; Mckitterick 2008, p. 57- 63). Alman araştırmacılar ise son zamanlarda Karolenj hanedanının sahip olduğu kültürel gücün önemini

belirtmişlerdir. Nitekim zamanında Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan Galya'daki Frank Krallığı, halen barbar kültürüne ait ciddi kalıntılar barındırmasına rağmen halkını ciddi bir Hristiyanlık ruhu içinde eğitmiştir (Fried 2014, p. 309 ff.; Weinfürter 2015, p. 131-136). Alplerin ve Pirenelerin kuzeyindeki araştırmacılar, Karolenj yönetiminde bir kültürel kırılma yaşandığına vurgu yapsalar dahi bu, Akdeniz-Hristiyan kültürünün temel öğelerinin yavaş yavaş benimsendiği bir kırılmaydı. Akdeniz havzasındaki araştırmacılar ise Akdeniz-Hristiyan kültürünün, İber yarımadası ve Galya'daki süregelen varlığı üzerinde durmuşlardır. Çelişkili bir şekilde, her birinin sonucu aynı olmasına rağmen yaklaşımlar bu sonuçları farklı bir çıkarıma yöneltmiştir. Nitekim İber yarımadasındaki krallıkların, Akdeniz Hristiyanlığı ve Hristiyan batı ile olan bağı on altıncı yüzyılda iki İspanyol tarihçi Florian de Ocampo(1499-1558) ve Ambrosio Morales(1513-1591)'in çalışmalarında açıkça görülmektedir(Morales; Ocampo 1574). Morales'in, İspanya'nın genel tarihini geçmiştaki çalışmalara dayanarak yeniden yazma girişimi Galya tarihine hakkında, İber yarımadasındaki krallıklar ile Frank Krallığı'nın birebir aynı olduğuna dair sabit bir inanış olduğunu göstermiştir. Her şeyden önemlisi Morales, Vizigot ve Frank Krallıklarının çok güçlü dostça ilişkilere sahip olduğunu ve Frankların sınırlarını güney Fransa'da Akdeniz kıyılarına kadar genişletmeleri sayesinde bu ilişkilerin ilerlemeye devam ettiğini iddia ediyordu. Bu ve buna benzer düşünceler yer sıkıntısı nedeniyle saha da anlatılamayacak olsa da bir nokta net olarak açıklanmalıdır. Karolenjlerin "dönüm noktası"(Breakthrough) denen problemlerine dair farklı okulların farklı yaklaşımları birçok değerlendirme ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu değerlendirmeler bu dönemin inanılmaz derecede benzer bir yapıya sahip olduğunu işaret etmektedir.

Vekiller, Merovenj krallarının başlıca görevlisi iken geçmişi Metz rahibi Arnulf'a(ö.640) dayanan aristokrat gruplar sekizinci yüzyılın başından itibaren deyim yerindeyse Merovenj krallarının gerçek gücünü tam anlamıyla gölgede bırakmayı başardılar(Hlawitschka 1966, p. 63-64; Bonnell 1866; Aubin 1935, p. 44 ff.; Hlawitschka 1962, p. 17; Mckitterick 2008, p. 71-74; Costambeys, Innes, Mclean 2011, p. 34-65). Bu süreçte Frank Krallığı'nın, güney sınırını koruma için gerekli askeri gücü toplayabilme yeteneği en önemli yönetim faktörlerinden biriydi. Ama modern araştırmacılar arasındaki tartışmalar ya sessizleştirildi ya da bastırıldı. Buna rağmen saray nazırlarının iktidara gelme süreci on dokuzuncu yüzyıldaki araştırmacılara göre görüldüğünden daha az öneme sahip bir devrimdi. Çünkü Pepinoğulları son Merovenj krallarının da mutabakatı ile önemli bir makam ele geçirmişti(Reimitz 2014, p. 150). Uzun vadede 732 yılındaki Puvatya Savaşı'nda Sarazenlerin mağlup edilişi, Frank elitlerinin desteği sayesinde Pepinoğulları'na mal edildi. Çünkü III. Pepin, Charles Martel'in başarısını kendi ailesinin mirası arasında sayabilirdi:

Childeric'in tahttan indirilişi esnasında, Kral Charles'ın babası Pepin, saray nazırlığı unvanını elinde bulunduruyordu. Pepin, miras hakkıyla bu unvanı babası Charles'ın elinden sorunsuz bir şekilde almıştı. Charles(Martel, 715-741), Frank diyarının lordu olduğunu iddia eden tiranları yenen ve biri Akitanya'daki Puvatya şehri yakınlarında diğeri Narbonne yakınlarındaki

Berre nehri yakınlarında olmak üzere iki defa Sarazenleri bozguna uğrattıp, onların İspanya'ya geri süren kişinin ta kendisiydi. Bu onur genellikle şanlı bir doğuştan gelen yüksek makama ve heybetli bir servete sahip olan kişiler tarafından elde edilirdi (Einhard 1905, cap. 2).

Buna rağmen Arnulfoğulları'nın, geçmişi kaydetmeye ve tarihin önemine dair genel farkındalığı artırmaya yönelik ilgileri ciddi bir tartışma konusudur. Bu süreçte Frank Saray Nazırı'na bağlı meclisin ve geleceğin Kral III.Pepin'in lider görünümünü kuvvetlendirmek için Merovenj politika ilişkilerini düzenleme ve yeni politik bağlantılar oluşturma çabasına girdiği bir gerçektir. Bonifacius(675-754) ve Papa(yada Roma Başrahibi olarak adlandırılabilir) II.Stephen tarafından yağ ile kutsanma ve taç giyme töreni bunun bir kanıtıdır (Levillain 1933, p. 294-295). Bu durum ayrıca önemlidir. Çünkü Merovenj Clovis'in aksine Pepin, Roma İmparatorluğu'na bağlı Galya eyaletinde doğmasından gelen bir kökene ya da Clovis gibi limes şeflerinden olup, diğer savaş lordları ve Frank askerleri(Soissons'dan) üzerinde otorite kurabilen birine ihtiyacı olan Gallo-Romen nüfusunun fikir birliğine sahip değildi. Bu iktidar hırsı, kendine kültürel yenilenme ve hükümdarların tarihe olan ilgisinin içinde yer bulmuştur. İktidarlarını kutsallaştırma anlayışının Şarlman ve çevresindekiler tarafından da benimsendiği söylenebilir (Riché 1974, p. 70; Mckitterick 2004, p. 5-8, 30). İnsanın kendini topluma tanıtmaya sürecinde yaşanan değişimlerin bir parçası olması bir hanedanın tarihe, yazarlara ve diğer bazı konulara olan ilgisinde önemli bir bileşendir. Bu konuda Karolenjler hanedanının kendisi diğer piskoposlar, keşişler ve devlet adamları ile işbirliği yapmışlardır. Böylece Karolenj politik programının geçmişinin aktarılışında bir eğitimsel kesimi de kapsayan bir bütünlük yaratmışlardır. Ama Karolenj tarihinin aktarımında bir gecikmenin sorgulanması gereken varlığından bahsedilmelidir. Bu Avrupa tarihinin dönüm noktalarından kabul edilen, Karolenjlerin yaptıkları ile tarihçiler tarafından yaptıkları kabul edilen olaylar arasındaki önemli gecikmedir. Karolenjler hakkındaki geç kalmış kabulleniş bu çalışmanın odaklanacağı yöndür. Bu çalışma Frank hanedanının imajının küçük bir grup olan hükümdarlar döngüsü ve onların güvendiği yöneticilere yüklenmek yerine, tarihçilerin oluşturdukları ve okuyucuların kabul ettikleri şeylere bağlı olduğunu savunmaktadır. Modern tarihçiler dönem hakkında çıkarım yapmalarını sağlayacak emirnameler(Capitularies) gibi birçok belgeye sahipler. Buna rağmen bu çalışma, geçmişte yaşananların en doğru şekilde ortaya konabilmesi için döneme ait tarihi anlatıların göz ardı edilemeyecek şekilde önemli ve zorunlu olduğunu da savunacaktır.

Tarihçiler ve Şarlman'ın Hükümler Anlatısının İnşası

Tarihsel anlatının inşası sadece hükümdarların ve ailesinin değil onları destekleyen aristokrasinin de karşısına çıkan Karolenj yönetiminin meşruiyeti sorusu ile doğrudan alakalıdır. Pepinoğulları'nın destekçileri Karolenjler'in iktidara gelmeleri esnasındaki eksikleri tarihsel resmi bozarak ve problemleri

Merovenj krallarını kötüyerek çözmeye çalıştılar (Schutz 2004, p. 19). Bundan dolayı Karolenj tarihyazımının en önemli bölümleri III.Pepin'in tahta çıkışına temellenmektedir. Örneğin saray nazırının kutsal yağ ile bir krala çevrilmesi süreci genelde ve Papa'nın da orada bulunması nedeniyle, tekin olmayan Frank politik sahasında tartışmalıydı. Gerçekte bu hikayede yer alan güçler, dönem alimlerine "kraliyet gücünün illüzyonu"(The Illusion Of Royal Power) hakkında konuşma imkânı sağlamıştı (Mckitterick 2000b, p. 20). Aslında bu şekilde Karolenj tarihinin başlangıcı "kurgulanmıştır"(Constructed). Bu derinlemesine incelenmesi gereken bir şekilde tarihsel anlatıların organize edilmesiyle gerçekleştirildi. İktidara giden yolda III.Pepin'in, Karolenj öncesi propaganda örneklerinden biri *Lorsch Yıllığı*'ndadır. Bu yıllığa göre saray nazırını kral olarak seçme fikri Papa II.Zacharius tarafından ortaya atılmıştır. Çünkü krala ait olması gereken gerçek güç aslında onun tarafından kullanılmaktadır: "Papa (Zacharius), Frank Kralı'na ve Franklara, kraliyet gücünü kullanan ve ismi Pepin olan kişiye Kral demelerini emretti ve onlar onu(Pepin'i) tahta çıkardılar. Bu Aziz Bonifacius tarafından Soisson'da kutsal yağ töreni² ile gerçekleştirildi(*Annales Laurissenses Minores* 1826, p. 751).³ İşte bu, tarihçilerin hanedanın yönetimi için Papalığın prestijini kullanarak nasıl kutsallık yarattığının açık bir örneğidir. Ama bu tip bir kayıt muhtemelen ilerleyen zamanlarda yıllığa yapılan bir girdidir. Çünkü erken dönemde böyle bir girdi olsaydı, dönem kaynakları konuya yada hanedanın meşruiyet problemine daha az ilgi gösterirlerdi. Yalnızca üç kaynak III.Pepin'in taç giymesi hakkında bilgi aktarır. Bunlar özellikle, destekledikleri taraflara ve Papa'nın rolüne aktarmalarına göre kendi aralarında ters düşmektedirler. Bu üç kaynak *Contunuator Fredegarii*, *Annales regni francorum* ve *Clausula de unctione Pippini*'dir. Bu kaynaklarda kaynağın yazıldığı döneme ve yıllığın yazarının tarafına göre yeni kralın tahta çıkış tasvirinin değiştiği görülmektedir. Diğer adıyla *Frank Kraliyet Yıllığı* olarak bilinen *Lorsch Yıllığı*'nda Papa'nın özel bir şekilde kutsaması vurgulanmaktadır. *Lorsch Yıllığı*'na özel bu yaklaşım ile yıllık yazarı taç giyme merasimini Karolenjlerin, Papalık ile özel ilişkisinin bir sembolü ve evrensel zaferi olarak tasvir etmektedir (Mckitterick 2000b, p. 15-16, 21; Mckitterick 2004, p. 136). 751 yılındaki Pepin'in taç giyme töreni, tarihçilerin Frank kralları ve onların yakınlarına yönelik yorumlama sorununa maruz kalan Frank tarihindeki tek olay olmadığını ileri sürüyorum. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında yapılacak incelemede tarihin aktarımında tarihçilerin Karolenj dönemi Frank Krallığı'na ait tutarlı bir anlatı yaratma amacıyla tarihi nasıl yapılandırdıklarına dair örnekler görülecektir.

Erken dönem Karolenj çağında bu döneme dair yeni yaklaşımlardan önce geçmişin tarihsel aktarımı saray nazırları ve onların ailesinden yeni güç sahibi kişilerin geleceğine dair beklenti ve sürekli bir zayıflık yarattı. (Lot Pfister; Ganshof

² Kutsal Yağ Töreni(Uncion): Sağlık, onur veya bir göreve kendini adama amacıyla gerçekleştirilen bir törendir. İncil'deki Yakup 5:14-15 "İçinizden biri hasta mı, kilisenin ihtiyarlarını çağırtsın; Rab'bin adıyla üzerine yağ sürüp onun için dua etsinler." ayetine dayanmaktadır. Bu tip bir törenle hükümdar olacak kişi, Tanrı yolunda kutsal bir görevi devralmış oluyordu.

³ Orijinal metinde şu şekildedir: *Mandavit itaque praefatus pontifex [Zacharias] regi et populo Francorum, ut Pippinus qui potestate regia utebatur, rex appellaretur, et in sede regali constitueretur. Quod ita et factum est per unctionem sancti Bonifatii aei Suessionis civitate.*

1928, p. 280-296; Schneider 1995, p. 19-20; BOSHOF 1990, p. 161-190; Reimitz 2014, p. 150). İleri sürülen bu varsayım Einhard'ın onları, önemini kaybetmekle ve etkisiz olmakla suçladığı ünlü pasajından itibaren sorgulanmadı. Çünkü önceleri alimler geç dönem Merovenj krallarının iç istikrarlarına ilgi göstermeye başlamışlardı. Ama birçok çalışma zayıf krallar iddiasının, krallarını meşru ve ülkeyi istikrarlı göstermeye çalışan Merovenj dönemi tarihçilerine karşı Karolenj kurgusundan başka bir şey olmadığını gösterdi (Gerberding 1992; FOURACRE; GERBERDING 1996). Bu nedenle defalarca tahttan indirilmeye çalışılmasına rağmen Merovenj ailesi, Frank Krallığı'nda iktidarı temsil edecek sembolik nüfuza sahip tek güç olarak görülmelidir (Wood 2004, p. 15-16, 31). Aynı zamanda Einhard tarafından erken Karolenj döneminde yaratılan historiografik ayrımın diğer tarafından yeni hanedanın aynı Merovenjler gibi verimsiz ve problemlili, bir yönetimi olduğuna dair gözlemler de bulunuyordu. Bunlar dikkate alındığında Karolenjlerin iktidara gelişinin geçmiş yıllarda düşünülenin aksine son zamanlardaki çalışmalar sayesinde çok daha karmaşık olduğunun anlaşıldığı söylenebilir. Bu süreçte anlatılagelen hiçbir tahta çıkış muzafferliği bunun saray nazırı ailesi içindeki dengesizlikten kaynaklanmış olabileceğini dillendirmedi. Charles Martel çağdaşları tarafından krala ait olan gücü eline alabilecek kadar başarılı bir saray nazırı olarak görülmedi. Bu imaj modern araştırmacılar tarafından onun üzerine yerleştirildi. Gerçekte II.Pepin'in halefinden başka biri olarak görülüyordu (Heidrich 1989, p. 220-226; Joch 1994, p. 169; Wood 2004, p. 15). Aile içi çatışmalar o zamana kadar sadece ortak hükümdar olarak görülen III.Pepin'in ,kardeşi Carloman'ın öldüğü ve yeğeni Drogo'nun tahttan feragat ettiği 754 yılına kadar bir hayli şiddetliydi (Goosmann 2015, p. 56).

Bir disiplin olarak tarihin son yüz yıl içindeki gelişimi, halkların kendi kimliklerini yaratmak için geçmişte yaşananları yeniden değerlendirme konusunda ciddi ilerlemeler kaydetmesine vesile oldu. Bir bütün olarak kalması amacıyla toplumlar geçmişlerinin anlamlandırılmasını ve imajlarının betimlenmesini fikir birliği ile istediler (Halbwachs 1925; Burke 1969, p. 18-19; Bloch 1992, p. 26; Mckitterick 2004, p. 85). Birçok etkileyici çalışma göstermiştir ki bir halkın kendi kimliğini yaratma denemesi bir şekilde geçmişini anlamlandırmaktan geçer. Bu anlamlandırma toplumun onayladığı ve desteklediği bir tarih tasavvurudur (Fentress; Wickham 1992, ch. 7). Bir toplumun kendi kimliğini yaratmak için oluşturduğu hafızanın, her zaman meşrulaştırılmış ve sosyal anlamda bir iletişim aracı olduğu kabul edilmiştir (Mostert 1999; Mckitterick 2004, p. 85). Nitekim bu nedenle Karolenj Krallığı'ndaki iktidarın imajı ve yöneticilerin verdiği mesaj yerel lordlara, aristokrasiye ve nüfusun geneline dönem yönetiminin kendine övgüler, methiyeler düzmesi olarak değil de tarihin bıraktığı izlerin bir bütünü olarak yansıtıldı. Kendi kimliğini yaratmaya çalışan bir toplumun normu haline gelen bu izler, toplum içerisindeki eğitilmiş ve eğitimsiz kesimler için bir iletişim yolu olma özelliğini kazandı. Bir önceki dönemle kıyaslandığında katlarca fazla kronik ve yıllığın Karolenj dönemindeki varlığı ileri sürülen düşünceyi desteklemektedir. Dini veya farklı bir şekilde ayrıcalık tanınmış birçok insan Karolenj versiyonu geçmişi kendi geçmişleri yapmakla veya böyle bir algı yaratmakla ilgilidiler. Yıllıkların sayısı bunu açıkça göstermektedir.

Tarihyazımının genel bir uğraş olarak manastır ile diğer dini topluluklar içerisindeki gelişimi ve yazılı kültürdeki baskın rolü, bir hükümdarı topluma kabul ettirmenin en iyi yolunun tarihsel bağlam içine yerleştirmek olduğunu göstermiştir. Frank Krallığı tarihi konusundaki kişisel değerlendirmelerin çoğu Einhard, Nithard, Thegan ve Astronomer gibi yazarlardan çıkmıştır. Bu isimler birer tarih eseri yazarak yaşadıkları dönemdeki Franklara ait olayları kendi görüşlerine göre aktarmanın bir yolunu bulmuşlardır (Mckitterick 2004, p. 84-173; Barnwell 2005, p. 139). Bir yüzyıl geçmeden Şarlman, “Altın Çağ’ın” (Golden Age) bir sembolü olmuştur ve böylece sadece geçmiş iken tarihin bir parçası haline gelmiştir (Gabriele 2011, p. 17). Her ne kadar eserini yazarken üzerinden on yıldan fazla geçmiş olsa bile Şarlman’ın hayatını kaleme alan Einhard bile dönem olayları ile biraz çağdaşlığı olmasına rağmen elinden geldiğince geçmiş olayların derinine inmiştir. Nitekim bu kadarı bile Frankların tüm Avrupa üzerinde otorite kurmasında olağanüstü etki yaratmıştır:

Şüphesiz ki günümüzde birçok bilim adamı ve yaşadığımız hayatı tümüyle boşa harcamanın yanlış olduğunu düşünen birçok sefa adamı vardır. Ancak yaptıklarımız kaydedilmeye hiç değmez bir şekilde sessizliğe ve unutkanlığa terk edilmemeli. Bu nedenle namına değer veren kişiler eserlerinde diğer insanların gerçekleştirdiği büyük işleri anlatırlar. Buna rağmen umursamayıp yazmaktan çekinenler, isimlerinin ve itibarlarının insanlığın hafızasından yok olmasına neden olur. Bundan dolayı bu kitabı yazmaktan kendimi alıkoymamam gerektiğini hissettim. Çünkü hiç kimse bu olayları içinde o dönemde ve halen bulunmam nedeniyle benden daha doğru bir şekilde yazamaz. Yaşananları kendi gözlerimle gördüğüm için biliyorum ayrıca herhangi birinin bunları yazıp yazamayacağını da kesin olarak bilemiyorum. Böylece kendi zamanının en soylusu ve en büyüğü olan, en büyük başarılarını elde eden ve gelecek dönemlerde kolay kolay kimsenin benzeyemeyeceği bu kralın hayatının unutulmuşluğun boşluğunda ortadan yok olmasına engel olmak için bu hikayenin içindeki diğer insanlar ile bir araya gelerek bu soy uğruna olanları yazmaya karar verdim. (Einhard 1905, The prologue).⁴

Bu eserin 830’larda yazıldığı iddia edilmektedir. Ancak bazı araştırmacılar tarafından 823’ten sonra yazılmış olamayacağı da ileri sürülmektedir (Tischler 2001, p. 78-239). Karolenjler’in kendine has dünya görüşü, meşruiyet kaynağı tartışmalarını sona erdirmek amacıyla geçmişe yansıtıldı. Bu dünya görüşünün dönem alimlerince meşrulaştırıldığı araştırmacılar tarafından son yıllarda belirtilmiştir. Örneğin; neredeyse döneme ait tüm tarihi eserlerin aynı şekilde

⁴ Orijinal metinde şu şekildedir: *Et quamquam plures esse non ambigam, qui otio ac litteris dediti statum aevi praesentis non arbitrentur ita neglegendum, ut omnia penitus quae nunc fiunt velut nulla memoria digna silentio atque oblivioni tradantur, potiusque velint amore diuturnitatis inlecti aliorum praeclara facta qualibuscumque scriptis inserere quam sui nominis famam posteritatis memoriae nihil scribendo subtrahere, tamen ab huiusmodi scriptione non existimavi temperandum, quando mihi conscius eram nullum ea veracius quam me scribere posse, quibus ipse interfui, quaeque praesens oculata, ut dicunt, fide cognovi et, utrum ab alio scriberentur necne, liquido scire non potui. Satisque iudicavi eadem cum aliis velut communiter litteris mandata memoriae posterorum tradere quam regis excellentissimi et omnium sua aetate maximi clarissimam vitam et egregios atque moderni temporis hominibus vix imitabiles actus pati oblivionis tenebris aboleri.*

seçkin bir sınıfın sesini duyurmaya çalıştığı tartışılmıştır (Mckitterick 2000a, p. 172-174). Hangi tarihi anlatıların kurgulandığı ve hangisinin yazarlar tarafından bir gündem oluşturma çabası amacıyla yazıldığı anlaşılabildiği için bu eserlerin daha da ayrıntılı incelenmesi önem kazanmıştır. Geç antikçağdan beri tarihi anlatılardaki buna benzer eklemeler ve Karolenj dünya görüşü yada daha doğru ifade ile “propagandası” ile eğitilmiş alimlerin geçmiş hakkındaki kişisel görüşlerini aktarması arasındaki denge özellikle incelenmelidir. Nitekim bu konularda ilerlemeler gerçekleştirildiği ve gerçekleştirilmeye devam edeceği görülmektedir.

Tarihin kurgulanmasına devam etme anlayışı Şarlman’a, onun hizmetlilerine, vasallarına veya eğitilmiş kesimine yararlıydı. Bunlar şanlı geçmişin eksik noktalarını doldurmaktaydı. Klasik yazınlara bir kez dahi bakıldığında kimsenin bilgiyi doğru bir şekilde aktarmaya çalışmadığı görülmektedir. Einhard, *Vita Caroli Magni* gibi methiye amacı güden bir eser üretmesiyle burada anlatılanların doğru kabul edileceğine inanmıştı. Aslında araştırmacılar Karolenj taraftarı bir propaganda olarak kabul edilmesine hiç itiraz etmemişlerdir. Ama nispeten homojen kabul edilebilecek bu anlatı bile tek bir amaca adanmıştır. Dindar Louis dönemindeki okuyucularına Şarlman’ın otoritesi ve başarılarını kullanarak onun yüceliğini kanıtlamak. Einhard’ın bu çalışmasında bile Şarlman’ın zirve yıllarının anlatımına ters düştüğü için uzak geçmişin reddedildiği ya da yeniden şekillendirildiğini görebiliriz. 760’lı yıllardan aktarılan bilgilere göre III.Pepin’in, Şarlman’ın yada Carloman’ın yönetimi çağdaşları tarafından meşruiyet yoksunu yada en azından herkes tarafından kabullenilmeyen bir yönetim olarak görülüyordu (Goosmann 2015, p. 56). Einhard’ın herkesin göz ardı edebileceği bir şekilde Şarlman’ın ilk yıllarına dair güvenilir yeterli kaynak yok diyerek yazmaktan kaçınması eşsiz bir örnektir. Einhard, anlatımına kralın fiziksel görünümü ile başlayacağını ve bir insan ve kral olarak geçirdiğini gelişimle devam edeceğini vurgulamıştır. Benim nezdimde, bu Şarlman’ın, Charles Martel ve III.Pepin’in soyundan gelmesine bağlı statüsünün çok değil bir nesil sonra diğer insanların ilgisini çekmeyen bir şey olduğunu söylemenin bir diğer yoludur. Einhard ve diğerleri, başarılarına ve hükümlerliğinin sonucunda elde ettiği güce bağlı oluşan bakış açısı nedeniyle Şarlman’ın cazibesine kapılmışlardır. Şarlman’ın, erken dönem tarihi bir sonraki nesilde kaybolmuştur. Çünkü hükümlerliğinin sonuna geldiğinde elde ettiği statü ile ilk yıllarının neredeyse hiç alakası yoktur:

Benim için onun doğumuna, ergenliğine ve hatta gençliğine dair bir şey söylemek aptalca olur. Çünkü bu konuyla ilgili yazılı hiçbir şey yada onunla kişisel bilgi sahibi olduğumu iddia eden kimseyi bulamadım. Bu nedenle bilinmeyenler üzerinde durmaktansa onun hareketlerini ve alışkanlıklarını tarif etmeye ve hayatının diğer aşamalarına geçmeye karar verdim. Onun ülkesinde ve diğer diyarlardaki ilk maceralarına, sonra alışkanlıkları ile ilgisini çeken şeylere ve son olarak krallığı yönetimi ile hükümlerliğinde

kaydedilmeyi hak eden ve gerektiren hiçbir şeyi atlamadan aktaracağım (Einhard, 1905, cap. 4).⁵

Tarihçinin, okuyucuları küçük gördüğü olaylardan Karolenj tarihinin ilk dönemlerine geçen süreçte 768 yılında Şarlman ve Carloman tahta çıkması ile ikili arasında bir gerilim doğmuştur (Classen 1972, p. 124; Mckitterick 2008, p. 77-82; Bachrach 2013, p. 110). Carloman'ın ölümü krallığın bölgelerinde öyle bir etki yarattı ki Şarlman'ın kuzeni Adalhard, St.Denis Başrahibi Fulrad ve Kont Warin ölen Carloman'ın eşi Gerberga'nın yönetimi ele geçirebileceği herhangi bir mevkiye hakim olmasına engel oldular ve Şarlman'ın, Carloman'ın Krallığı'nın yönetimini devralması için çağırdılar (*Annales Mettenses Priores* 1905, p. 771; Einhard 1911, cap. 3; Riché 1991, p. 86).

Bu durum Einhard tarafından eserinin girişinde de açıkça kabul edilmiştir. Aktarılanın aksine Karolenj tarihinin ilk dönemlerine ait gizli bir gerilim bulunuyordu. Aslında bu nedenle Einhard çoğu kişinin aktarılmaya layık gördüğünü düşündüğü güncel olayları (bundan kasıt hali hazırda gerçekten uzak olan Şarlman dönemi anlatısıdır.) aktaracağını açıkça ifade etmiştir. Bu Şarlman'ın hikâyesinin bir kenara konması gerektiğini düşünenlerin de olduğunu gösterir. Ama dahası kazara keşfedilen bu ifade, geçmişi gereksiz görüp günümüz olaylarına kalpten bağlanmış insanlar tarafından bir tema olarak benimsendi. Diğer taraftan Einhard ise, Şarlman öleli on yıldan fazla süre geçmesine rağmen geçmişi adeta bir ihtiyaç haline getirmekte ısrar ediyordu. Bu onun eserinin, geçmişi gün yüzüne çıkarmak ve geçmişi yeniden şekillendirmek ile alakalı olarak resmen kurgulandığı anlamına gelmektedir (Einhard 1911, Praefatio).

Krallığın Parçalanması ve Tarihçinin İşi

Einhard, öngördüğü gibi Şarlman'ın erken dönemlerine odaklanmak yerine Kral'ın askeri seferlerinin süregelen bir anlatımını oluşturdu ve Karolenj otoritesinin oluşumunda birçok açıdan kritik bir öneme sahip başka bir olayı da görmezlikten geldi. Aynı Şarlman ve Carloman'ın 768-771 yılları arasındaki uyum probleminde olduğu gibi Einhard'ın tercihi yine net bir karmaşa ve sonu gelmez bir tartışmanın fitilini ateşledi. *Divisio Regnorum* adlı 806 yılına ait belge, aynı Şarlman ile Carloman arasında olduğu gibi krallığın bölünmesini amaçlıyordu. Einhard'ın bu belgeyi ve paylaşımı göz ardı etmesi dönem ve günümüz tarihçileri için tarihsel gerçekliğin yorumlanmasında ciddi sorunlara yol açtı. Bu belge önemliydi. Çünkü emirnameler koleksiyonundan olmayıp kendi tarihine sahip bir yazma idi (Tischler 2008, p. 231). Bu belge ile Şarlman üç oğluna krallığı üç parça

⁵ Orijinal metinde şu şekildedir: *De cuius nativitate atque infantia vel etiam pueritia quia neque scriptis usquam aliquid declaratum est, neque quisquam modo superesse invenitur, qui horum se dicat habere notitiam, scribere ineptum iudicans ad actus et mores ceterasque vitae illius partes explicandas ac demonstrandas, omissis incognitis, transire disposui; ita tamen, ut, primo res gestas et domi et foris, deinde mores et studia eius, tum de regni administratione et fine narrando, nihil de his quae cognitu vel digna vel necessaria sunt praetermittam.*

olarak paylaşıyordu. Ama onları gerçek birer kral değil de Krallık yönetiminde birer pay sahibi yapıyordu. Bu belge veraset kuralları dikkate alınarak hazırlanmıştı (Mckitterick 2008, p. 96-102). Bu tip bir paylaşım kararı Şarlman'ın kendisinin bir kral ve imparator olarak taç giymiş olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bu belgede Neustrasya ve Avustrasya'yı da içine alacak şekilde Genç Charles'ın bölgesi diğer evlatlara kıyasla ciddi derecede büyüktü. Şarlman'ın bu kararının kroniklerde hiçbir açıklaması ise bulunmamıştır. Günümüz tarihçileri bunu Frank Kralı'nın özellikle oğluna bu derece büyük ve sınırları tam olarak belirlenmemiş bir bölge vererek onu bir eş kral ilan ettiğine yorumlamışlardır. Şarlman onu bir halef, belki de kendisi hayattayken bir eş hükümdar olarak görmüştü (Classen 1972, p. 132). Belge diğer evlatlar için ise özel hiçbir şey barındırmıyordu (Kaschke 2008, p. 275). Araştırmacılar bu belgenin krallığın parçalanması ile Şarlman'ın oğullarına, yararlanabileceği daha fazla imtiyaz ya da kullanabileceği özel bir fonksiyon vermediğinin altını çizmektedirler. Şarlman bu üstü kapalı hamlesi ile tarihçileri, bu belgenin Karolenj Krallığı ve İmparatorluğu için ne anlama geldiği konusunda merak içinde bırakmıştır.

Bu tip bir yönetim sisteminin uygulanabilirliğinin devamı için herkesi idare edecek bir hükümdara ihtiyaç vardır. Araştırmacılar *Divisio Regnorum*'un hiçbir genel mecliste onaylanmadığını fark etmişlerdir. Bu sayede anlaşılmaktadır ki bu belge resmi bir vasiyetname hüviyetine sahip bir emirname değildir. Bundan daha çok gelecekte yaşanacak olaylar da Şarlman'ın izlenmesini istediği yolun açıklandığı bir belge olduğu söylenebilir (Giese 2008, p. 455). Böylece İmparator oğullarından birinin diğer ikisinden üstün bir pozisyon elde edeceğini ve bu şekilde *Divisio Regnorum*'un şartlarına uyulacağını düşünmüş olmalı. Einhard durum hakkında başka bilgi vermekten kaçınırken bir başka tarihçi Thegan, bölünmenin nasıl hayata geçirildiğinin anlaşılmasına temel bir role sahiptir (Theganus 1995, cap. 6).

Einhard ya da Astronomer'ın aksine Thegan hiç Karolenj propagandası yapan tarihçi örnekleri arasında olmamıştır. Onun Şarlman'ın ailesine karşı tutumu asla dosdoğru ve destekleyici değildir. Çünkü o odağını aile içindeki anlaşmazlıklara vermiştir. Bu sayede onun çalışması 843 yılında Verdun'da krallığın parçalanması ile sonuçlanacak olan sürecin temel kaynaklarından biri oldu. Bu çalışmada Thegan, Şarlman'ın hükümranlığının son yıllarındaki otoritesinin ve dolayısıyla kraliyetin görünen otoritesindeki düşüşün varlığını ortaya koymuştur. Thegan bu şekilde kendini ve yazdıklarını Einhard'dan ayırmıştır. 20.yüzyıl tarihçilerini, Şarlman'ın otoritesinin genel düşüşü ve krallık ile imparatorluğun yavaşça yok oluşu hakkında konuşmasını sağlayan bu tarih çalışmasıydı (Ganshof 1948, p. 451).

Thegan'ın eseri farklı duyguları aynı anda barındıran bir resim çizer çünkü bu çalışma hem Şarlman'ın hem de oğullarının, gücün ve başarıların bir diğerine aktarılması esnasındaki kötü vaziyetini anlatmaktadır. Thegan'ın eseri sayesinde Dindar Louis'in taç giyme töreninin, onun babası ile yakınlaşmasını sağlayan bir olay olduğunu öğreniyoruz. Aynı anda krallık ile imparatorluğun nasıl Şarlman'ın ellerinde kaldığını ve oğluna yalnızca Akitanya yönetiminin bırakıldığını

görüyoruz. Nitekim Akitanya, aile üyesi olması nedeniyle krallıkta onun yönetimine bırakılan bölgeydi. Bu gerçekten önemli bir noktadır. Çünkü Thegan'ın gözünden, taç giyme töreninin Frank meclisinde güç dengesi ve otoritenin temsili anlamında hiçbir şey değiştirmediyini göstermektedir. Eğer krallık içindeki güç yapısını oğul lehine değiştirmeyecekse bu taç giyme töreninin anlamı neydi?

Thegan, Şarlman ile Dindar Louis'in tarihine ait temel söylemleri, aile içi durum ve hiyerarşi çerçevesinde eserinde toplar. Dindar Louis, Frank Kralı'nın ve İmparator'un küçük oğluydu. Bu nedenle aile için veraset kuralları daha dikkatli incelenmelidir. Karolenj meclisindeki aile politikasına bakıldığında araştırmacılar ilk doğanın üstünlüğüne dikkat çekmektedir. Bu Frank kralları arasında bir veraset modelidir. Nitekim bu model, Louis üzerinde ciddi bir baskıya neden olmaktadır. Araştırmacıların düşüncesine göre Kambur Pepin vücudundaki deformasyon nedeniyle verasetten en büyük evlat olmasına rağmen çıkarılmıştır (GOFFART 1986, p. 93). Carloman'ın isminin Pepin olarak değiştirilmesi de araştırmacıların, bu düşüncelerinin haklılığına olan inancını kuvvetlendirmiştir. Aile meselelerine dair bu tip bir değerlendirme Şarlman'ın meclisinde en büyük oğlun genç evlatlar lehine geride tutulduğu görüntüsünün oluşmasına neden olmuştur. Nitekim bu Frankların benimsediği ilk doğan kuralına da uyulmaması anlamına geliyordu. Diğer bir yandan 792 yılındaki isyanına kadar Pepin'in geride tutulması gibi bir hareketin söz konusu olmadığı ve hatta aile içindeki pozisyonunun güçlü olduğu düşüncesi de ileri sürülmüştür (Hammer 2008, p. 276). Buna göre 792 yılına kadar büyük oğullara Karolenj meclisinde bir baskı olmadığı söylenebilir (Nelson 2002, p. 283). Ama Thegan'ın çalışmasında özellikle büyük evlat yerine genç evlada vurgu yapıldığı belirtilmelidir. Bu Einhard'ın aksine Thegan'ın, Şarlman'ın evlatlarının aile içi ilişkisini kavrayabilmek için yeni konulara vurgu yaparak ve Karolenj propagandası yapan tarihçilerin anlattıklarını yeniden yazarak bir Şarlman tarihi yazdığı anlamına geliyordu.

Thegan'ın Dindar Louis'in tahta çıkışını aktarış şekli Karolenj meclisini çevrelemiş olan Karolenj ailesi ve yerel vasalları ilgilendiren, görünmeyen bir gerilimi göstermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Şarlman'ın ilk yıllarındaki "zirve" (Triumph) ve Saksonlar ile Avrupa'daki diğer "uluslara" (Nations) karşı elde edilen zaferlere kıyasla Şarlman'ın son yılları adeta bir "dağılma" (Decomposition) dönemiydi (Ganshof 1948, p. 451; Ganshof 1971, p. 259). Araştırmacılar asla aynı otoriteye ve prestije sahip olamadığı için Dindar Louis'in zayıf bir kral olarak görüldüğü bir geleneğin varlığını kanıtlamışlardır. Bu nedenle Şarlman hükümranlığının son yıllarının ve halefinin taç giymesinin düşünülenden daha da dramatik olduğunun belirtilmesi gerekir. Bu nedenle Thegan'ın kroniğinde nasıl anlatıldığına bakmalıyız. İlk cümleden beri bu çalışmada, bir hanedanı destekleyenlerin görmek istediği normal barışçıl olaylar dizisi ile gerilimlerin, problemlerin ve Karolenj otoritesinin tek tip bir şekilde kabullenilmemesinden doğan alternatif bir resim arasındaki çatışmayı açıklamaya çalışıyorum.

Bundan dolayı Thegan, otoritenin mesajı ve muhalefetin sesi ikileminde Karolenj dikotomisinin bir örneği olarak ele alınmalıdır. Onun çalışmasının birçok yönden eşsiz olduğunu belirtiyorum. Çünkü Thegan'ın yer yer pozitif ve yer yer

negatif değerlendirmeleri “Gesta’nın” anlatımında Einhard ve Nithard gibi tarihsel ilerleyişi tamamen pozitif bir algıyla aktaran yorumculara kıyasla birçok farklılık içermektedir. Diğer yandan ise Thegan’ın tarihi, Şarlman’ın kariyerinin ve hayat yolunun zirvesindeyken oğlu Dindar Louis’i nasıl eş hükümdar ve İmparatorluk unvanına halef ilan ettiğini çok olumlu ve hafif iddialı bir şekilde aktarır:

Adı geçen İmparator, sonunun geldiğini anladığı zaman –Çünkü artık çok yaşlıydı.- oğlu Louis’i yanına çağırdı. Ayrıca tüm hizmetkârları, başrahipleri, piskoposları, dükleri, kontları ve temsilcileri de beraberinde istedi. Onlarla birlikte Aachen sarayında barış ve dürüstlük içinde genel bir konsil topladı. Onlardan oğluna güvenmelerini istedi ve en önemli insandan başlayarak en az önemli olanına kadar İmparatorluk unvanını oğlu Louis’e devretmesi konusunda herkesin fikrini aldı (Theganus 1995, cap. 6).⁶

Bu bölüm, barışçıl bir resmin varlığını ve yönetim gücünün transferinin krallıktaki dini ve dindışı en güçlü kimselerin fikir birliği ile gerçekleştiğini hissettirmektedir. Thegan’ın vurguladığı bir şeye dikkat çekilmelidir. O da gücün Şarlman’dan Louis’e gerçek devrinin (“tradidisse”) gösterilmeye çalışılanın aksine bir eş hükümdar olarak olmadığıdır. Bu pasajın gerçek ve esas anlamı Şarlman’ın hükümdarlıktan emekli oluşunun Louis’in taç giyme töreni olduğunun tarihçi tarafından üstünde durulmasıdır. Bu ideal bir resim yada en azından bu pasajın en açık okumasıdır.

Bahsedilmesi gereken bir diğer şey ise Thegan’ın, iki oğlunu yakın süreçte kaybetmesine rağmen Şarlman’ın son yıllarına dair herhangi bir trajedi bahsi geçmemesidir: *Solus Hludouuicus ad regni gubernacula remansit.*⁷ (Theganus 1995, cap. 5). Louis tahtı devralmasını en barışçıl ve en hazırlanmış bir şekilde yansıtmamanın bir yolunu aramıştır. Bunu krallıktaki tüm önemli insanlardan aldığı onay ile sağlamıştır. İlerleyen yıllardaki anlatımlar ortaya koymaktadır ki devir teslim tahmin edilenden daha güçlü bir etki, bütüne yansıyan bir kabul yaratmıştır. Çünkü Thegan, herkesin kralın isteğini nasıl kabullendiğini ve bunu Şarlman tarafından hazırlatılan Louis’in taç giyme töreninin izlediğini yazmaktadır. Ama bu bölümde ilginç olan şey yönetim gücünün aktarılışının ilk anlatıma kıyasla değiştirilmesidir. Bu anlatımda, geleceğin kralı Louis’in giymesi için ikinci bir tacın bulunması ilgi çekicidir. Tacın yalnızca kraliyet unvanını değil de Şarlman yada Thegan tarafından, Louis’i eş-impator ilan ederek gücün devredilmesi sürecini sembolize etmesi amacıyla kullanılmış olduğu düşünülebilir. Çünkü Louis hali hazırda Akitanya Kralı olarak bir krallık unvanına sahiptir.

Tanrı’yı bile memnun eden bu duyuruyu herkes sevinçle karşıladı. Sonraki Pazar, (Şarlman) kraliyet geleneğine göre giyindi. Tacını taktı ve müthiş görünümü ile yolunda yürümeye başladı. Temellerini kendi attığı kiliseye gitti.

⁶ Orijinal metinde şu şekildedir: *Supradictus vero imperator, cum iam intellexit adpropinquare sibi dies obitum suum — senuerat enim valde — vocavit filium suum Hludouuicum ad se cum omni exercitu, episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, locopositis. Habuit generale colloquium cum eis Aquisgrani palatio pacifice et honeste, ammonens, ut fidem erga filium suum ostenderent, interrogans omnes a maximo usque ad minimum, si eis placuisset, ut nomen suum, id est imperatoris, filio suo Hludouuico tradidisset.*

⁷ Krallığı yönetmesi için bir tek Louis kaldı.

Efendimiz İsa Mesih adına inşa edilmiş olan ve diğer hepsinden daha meşhur olan mihraba yöneldi. Burada kafasındakinden farklı olan ikinci bir tacı başına yerleştirdi. Ondan ve konuşmasından sonra birçok başrahibin ve aristokratın önünde oğluna, öncelikle onura ve her şeye kadir olan Tanrı'ya karşı korkuya sahip olmasını, onun emirlerine uymasını ve Tanrı'nın kilisesini yönetip kötü insanlardan korumasını öğütledi (Theganus 1995, cap. 5).⁸

Eş hükümdarlığın bu şekilde ilanı gerçekten ilginç ve merak uyandırıcı bir konudur. Çünkü gücün birleşik ve parçalı hali Karolenj Krallığı'nda birbirine ters iki kavramdır. Nitekim bu durum modern tarihçiler tarafından problem yaratıcı olarak değerlendirilmektedir (Boshof 1990, p. 161-163).

Thegan'ın töreni anlatışına bakarak Dindar Louis'in Kral ve İmparator olarak taç giydiğini ve bunun da *Divisio Regnorum*'un yorumunda bulunan eksik parça olduğunu öne sürdüğümü vurgulamalıyım. Elimize ulaşan son belge gücün gerçekte nasıl bölündüğüne dair bilgileri barındırmıyor. Şarlman'ın, oğlu Genç Charles'ı diğer oğullarının üstünde bir hükümdar olarak görmüş olması muhtemeldir. Ancak Genç Charles hayatını kaybettiği zaman Dindar Louis onun törendeki bu rolünü devraldı. Bu yalnızca kralın değil imparatorluğun yüce yöneticisinin de pozisyonunun desteklenmesini amaçlayan bir durumdu. Çünkü krallıkta bölünemez bir birlik ve aile için kilit isim vardı. Ama orijinal belgeler değil de yalnızca tarihsel anlatı bu tarihi anlaşılabilir şekilde aktarabilmiştir. Thegan'ın anlattığı taç giyme töreni, Şarlman'ın *Divisio Regnorum*'da ortaya koymamayı tercih ettiği bir şey olduğunu göstermektedir. Bu şey, Şarlman'ın hükümranlığının son yıllarında sıkça bulunan belirsizliklere de bir cevap olarak nitelendirilebilir. Bu "sır"(Secret) taç giymedir. Bu esnada oğlu, tacı başına kendi elleriyle ve başka kimsenin müdahalesi olmadan koymuştur. Bu tip bir taç giyme onun oğlunu, Papa ya da bir başka Başrahip veya keşişin etkisinden kurtarıyordu. Böylece yeni kral, bölünmez imparatorluğun dış etkilerden "bağımsız"(Independent) gerçek İmparatoru olacaktı. Bir bakıma, taç giyme töreniyle yansıtılan istikrar görüntüsü tarihçinin kurgusuydu. Benim düşünceme göre tarihçinin (Belki de vasalların genel hislerinin aksettirilmesi) bu hareketi hem Şarlman'ın son yıllarında hem Dindar Louis'in ilk yıllarında gelişen belirsizliklere karşı bir telafiydi.

751 yılındaki taç giymeden ayrı olarak 768 ve 806 yıllarındaki bölünmeler Karolenj Krallığı tarihi için kritik dönüm noktalarıydı. İlginç bir şekilde ikisinde anlamlı bir anlatı oluşturan tarihçilerin eserleri kullanılarak anlaşılabilir. Bu eserler büyük evlat ile genç evlatların ikiliğini, kralın favori evladı temasını ve tek başına bireysel taç giymeyi barındırmaktadır. 751 yılında taç giyme töreni gibi Dindar Louis'in taç giyme töreni de bizim bugün yaptığımızın aksine dönem

⁸ Orijinal metinde şu şekildedir: Illi omnes exultando responderunt, Dei esse ammonitionem illius rei. Quod factum, in proxima die dominica ornavit se cultu regio et coronam capiti suo imposuit, incedebat clare decoratus et ornatus, sicut ei decuerat. Perrexit ad ecclesiam, quam ipse a fundamento construxerat, pervenit ante altare, quod erat in eminentiori loco constructum ceteris altaribus et consecratum in honore Domini nostri Iesu Christi; super quod coronam auream, aliam quam ille gestaret in capite, iussit inponi. Postquam diu oraverunt ipse et filius eius, locutus est ad filium suum coram omni multitudine pontificum et optimatum suorum, a m m o n e n s eum, inprimis omnipotentem Deum diligere ac timere, eius praeceptis servare in omnibus, ecclesias Dei gubernare et deffendere a pravis hominibus.

tarihçileri tarafından yalnızca belgelere dayanarak yazılmamıştır. Bu durum negatif anlamda “fabrikasyon”(Fabrication) bir şey değildi. Ama pozitif anlamda yazınsal bir “kurgu”(Construction) idi. Bundan dolayı Şarlman’ın hükümranlığının dönüm noktaları Karolenj tarihçilerinin “yazınsal yetkinliği”(Authorial License) olmadan anlaşılabilir. Yalnızca tarihsel anlatı, üretilebilen sıralı bir olaylar dizisini anlamlı bir şekilde zihinde yorumlayabilir. Ama bir kez bu dönüm noktalarını ele aldığımızda gerçeklerden çok tarihçinin yorumları ile dolu bir şekilde bırakıyoruz. Bu nedenle Frank Krallığı tarihinde Karolenj Dönemi ve özellikle Şarlman’ın hükümranlığı yapıcı bir anlatı olarak görülebilir. Nitekim bu dönem, kökenleri ve yazarların geçmişin aktarılmasındaki “yaratıcı”(Creative) etkisi olmadan anlaşılabilir.

Kaynakça

Ammianus Marcellinus. *Rerum gestarum libri qui supersunt*. Ed. by W. Seyfarth. Stuttgart: Teubner, 1999.

Annales Laurissenses Minores. 1826. In: MGH SS. Vol. 1, p. 112–123.

Annales Mettenses Priores. Hrsg. von B. Simson, MGH *Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum*, Bd. 10. Hannover: Hahn, 1905.

Aubin, H. *Die Herkunft der Karlinger*. In: *Karl der Grosse oder Charlemagne? Acht Antworten deutscher Geschichtsforscher*. Berlin: E. S. Mittler, p. 44ff., 1935.

Bachrach, B. *Charlemagne’s Early Campaigns (768-777): A Diplomatic and Military Analysis*. *History of Warfare* 82. Boston: Brill, 2013.

Barnwell, Paul S. *Einhard, Louis the Pious and Childeric III*. In: *Historical Research* 78:200, p. 129–139, 2005.

Bloch, Marc. *The Historian’s Craft*. Manchester: Manchester University Press, 1992.

Bonnell, Heinrich. *Die Anfänge des Karolingischen Hauses*. Berlin: Duncker und Humblot, 1866.

Boshof, Egon. *Einheitsidee und Teilungsprinzip in der Regierungszeit Ludwigs des Frommen*. In: *Charlemagne’s Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814-840)*. Ed. by Peter Godman and Roger

Collins. Oxford: Clarendon Press, p. 161–90, 1990.

Brunner Heinrich, *Von Schwerin Carl*. *Deutsche Rechtsgeschichte*. 2nd ed. Berlin, 1958.

Bullough, D. *Europae pater: Charlemagne and his Achievement in the Light of Recent Scholarship*, In: *English Historical Review*, v. 85, p. 59-105, 1970.

Burke, Peter. *The Renaissance Sense of the Past*. London: Edward Arnold, 1969.

Cardini, Franco. *Europe and Islam*. Oxford: Blackwell, 2001.

Classen, Peter. Karl der Grosse und der Thronfolge im Frankenreich. In: Festschrift für Hermann Heimpel. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 3. Göttingen, S. 109–134, 1972.

Costambeys, Marios, INNES, Matthew, Maclean, Simon. *The Carolingian World*, Cambridge Medieval Textbooks. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Early Lives of Charlemagne by Eginhard and the Monk of St Gall. A. J. Grant, trans., London: Moring, 1905, p. 1–56.

Einhard. *The Life of Charlemagne*. Tr. by S. E. Turner. New York: Harper and Brothers, 1880.

EINHARD, Vita Karoli Magni. Hrsg. Von G. H. Pertz, Georg Waitz Und Oswald Holder-Egger. MGH *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi* 25. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1911.

Fentress, J. and Wickham, Chris. *Social Memory*. Oxford: Blackwell, 1992.

Fouracre, Paul and Gerberding, Richard A. *Late Merovingian France: History and Hagiography, 640-720*. Manchester Medieval Sources. Manchester: Manchester University Press, 1996.

Fried, Johannes. *Karl der Grosse: Gewalt und Glaube*. München: Beck, 2014.

Fustel De Coulanges, Numa Denis. *Histoire des Institutions Politiques de l'ancienne France*, v. 7, Transformations de la royauté pendant l'époque carolingienne. Paris: Librairie Hachette, 1907.

Gabriele, Matthew. *An Empire of Memory: the Legend of Charlemagne, the Franks, and Jerusalem before the First Crusade*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2011.

Ganshof, François. L. Charlemagne's Failure. In: F. L. Ganshof, *The Carolingians and the Frankish Monarchy*. Ithaca, p. 256–59, 1971.

_____. La fin du règne de Charlemagne, une décomposition. In : *Revue suisse d'histoire*, p. 433–51, 1948.

Ganz, David. Einhard's Charlemagne: The Characterisation of Greatness. In: *Charlemagne: Empire and Society*. Ed. by Joanna Story. Manchester, p. 38–51, 2005.

_____. The Astronomer's Life of Louis the Pious. In: *Rome and Religion in the Medieval World: Studies in Honor of Thomas F. X. Noble*. Ed. by Valerie L. Garver and Owen M. Phelan. London: Routledge, p. 129–148, 2014.

Gerberding, Richard. *The rise of the Carolingians and the Liber historiae Francorum*. Oxford: Clarendon Press, 1992.

Giese, Wolfgang. Die designativen Nachfolgeregelungen der Karolinger 714-979. In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 64.2, S. 437– 512, 2008.

Goffart, Walter. Paul the Deacon's 'Gesta Episcoporum Mettensium' and the Early Design of Charlemagne's Succession. In: *Traditio* 42, p. 59– 93, 1986.

Goosmann, Erik. Politics and Penance: Transformations in the Carolingian Perception of the Conversion of Carloman (747). In: The Resources of the Past in Early Medieval Europe. Ed. by Clemens Gantner, Rosamond McKitterick, and Sven Meeder. Cambridge: Cambridge University Press, p. 51–67, 2015.

Halbwachs, M. Les cadres sociaux de la mémoire. T. 8. Bibliothèque de L'évolution de l'humanité 367. Paris: Albin Michel, 1925.

Hammer, Carl I. 'Pipinus Rex': Pippin's Plot of 792 and Bavaria. In: Traditio 63, p. 235–76, 2008.

Heidrich, Ingrid. Les maires du palais neustriens du milieu du VIIe au milieu du VIIIe siècle. In: La Neustrie: Les pays au nord de la Loire de 650 à 850. Sous la dir. De H. Atsma. T. 1. Beihefte der Francia 16. Sigmaringen, p. 217–229, 1989.

Hlawitschka E., Die Vorfahren Karls des Grossen, In: Karl der Grosse: Lebenswerk und Nachleben. Ed. By Wolfgang Braunfels. Bd. 1. Düsseldorf, p. 51-82, 1966.

Hlawitschka E. Zur landschaftlichen Herkunft der Karolinger, Rheinische Vierteljahrsblätter. Bd. 27, p. 1-17, 1962.

Hodges, R., Whitehouse, D. Mohammed, Charlemagne, and the Origins of Europe: Archeology and the Pirenne Thesis. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983.

Joch, W. Karl Martell - ein mindberechtigter Erbe Pippins. In: Karl Martell in seiner Zeit. Ed. by J. Jarnut, U. Nonn, and M. Richter. Beihefte der Francia 37. Sigmaringen, p. 149–169, 1994.

Kaschke, Sören. Tradition und Adaptation. Die "Divisio regnorum" und die fränkische Herrschaftsnachfolge. In: Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter. Hrsg. von Brigitte Kasten. Norm und Struktur 29. Köln, S. 259–289, 2008.

Levillain, L. L'avenement de la dynastie carolingienne et les origines de l'état pontifical 745-757, In: Bibliothèque de l'école des chartes. v. 94, p. 225-95, 1933.

Lot, F., C. Pfister et F. L. Ganshof. Histoire du Moyen Âge. T. 1 : Les destinees de l'Empire en Occident de 395 à 888. Paris : Presses Universitaires de France, 1928.

Mckitterick, Rosamond. Charlemagne: the Formation of a European Identity. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

_____. History and Memory in the Carolingian World. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

_____. Political Ideology in Carolingian Historiography. In: The Uses of the Past in the Early Middle Ages. Ed. by Yitzhak Hen and Matthew Innes. Cambridge, p. 162–174, 2000a.

_____. The Illusion of Royal Power in the Carolingian Annals. In: English Historical Review 115:460, p. 1–20, 2000b.

Morales, Ambrosio de, Ocampo, Florián de. La coronica general de España. En Alcala de Henares: En casa de Iuan Iñiguez de Lequería, 1574.

Mostert, Marco, ed. *New Approaches to Medieval Communication. Utrecht Studies in Medieval Literacy.* Turnhout, 1999.

Nelson, Janet L. *Charlemagne: pater optimus?* In: *Am Vorabend der Kaiserkrönung: das Epos "Karolus Magnus et Leo papa" und der Papstbesuch in Paderborn 799.* Hrsg. von P. Godman, J. Jarnut und P. Johanek. Berlin: Akademie Verlag, S. 271–283, 2002.

_____. *Public Histories and Private History in the Work of Nithard.* In: *Speculum* 60.2, p. 251–293, 1985.

Pirenne H. *Mahomet et Chalemagne.* Paris: Alcan, 1937.

Reimitz, Helmut. *Viri inlustres und omnes Franci: Zur Gestaltung der feinen Unterschiede in historiographischen und diplomatischen Quellen der frühen Karolingerzeit.* In: *Urkunden – Schriften – Lebensordnungen. Neue Beiträge zur Mediävistik.* Hrsg. von Andreas Schwarcz und Katharina Kaska. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 63. Wien, S. 123–150, 2014.

Riché, Pierre. *The Carolingians: A Family who Forged Europe.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991.

_____. *Le renouveau culturel a la cour de Pepin III,* In: *Francia*, Bd. 2, p. 59-70, 1974.

Schneider, Reinhard. *Das Frankenreich.* 3. Aufl. Oldenbourg Grundriss der Geschichte 5. München: Oldenbourg, 1995.

Schutz, Herbert. *The Carolingians in Central Europe, their History, Arts, and Architecture: a Cultural History of Central Europe, 750-900.* Leiden; Boston: Brill, 2004.

Staubach, N. 'Des grossen Kaisers kleiner Sohn': *Zum Bild Ludwigs der Frommen in der älteren deutschen Geschichtsforschung.* In: *Charlemagne's Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious.* Ed. by Peter Godman and Roger Collins. Oxford, p. 701–22, 1990.

Theganus. *Gesta Hludowici imperatoris.* Bd. 64. MGH SRG. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1995.

Tischler, Matthias M. *Die "Divisio regnorum" von 806 zwischen handschriftlicher Überlieferung und historiographischer Rezeption.* In: *Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter.* Hrsg. von Brigitte Kasten. Norm und Struktur 29. Köln, S. 193–258 2008.

_____. *Einharts "Vita Karoli": Studien zur Entstehung, Überlieferung und Rezeption.* Bd. 1. Schriften der Monumenta Germaniae Historica 48. Hannover: Hahnsche, 2001.

Watson, William E. *The Battle of Tours-Poitiers Revisited,* In: *Providence: Studies in Western Civilization.* v. 2(1), p. 51-68, 1993.

Weinfüfter, Stefan. *Karl der Grosse: Der heilige Barbar.* München: Piper, 2015.

White L. *Medieval Technology and Social Change.* Oxford: Clarendon Press, 1962.

Wood, I. N. Usurpers and Merovingian kingship. In: Der Dynastiewechsel von 751. Vorgeschichte, Legitimationsstrategien und Erinnerung. Ed. by M. Becher and S. Dick. Münster: Scriptorium, p. 15–31, 2004.

_____. Misremembering the Burgundians. In: Suche nach den Ursprüngen: von der Bedeutung des frühen Mittelalters, Denkschriften, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Bd. 322. Ed. by Walter Pohl. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 8. Wien: Verlag der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften, p. 139–148, 2004.

Röportaj

Prof. Dr. M. Şükrü Hanioglu ile Hayatı, Tarihçiliği ve Tarihçilik Üzerine Bir Söyleşi¹

Doç. Dr. Serkan Yazıcı*
orcid/0000-0002-1255-6933



Prof. Dr. M. Şükrü Hanioglu lisans ve lisansüstü çalışmalarını İstanbul Üniversitesi'nde tamamladı. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi* başlıklı doktora tezini 1981 yılında savundu ve çalışması aynı yıl yayınlandı. Bu tarihten sonra Osmanlı

¹ Bu görüşme, 2017 yılında Prof. Dr. Ahmet Şimşek editörlüğünde hazırlanan *Yaşayan Türk Tarihçileri* adlı kitap çalışmasında Prof. Dr. M. Şükrü Hanioglu'na ayrılan bölümün daha sağlıklı verilere dayanması amacıyla 28 Ağustos 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

* Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü, e-posta: syazici@sakarya.edu.tr

siyasal hayatı üzerine çalışmalarını sürdürdü ve 1986 yılında *Bir Siyasal Örgüt olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük* adlı eseri yayınlandı. 1985 sonrasında Columbia, Wisconsin, Michigan ve Chicago üniversitelerinde geçici olarak ders ve seri konferanslar verdi. Otuz yılı yakın bir süredir Princeton Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Kitaplaşan diğer çalışmalarından *Young Turks in Opposition* 1995, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, (1902-1908)* 2001, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* 2008, *Atatürk: An Intellectual Biography* 2011 yılında yayınlandı. M. Şükrü Hanioglu 2013 yılından bu yana Türk Tarih Kurumu Şeref Üyeleri arasında bulunuyor.

Sayın Hocam öncelikle söyleşimize zaman ayırdığınız için teşekkür ederiz. Ana hatlarıyla kendinizi tanıtır mısınız? Biraz aileniz ve eğitim bilgilerinizden söz eder misiniz?

Bir kişinin kendisini ana hatlarıyla da olsa tanıtmayı oldukça zor, çünkü dışarıdan gözlem ve tarafsız değerlendirme imkânına sahip değil. O nedenle kısa bilgiler vermekle yetinmek istiyorum. Ailem eğitime büyük önem verdi ve beni akademik hayata girmem yolunda sürekli teşvik etti. Bu alanda bilhassa farklı alanlarda Türkçenin yanı sıra iyi derecede kullanabildiği Fransızca ve Arapça ile metin anlama düzeyinde bildiği İngilizce dillerinde okumalar yapan rahmetli babam etkili oldu diyebilirim. Aileden kalan güzel bir kütüphanemiz vardı, babam da kitap meraklısı olduğu için onu geliştirmişti. Bir orta sınıf ailesi olmamıza karşın pek çok dergiye abone idik. Bu nedenle *National Geographic Magazine* gibi yabancı, *Hayat Tarih Mecmuası* benzeri yerli dergileri küçük yaştan itibaren okumuşumdur. Babamın tam takıma yakın bir Maarif Vekâleti klasikler koleksiyonu vardı. Yaz aylarında da bunları bir sıra gözetmeden okurdum. Sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde eğitim yapmaya başlayınca da değişik alanlarda okumayı sürdürdüm. Ben fakültede eğitim hayatına başlayınca kadar bunun olağan olduğunu düşünürdüm. Üniversite başlangıcında fakülte arkadaşlarımdan ders kitapları dışında oldukça az okuma yaptığını görünce doğrusu çok şaşırılmışım.

Lisans dereceniz siyaset bilimi olmasına rağmen ilk çalışmalarınızdan itibaren tarihçilik ya da tarih meseleleri çıkıyor karşımıza, tarihe ilginiz nereden geliyor ve nasıl başlıyor? Akademisyen olmayı nasıl tercih ettiniz?

Tarihe duyduğum ilgi nedeniyle iktisat eğitimi benim ilk tercihim değildi, biraz da ailemin etkisi oldu diyebilirim. Benim öğrenci olduğum yıllarda tarih maalesef biraz hor görülen bir eğitim disiplini idi. O nedenle fakülte eğitiminde en fazla ilgimi çeken dersler İktisat Tarihi ve İktisadî Düşünceler Tarihi olmuştu. Tabii İktisat Fakültesi o tarihlerde birinci alanda dünyanın en önemli kurumu idi. Cumhuriyet sonrasında en büyük tarihçisi olan merhum Ömer Lütfü Barkan ve başta merhum Halil Sahillioğlu olmak üzere onun izinden giden hocalar Osmanlı tarihinin farklı biçimde ele alınabileceğini ortaya koymuşlardı. Onların yaklaşımında Braudel ve Annales Okulu'nun izlerini görmek mümkündür. Ama kullandıkları malzeme ve vardıkları neticeler son derece orijinaldir. İktisadî Düşünce Tarihi alanında ise merhum Sabri Ülgener'in Weber'den etkilenen derinlikli analizleri talebe üzerinde önemli bir tesir yaratırdı. Bunun yanı sıra rahmetli Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer gibi tarih temelli yaklaşımlar yapan öğretim üyeleri

vardı. Beni en çok etkileyen hocalar bunlar olmuştu. Ben fakültede ihtisas dalı olarak Siyaset Bilimini seçtiğim için (o tarihlerde İstanbul Üniversitesi'nde Siyasal Bilgiler Fakültesi yoktu) Siyasî Tarih ve Siyasal Düşünceler Tarihi gibi derslere de ilgi duymuştum. O nedenle akademisyen olmaya karar verince Siyasî Tarih alanına yöneldim.

Tarık Zafer Tunaya sizin bitmek tükenmek bilmeyen enerjinizden, titizliğinizden söz ediyor. Başta Tunaya olmak üzere hocalarınızdan söz eder misiniz? Ya da genel hatlarıyla bilgi ve birikiminden istifade ettiğiniz, rol model olarak gördüğünüz kişiler...

Rahmetli Tarık Zafer Hoca gerçekten de yetişmemde büyük pay sahibidir. Mete Tunçay'ın değindiği gibi bizler hocanın "paltosundan çıkan" bir araştırmacılar kuşağı olduk. Ben hocanın doğrudan talebesi olmadım. Ancak doktora öğrencisi iken hazırlamakta olduğum tez için görüşmek üzere kendisini ziyaret ettiğimde benimle yakından ilgilendi ve daha sonra kendisinin vefatına kadar süren bir hoca-talebe ilişkimiz gelişti. Hoca yazdıklarımı okudu, derin bilgisiyle beni değişik kaynaklara yöneltti ve hep yol gösterici oldu. Kendisinin üzerimdeki hakkı tabii ödenmez; ama ilerleyen yıllarda *Türkiye'de Siyasal Partiler* kitabı üç cilt olarak yayına hazırlanırken ben de hocaya karınca kararınca yardım etmeye çalışarak borcumun ufak bir cüz'ünü iadeye gayret ettim. Daha sonra gene kendilerinin doğrudan öğrencisi olmadığım iki büyük hoca rahmetli Kemal Karpat ve Şerif Mardin bana çok yardımcı oldular, yazdıklarımı okudular. Kemal Hoca ile Madison'daki uzun konuşmalarımızın tadı hâlâ damağımdadır. Merhum Şerif Bey Osmanlı tarihini değişik ve daha büyük bağlamlara oturtabilmek, Kemal Hoca ise onun içindeki ihmal edilmiş belirleyicileri görebilmek açısından bana büyük yardımlarda bulundular.

Çalışmalarınızda parmak ısırtacak düzeyde farklı dillerde kaynak kullanımı ve hatta birbirinden çok farklı lokasyonlarda bulunan kaynakların kullanımı söz konusu. Metodoloji, yabancı dil bilgisi ve tüm bunların finansmanı açısından sizin gibi bir bilim insanı nasıl yetişti, nasıl yetişir?

Ben üniversiteye başladığımda zamanın ölçüleriyle iyi sayılabilecek derecede İngilizce ve okuduğumu anlayabilecek derecede Almanca biliyordum. Sonra bir yandan bu dilleri geliştirirken, öte yandan Fransızca bilgimi artırmaya çalıştım. Burslarla bir yıla yakın süre Paris'te kalmanın büyük yararını gördüm. Gene ABD'de iken dinleyici olarak katıldığım Arapça derslerinden sonra uzunca bir süre Kahire'de kaldım. Bu da hâkim olamamakla birlikte Arapça metinleri değerlendirebilme imkânı sağladı. Ancak bana gerçekten farklı ufuklar açan University of Chicago'daki öğretim üyeliğim sırasında başladığım sonra da kendi imkânlarımla özel dersler alarak sürdürdüğüm Rusça çalışmaları oldu. Bu hem fazlasıyla ihmal edilmiş devâsâ bir literatürü değerlendirmemi mümkün kıldı, hem de başa Bulgarca olmak üzere değişik Balkan dillerindeki malzemeyi kullanma yolunu açtı. Ben ABD'de öğretim üyeliği yaparken başta tarih metodolojisi olmak üzere, sosyoloji, antropoloji ve başlangıç düzeyinde Farsça gibi değişik dil derslerine öğrencilerle devam ettim, bunların da çok faydasını gördüm. Bir anlamda ABD uzunca bir süre hem öğretim üyeliği hem de öğrencilik yaptım. Eşime takılmak için "herkes sinemaya giderken ben çocuğum yaşımda insanlarla Rusça sınavına hazırlanıyordum" derim. Bunun tabii bir maliyeti var. Ama getirisi de fazlasıyla yüksek.

Araştırma ve eğitim şüphesiz belirli bir maliyeti beraberinde getiriyor. Bunları bir orta sınıf ailesi çocuğu ve maaşı ile geçinen bir öğretim üyesi olarak yapmak doğrusu pek kolay olmadı. Ben İngiliz arşivlerinde çalışırken sabah kahvaltısı dışında yemek yemez elimdeki parayı fotokopilere harcardım.

Çok önemli eserler verdiniz, sizce Şükrü Hanioglu'nun en mühim eseri Opus Magnum'u hangi çalışmasıdır?

Ben çalışmalarımı “eser” sınıflaması içinde görmüyorum. Buna karşılık onların belirli katkıları yaptıkları söylenebilir. Bir de bunlar değerlendirilirken çalışma koşullarının unutulmaması gerekli. Ben İttihad ve Terakki ve Jön Türklük çalışmalarını yaparken belgelere orijinal Osmanlı kayıt defterleri kullanılarak ulaşıyordu. Kütüphanelerde sadece yazmalar değil gazete makaleleri, dergi yazıları da el ile kopye ediliyordu. Tam bir yılım Terakki ve İttihad Cemiyeti kopye defterlerinin deşifre edilmesi zor sahifelerini istinsah ile geçmişti. Günümüzde belgeye, gazete yazısına bir bilgisayar komutuyla, gerekirse uzaktan ulaşıyor. O nedenle 1980'li yılların sonuna kadar yazılan kitapların arkasındaki emek dağlarını görmek, onları eleştirirken insafli olmak gereklidir. Yazım işlemi bile (varsa) daktiloyla yapılıyordu, beğenmediğiniz bir sahifeyi tekrar kaleme almak mecburiyetindeydiniz. Bugün bir bilgisayar tuşu tıklaması ötenizde olan ansiklopedik bilgiye bile ulaşmak son derece zordu. Ben kendi açımdan en önemli çalışmamın *Preparation for a Revolution* kitabım olduğunu düşünüyorum. Arkasında gerçekten büyük bir emek, içinde değişik dillerden yüzlerce kaynak, binlerce vesikadan yola çıkarak yapılan tahliller vardır. Bu çalışma oldukça önemli sonuçlara ulaşarak İttihadçılığın muhalefet yıllarından başlayarak “otoriter” bir ideolojiyi benimsediğini, Jön Türklüğün gerçekte “liberal” olmadığını, “İnkılâb-ı Azîm”in, “dağa çıkan bir kaç maceraperest zabıt”in değil son derece iyi örgütlenmiş bir cemiyetin ürünü, II. Abdülhamid'in meşrutî rejime dönüş kararının sahadaki gerçekliğin doğru okunması olduğunu ortaya koyar. Ayrıca İttihadçılığın Türkçülüğe zannedilenin aksine Balkan Harpleri'nden oldukça önce yöneldiğini gösterir. Bunlar oldukça çarpıcı ve mevcut kanaatleri doğrulamayan tespitlerdir.

Çalışmalarınız içinde sizi en iyi anlatan hatta anlatmak istediğiniz pek çok şeyi özetleyen bir pasaj ya da bir sayfa işaret etmek isteseniz bu hangisi olurdu?

Preparation for a Revolution kitabının 318. sahifesinde dile getirdiğim “Jön Türk Weltanschauung'u Osmanlı İmparatorluğu'nun son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında meydana gelen gelişmelerin anlaşılması açısından hayatî ehemmiyeti haizdir” ifadesi belki de uzun süreli çalışmalarımın özetini dile getiriyor. Uzun yıllar süren araştırmalarla vurgulamaya çalıştığım gibi Jön Türk zihniyetini kavramaksızın günümüzü bile anlamak mümkün değildir. Ama bu tezin yaygın bir kabul gördüğünü ileri sürebilmek güçtür. Türkiye'de tarih ile uğraşanların şanssızlığı ancak uzun vadede etkili olabilmeleridir.

Abdullah Cevdet ile ilgili çalışmanız kendisini “damızlık erkek ithali” tartışmalarının sığılığı yerine bir siyasi düşünür olarak tartışılmasını sağladı.

Atatürk ile ilgili aslında herkes standart bir biyografi beklerken siz onu bir “literatus” olarak inceleyip okudukları üzerinden eylemlerini değerlendirdiniz. Bu çalışmalardan söz eder misiniz ve mümkünse bu iki ismin zihin dünyanızdaki karşılığında?

Kaleme aldığım Abdullah Cevdet biyografisi bana Jön Türklük, II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet'i kapsayan bir döneme açılma imkânı verdi. Bu şüphesiz çok yararlı oldu. Daha sonra ele aldığım konularla on dokuzuncu yüzyılın erken dönemlerini kapsayan kapsamlı okumalar yaptım. Bir dönem verdiğim dersler nedeniyle de 1960 darbesine kadar Türk siyasal gelişmeleri ile de ilgilendim. Ama açık söylemek gerekirse Cumhuriyet tarihi, bilhassa da ilerleyen yılları beni fazla cezbetmedi. Abdullah Cevdet biyografisi diğer yandan bana Batılılaşma ve İslâmcılıktan, Osmanlıcılık ve Kürt milliyetçiliğine ulaşan bir alan üzerine mevcut farklı yaklaşımları, tartışmaları değerlendirme imkânı sundu. Onun biyografisi yardımıyla pek çok klişenin doğru olmadığını ortaya koymaya çalıştım. Ancak Türkiye’de okuma ve okuduğunu anlama sınırlı olduğu için hâlâ bunların etkisi devam ediyor. Atatürk’ün entelektüel biyografisi için de benzer bir yorum yapabilirim. Uzun yıllardır devam eden kültürleştirme sonrasında Atatürk’ü “her şeyi yoktan var eden bir bilge” değil de “çağının ürünü” ve “okuduklarını yorumlayarak siyaset geliştiren bir devlet kurucusu” olarak tahlil edebilmek ise şüphesiz daha zor bir uğraştı. Bu kitabın da Türkiye’de fazla etkili olmadığını düşünüyorum. Atatürk’ün “ne giydiği” ve “hangi şarkıları sevdiği”nin “ne okuduğu” ve “okuduğunu nasıl yorumladığı”ndan daha fazla önemsendiği ve tartışıldığı bir toplumda onun entelektüel biyografisini yazmak zor olmanın ötesinde ancak uzun süre sonra yapılabilecek soğukkanlı değerlendirmelere ışık tutabilecek bir girişimdir.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürklük 1889-1902 ve Young Turks in Opposition çalışmalarınızı Preparation for a Revolution kitabınızın konuları itibariyle tamamladığınızı ya da sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Bu eserleriniz inanılmaz bir emek mahsulü, yeniden basılması, İngilizce olanların Türkçeye tercüme edilmeleri gündeminizde yok mu?

Ben, zikrettiğim gibi, *Preparation for a Revolution*'ı en önemli çalışmam olarak görüyorum. Onun Türkçe olarak okuyucuya sunulmasını doğal olarak çok arzu ediyorum. Ancak bu önemli bir emek ve zamanı gerektiriyor. Ben gazete yazılarıma bile ilk taslağı beş kez gözden geçirerek son şeklini veriyorum. Bu nedenle baştan savma, tercüme yapıldığı ve aktardığı dile hâkim olmayan, tarih bilgisi sınırlı “çevirmenler” ile çalışmak istemiyorum. Bir örnek vereyim, yayım konusunda oldukça iddialı olan Bilgi Üniversitesi Yayınları benim bir derlemede yer alan çalışmamı Türkçe’ye tercüme ettirdi. Ben gördüğüm birkaç sahifelik tercüme numûnesine bakarak ne Türkçe ne İngilizce ne de tarih bilen bir kişinin başladığı çevirinin yeniden yapılmasını, gerekirse ortaya çıkan metni okuyarak düzeltebileceğimi söyledim. Ancak yayınevinin yaptığı işe saygısı olmayan yöneticisi, bana danışma zahmetine katlanmadan bu metni aynı kişiye tamamlattı ve aynen bastı, ortaya da gerçekten utanılacak bir metin çıktı. Benzeri durumların tekrarını önlemek için ben çalışmalarımı kendim tercüme etmek istiyorum. Buna da vakit bulamıyorum. O nedenle Atatürk biyografisi ve Osmanlı materyalistleri üzerine çalışmamı çeviriyorum, bunlar yakında yayımlanacak. Jön Türklük çalışmalarının tercümesi için ise bir takvim veremiyorum. Belki ileride emekli olunca bunu yapabilirim.

Son yıllarda sanki giderek daha yanlış bir yere oturan bir popüler tarih bilgisi var. Salt masonik bir oluşum gibi algılanan İttihad ve Terakki ya da giderek ululaşan Sultan II. Abdülhamid algısı... İçinde olduğumuz devir kendi tarih mitolojisini yaratmaya mı çalışıyor, popüler tarih yayınlarını, dizi ve benzer TV yapımlarını nasıl buluyorsunuz?

Sözünü ettiğiniz yayınlar tarihçilerin işini zorlaştırdı. Ben gerek güncel İttihad ve Terakki algısı gerekse de inşa edilmeye çalışan yeni II. Abdülhamid kültü üzerine yazılar kaleme alarak bu alandaki sorunlara işaret etmeye gayret ettim. Bunlarda siyasal masonluğun İttihad ve Terakki'yi kullanmasından ziyade İttihad ve Terakki'nin siyasal masonluktan yararlanmaya çalıştığını ortaya koymaya çalıştım. Benzer şekilde İttihad ve Terakki ile Siyonistler arasındaki ilişki hakkındaki iddiaların, bu örgüte bu alanda yöneltilen suçlamaların doğru olmadığını vurguladım. Bizzat Siyonist liderlerin de dile getirdiği gibi İttihad ve Terakki bu alanda II. Abdülhamid siyasetlerini büyük ölçüde devam ettirmiştir. Ama dediğim gibi yakın tarih konusunda klişeler, algılar ve yerleşik kanaatleri değiştirmek çok zor. Zamana ihtiyaç var. II. Abdülhamid değerlendirmeleri için de benzer bir yorum yapılabilir. Şüphesiz İttihadçılar tarafından yaratılan ve Erken Cumhuriyet tarafından sürdürülen II. Abdülhamid algısı çarpık olmakla kalmıyor, sadece olumsuz yönleri öne çıkarırken müspet olanları göz ardı ediyordu. II. Abdülhamid'in yaratılan algının tersine, Şarkî Rumeli Krizi benzeri istisnalar dışında, başarılı bir dış siyaset izlediği, iktidarının büyük bölümü modern tarihin yaşadığı en uzun süreli fiyat deflasyonu ile çakışmasına karşın düzenli ekonomik büyüme sağladığı, yüksek faizli dış borç ile döndürülen bir yapıya malî disiplin getirdiği ortadadır. Buna karşılık, II. Abdülhamid'in siyasal rejiminin örnek olarak sunulması, meşrulaştırılması ve baskıcılığa apolojetik nedenler bulunmaya çalışılması anlamlı değildir. Bu Erken Cumhuriyet dönemi baskıcılığını meşrulaştırma girişimiyle benzeşen, ideolojik tonu güçlü bir yaklaşımdır.

Amerika maceranız ne zaman nasıl başladı (orada yaptığınız görevlerin yılları ve satır başlarını tespit etmekte zorlanıyoruz), sizi oraya götüren ve orada tutan nedir? Belki bunun içinde Türk Akademia'sı ile ilgili görüşlerinizi öğrenebiliriz?

Ben 1985 sonrasında Columbia University ve Wisconsin (Madison), University of Michigan (Ann Arbor) ve University of Chicago'da geçici olarak ders ve seri konferanslar verdim. Neredeyse otuz senedir ise Princeton Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışıyorum. Beni bu kuruma götüren temel neden araştırma temelli bir kurumda çalışma arzusudur. Ayrıca Princeton'da olmak Türkiye'deki sığ tartışmaların dışında kalma imkânı da sağlıyor. Ancak bunun maliyeti Osmanlı tarihine Türkiye'dekilerin ilgisini duymayan öğrencilerle çalışmak zorunda kalmam oluyor. Bu da benim ABD'ye yerleşmeye karar verdiğimde düşündüğümde daha önemli bir maliyet teşkil ediyor. Türk akademik yaşamı, benim ülkemden ayrılışımdan sonra çok gelişti. Yaşanan dönüşüm tarihçilik alanında çok daha güçlü ve olumlu oldu. Tarih bir disiplin olarak toplum indinde önem kazandı, üniversitelerdeki tarih bölümleri güçlendi ve başarılı bir genç tarihçiler kuşağı yetişti.

Bir gazetede köşe yazılarınız düzenli yayınlanıyordu, amacınız içinde bulunduğumuz siyasi dönemin doğru anlaşılmasını sağlamak mıydı, tarihe not düşmek miydi?

Her ikisini de amaçladığımı söyleyebilirim. Türkiye’de basında op-ed denilen yazılar nadiren kaleme alındığı, köşe yazarlarının çoğunluğu ciddî tahliller yapmadığı için gelişmeleri tarihî örnekler ile karşılaştırmalar yaparak analiz etmenin katkı sunabileceğini düşünüyorum. Bunun yanı sıra değişik nedenlerle “dile getirilemeyen” bazı tespitler yaparak “tarihe not düşmeye” de çalışıyorum. Ancak Türkiye gibi kişinin “ne yazdığı”nın değil “nerede yazdığı”nın daha önemli olduğu bir toplumda bunu yapabilmek pek de kolay değil, her konuda “kemikleşmiş” kanaatler var, onları değiştirebilmek ise neredeyse imkânsız gibi.

Son yıllarda yaptığınız çalışmalardan söz eder misiniz? Çalışmalarınızı merakla takip eden bizleri neler bekliyor?²

Ben yaklaşık üç senedir, Atatürk’ün entelektüel biyografisi üzerine yaptığım çalışmanın genişletilmiş Türkçe baskısı üzerine çalışıyorum. İngilizce olarak kaleme alınan bu kitabın organizasyonu, hedef alınan okuyucu kitlesi ve yayınevının talepleri çerçevesinde yapılmıştı. Ben, aldığım notların oldukça sınırlı bir bölümünü kullanarak ve elden geldiğince ayrıntıya girmekten kaçınarak toplumumuzdaki okuyucunun genel bulabileceği bir içerik oluşturmuştum. Daha sonra yapılan Almanca, Çince, Farsça, Fransızca, Japonca ve Ukraynaca tercümelere de sadece sınırlı eklemeler yaptım. Tabii Türkçe kitabın farklı olması, bizim okuyucunun derin ilgi ve beklentisine cevap vermesi gerekiyor. Ayrıca bizim açımızdan önemli, ama İngilizce bir entelektüel biyografide ayrıntı gibi duracak konulara, örneğin “Mustafa Kemal’in İttihad ve Terakki Cemiyeti içindeki konumu neydi,” “gerçekte bir Enver Paşa-Mustafa Kemal çekişmesi var mıydı?” benzeri tartışmalara da değinmek lâzım. O nedenle hem tüm notlarımı kullanarak hem de Çankaya ve TBMM Arşivleri’nin de dâhil olduğu kurumlarda yeniden araştırma yaparak farklı bir kitap yazmaya gayret ediyorum. Bu da doğal olarak yeni bir kitap projesine dönüştü. Normal şartlarda çalışma şu anda yayımlanmış olacaktı. Covid-19 salgınının getirdiği kısıtlamalar nedeniyle bir gecikme söz konusu olduysa da birkaç ay içinde tamamlamayı ümit ediyorum.

² Bu mülakat 28 Ağustos 2017 tarihinde gerçekleştirilmişti. Görüşmenin Tarih Yazımı dergisinin okumakta olduğunuz sayısında yer alması gündeme gelmesi üzerine Sayın Hanioglu’nun muvafakati ile güncel bir soru ve kendisinin cevabı ilave edilmiştir.